

Tartalom

XLVI. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1992. DECEMBER

SÜTŐ ANDRÁS: Marosvásárhelyi napló (1985)	3
BAKA ISTVÁN: Trisztán sebe	17
FERENCZES ISTVÁN: Felirat az égi táblánál szolgáló Gróf Széchenyi Istvánhoz; Karácsonyi reminiszcen- ciák; Kőrösi Csoma Sándor tibeti dalai; Holló és galamb	19
MÁNYOKI ENDRE: Szemkőzt a pusztulással... (Sinistra nostra)	23
BAKOS ANDRÁS: Szökés; Olvadás; Az ór	25
NAGY GÁBOR: Ádám; Éva; Ádám és Éva	27
LUKÁCSY SÁNDOR: Balgaságok	29

Kodály Zoltánról – születésének 110. évfordulóján

SÁROSI BÁLINT: Nemzetnevelő töredékek	35
FODOR ANDRÁS: Kodály Zrínyi szózatának első be- tanítása, 1955-ben (Beszélgetés Vásárhelyi Zoltánnal)...	41
BREUER JÁNOS: „A szegényeket felmagasztalod...” (Psalmus hungaricus)	45
MÓSER ZOLTÁN: Julianus barát négy útjáról (A múlt töredékei)	51
NAGY PÁL: A folklór vonzásában (Lajtha László levelei Bözödi Györgyhöz; Bözödi György: A „tölcséres urak”)	61
BÉNYEI JÓZSEF: A rehabilitált nyugtalanság (Beszél- getés Gulyás György karnaggyal)	71

KRITIKA

MONOSTORI IMRE: „Időben élni” (Sándor Iván hármaskönyvéről)	79
FÜZI LÁSZLÓ: A regényíró látásmódja (Lengyel Péter: Holnapelőtt [Nem-regény] 89–90–91)	84
ZSÉLYI FERENC: Pokoljárás Kínában (Krasznahorkai László: Az urgai fogoly)	87
TAMÁS ATTILA: Kabdebó Lóránt új Szabó Lőrinc-könyve	89
SZABÓ GÁBOR: Umberto Eco: A Foucault-inga	92
BOD TAMÁS: Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai	95
<i>Szerkesztői asztal</i>	a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PAPP GYÖRGY grafikái a 16., 18., 26., 28., 34., 40., 44., 60. és a 78. oldalon.

DIÁK-MELLÉKLET

TŰSKÉS TIBOR: Költészet és metafizika (Pilinszky Jánosról)

BAKA ISTVÁN

Trisztán sebe

„Noch ist kein Schiff zu sehn“!
(Richard Wagner: Tristan und Isolde)

1

Sebemből romlott éjszaka szivárog
s a holdfény gennye; átvérzem a reggel
gézeit; ájulásomban a tenger
megbillen, túlfolyik a láthatáron,

mint serleg peremén, s az ürbe fröccsen, –
kialszik sisteregve csillagom...
Reád köszöntöm – félig már vakon –
Isten borát, mely habzik-forr előttem:

a tengerár sós-keserű vizét,
mely elválaszt és mégis összeláncol
véled, Izolda, – tajtékos öled

örvénylik benne, nyílik és bezárul...
Bár elragadna! Fülhatnék beléd!
Halál se kell már nékem kívüled.

2

Mily csodakard hasított rád sebet?
Öled a halálon ütött seb, résre
nyitott kapu egy más szabásu létbe,
hol élő vagy halott vagy, egyremegy,

s nappalnak, éjszakának egy a tétje:
a kéj.

Sötét vizekre szállt hajód,
Izolda, és megmámorosodott
az árboctól, mit én döftem beléje, –

hogy száguldott velem, hogy ringatott!
S fehér vitorla: inged hogy dagadt!
Jó kapitányod – valld meg! – voltam én.

Voltam teérted bélpoklos, lovag,
pojáca, koldus, legvégül halott.
S nincs még hajó a tenger felszínén.

3

*Ha jössz is, késve érkezel, Izolda.
Kornwall órája döccen, meg-megáll;
kerülgetitek – Marke, a király
s te – egymást, mint nagy- és kismutatója.*

*Ó, bár ki tudnám zökkenteni az
időt, mely palotádban megkötött
habarcsként, ám énnálam, mint a kőd,
úgy gomolyog – egyszerre tél, tavasz,*

*nyár, ősz, mióta minden évszakom
te lettél: holtomig tartó öröklét,
éji verőfény, alkony-virradat...*

*Akárhová is hívsz, követlek önként.
Sebem piroslik – nézd! hajnalodom;
hallgasd! halálomnak kimondalak.*

Kovácsy, Esti dal

PAPP GYÖRGY: ESTI DAL

FERENCZES ISTVÁN

Felirat az égi táblánál szolgáló Gróf Széchenyi Istvánhoz

Istenhez szellemhez
láthatatlan másához
Radnán vagy Csíksomlyón
mintha Máriához

hozzád kiáltozunk
méltóságos gróf úr
Erdélyben a sorsunk
sátánosra fordul

Tündérbert volt egykor
ez a kicsi ország
töviskorona lett
pokolbéli tornác

Ezer esztendeig
jól megfértünk benne
nem vétettünk többet
mint kik ellenünkre

Nem voltunk mi többek
se kevesebbek másnál
még sincsen már helyünk
az Úrasztalánál

Emelt fővel jártuk
az árdéli mezőt
nem térdeltünk mi le
csak az Isten előtt

De mint homokbánya
ránk omlott a világ
lennénk a húsában
vándor aknaszilánk

Mind fojtogatóbban
szorul a nyakunkra
akárcsak a kötél
a Kárpátok hurka

ahol immár jog lett
másan a gyalázat
disznók elé prédál
és megront e század

amely odadobott
mint lerágott koncot
a Balkánhoz címzett
cirkuszi porondhoz

Mi lettünk a jöttment
ázsiai horda
idegenek vagyunk
édes otthonunkban

acsarognak reánk
újbandita latrok
ki tudja hol készül
ellenünkre pogrom

Kütfői lettünk mi
mindenféle rossznak
szép havazásinkra
átkot kiáltoznak

Nyelvünket kitépnék
elnémítanának
kellenék is nem is
mint másnap a vágynak

Kisebzett a szájunk
a sok könyörgéstől
hó helyett hamu hull
ránk a magos égből

Önmagunk pusztítjuk
egymás jonhát marjuk
tehetetlenségünk
sárba húzza arcunk

*Európa felé
mindhiába hívnak
leszakadnak egyként
előtünk a hidak*

*Hitvány itt aki más
lefokozott ember
mert Erdélyt jó uram
nem öleli tenger*

*Ébredj hát ébredj fel
gróf Széchenyi István
gyere el Erdélybe
hajózz fel a Tiszán*

*dübörogjön végig
izzó szenvedésed
ezen a bajlátott
megtöretett népen*

*csak te a legnagyobb
tudod megmondani
hogyan lehet kisebbségként
magyarnak maradni*

*gyűjtsél magad köré
mint pásztor a nyáját
építsd fel lelkünkben
békéink szentegyházát*

*zárd el zsilipekkel
elszivárogásunk
komondorok nélkül
elbitangolásunk*

*Elméd hűvösével
torkára te fojtsad
hazudozó mocskát
hordószónokoknak*

*S ha már lehetetlen
e világi lármán
lennél a szószólónk
fönt az égi táblán*

*Jól tudod hogy itthon
s jók akarunk lenni
hogyan csupán az árvák
tudnak így szeretni*

*Legyél a kortársunk
gróf Széchenyi István
egyedül általad
maradhatunk tisztán*

*Hallod-e Cenk ura!?
Döbling rácsát tépjük
Zörgetik a láncot
Jönnek jönnek értünk*

Csikszereda, 1991. október 20–25.

Karácsonyi reminiscenciák

*Farkastorkú jégcsapokon
orgonált, brongott borzadányt a szél,
friss hó hullt az őszi óra,
hadak nyomán járt, temetett a tél,*

*temette a vesztes apát,
a fiút, ki a Donnál hóba halt,
a lányon az erőszakot,
a győztesek után hagyott sarat,*

*szórta falunkra az Isten,
mint lezüllött, porrá sirt csillagot,*

*fújta ránk a Hargitáról
a mirtusz hullás márvány maszlagot.*

*Szentséges éj, karácsony volt,
a harang fehér gyászban bongatott,
a csöndöt imádták némán,
megrokkantan a székelő angyalok.*

*Egyedül a kocsmá mögött,
a bérszoba ablakán láztott,
mintha vasat, rácsot rázna
egy-egy gyötrelmes, tébolyult sikoly:*

kínba omlott kicsi asszony
hívta a csodát, tán már a halált,
szenvetde másodnap óta
elszülött, rettentő magzatát,

ki aláaknázza a szívet,
csontjaiból a meszet kiszívta –
Isten lánya, édesanyám,
te, te, te voltál akkor Mária!

Kint az ivóban percenként
őszült poharai fölött apánk,
a rettegő gyertyafényből
felépítette falunk templomát,

mert új Heródest ellett
s hű pribékeket kint már a világ –
hát jöjjön már az a Fiú,
ellenük hozd el Szent István király...

Karácsony van újra. Apám
meghalt. Anyám rettegeve, félve él.
Hiába hozott az angyal,
kisemmiz engem is a vak remény.

Népemet bánat szórja szét,
forgatja maga alá a törvény,
a jog, mit ellene írnak
haramiás, alvilági csörtén.

S nem jönnek a csodák, késnek,
a havazás szentegyházaiban
helyünkre az iszonyat ül,
szemünknek tiszta tükre megrian,

mint lázgörbét ír az égre,
mondja, mi csak Krisztussal mondható,
hogy a hazánk, a mi hazánk,
nem és nem, nem e világból való.

Csikszereda, 1991. december

Kőrösi Csoma Sándor tibeti dalai

árva madár árva vagyok
mint az Isten s messzi népem
fagyban múlok üszkösödöm
fehér lótusz tömlőcében

fehér lótusz siralomház
hull a hamu hull a dér rám
harmatot iszom csalánról
sárral kevert jázmin eszem

jázmin eszem sárral némán
én vagyok ki otthon meghalt
jártam poklon szívárványon
szantál erdőbe száműztek

szantál fában bujdos az ősz
elárul mint engem az út
ezer sziklát rémül mögém
gyémánt tigris türkiz párdúc

párdúc éjben tigris télben
őzgidák pásztora voltam
bölcsek kövére hull könnyem
elfogy szavam mint a kenyér

Hold-kenyerem lassan elfogy
testvéreim égben járnak
kihalnak a rokonok is
országom széttépett kócsag

kócsag-felhő esőt hullat
talán otthon sincsen hazám
nincsből bujdosott seholba
mint a holló ki sólyom volt

holló Hold és sólyom Nap közt
rokotalan csillagom van
imamalom örül gyönggyé
ördögtáncot lejt a Tejút

ördögöknek sővényese
 körül kerít a pusztulás
 láz jön értem a mocsárból
 tengert álmodik körém

mint a tengerbe szórt hamu
 egyre fájóbb kín a sorsom

utamon már darvak szállnak
 az örök hó magasában

Himalája örök hava
 hattyú ének égi inge
 arcom fölött tép el Isten
 hulljál hulljál Darzsilingre

Holló és galamb

tündökletes hófehérben
 csapongva szállsz nincsen-értem

néma tájban föl-föllobbansz
 verődsz mint a sebzett harang

vérpad égen fürödsz porban
 talmi röptű fehér galamb

kergetlek én árva madár
 ki mindig a Nap előtt szállsz

nyomotokban mint aki fáj
 hópusztító árnyékom jár

csillagok közt elporladó
 felhők szirtjén rongyolódó

mint télben az orgonaszó
 árva vagyok árva holló

talpig gyásznak ékkövében
 jövők érted gyémánt mélyben

szállnék hozzád le a zöldbe
 lombos ágra füves földre

de te mint a szalma lángja
 hamvadsz romoknak falára

senkié vagy mindenkié
 sem ördögé sem istené

szürke rajban szertelenben
 vegyülsz el a kőtereken

morzsát hintő tenyér köré
 nem vagy enyém nem lész övé

húga volnál te a hónap
 én a bátyja a koromnak

te gyönyörölsz mindig nászra
 én sötételem holtig gyászba

ha te fönt vagy, én lent szállok
 reád soha nem találok

engem isten a szemére
 szegzett az ég keresztjére

téged áldott álmodással
 mirtuszokkal olajjával

föl te hozzám alig ragyogsz
 melléd én csak zuhanhatok

szerelmemtől fehér galamb
 ég is föld is boldogtalan

fölöttünk az isten gyászol
 jeget fúj ránk sohamárt szól

MÁNYOKI ENDRE

Szemközt a pusztulással...

SINISTRA NOSTRA

– *Nincs senkim kívüled (...)*
– *Borzasztó.*

Nem minden emberi mű, de minden műalkotás szemközt halad a pusztulással. Ennyit vagy annyit visszahódít a haláltól az életnek. Nem a saját: a mások életének. Bodor Ádám – s erre talán kevesen figyeltek föl – a *megváltást* kívánja visszavenni s -adni. Nem a műre terhelt jelentés formájában; a parabolisztikus üdvtörténet – tudja – eleve anakronizmus volna egy olyan kor emberi szövevényében, ahol minden, legalább körülírható „igazság” legföljebb mint paradoxon életképes, ideig-óráig. Ahol minden Nagy Rendszer érvényét valamely más Nagy Rendszer kérdőjelezi meg. Nem beszélve (nem is akarván itt beszélni) azok alrendszeiről, nem bonyolódva tehát semminemű politikába.

A *modernség* paradoxona, tehát a civilizáció válsága abban fejeződik ki a legtisztábban, hogy a *szabadság* menlevelére a *függés* üti a pecsétet. Az önként vállalt független minősül szabadságnak: a *függelenségtől*, ami *valójában* volna a szabadság maga, a szabadság időleges vagy végérvényes megvonását eredményezi. A modernség paradoxona, hogy a megteremtésében érdekelt és azért küzdő *személyiség* a győzelméért a szabadságával fizet.

Hol kínálkozik itt esély a megváltásra, ami a személyes szabadság abszolútuma, belső végtelenség? Egyáltalán: fölvethető-e még a megváltás mint program, készítés, parancs, vágy – vagy eleve nélkülözi már a fölvetés is az önmaga értelmét? Azt hiszem, Bodor Ádámot más kérdés nem izgatta. A *Sinistra körzet* tehát eredendően bölcséleti mű, amely nagy mitológiai rendszerekre, pontosabban: mitológiai Nagyszerkezetekre épül, és azok magasfeszültségű közegében az *ember-abszolútum-ember* viszonyát vizsgálja.

A két egymásra vetülő mítosz: a Divina Comoedia és az Orfeusz. Az egyik: a *közöst* jelképező szemléltető, a másik a *személyessel* azonos cselekvő útirajza. Egyik sem mentes a tragédia elemeitől, és egyikből sem hiányzik a fölülkerekedés esélye. A két ősmítosz *kiterjedése* különbözik: a Színháték dimenziója *más-majd*, az Orfeuszé *én-most* típusú. A Színháték az *üdvözülés* kínja, az Orfeusz a *megváltás* drámája. De – és ezt használja ki Bodor Ádám – mégsem a megváltásé, hiszen az Orfeuszban nincs, *aki* megváltson (erre csak a személyes érdem adta *esély* kínálkozik), hanem a *megváltódásé*.

A más, a mások, a más milyenség *együtt velem* az önmagam megváltásának esélye. Bodor Ádám ezt a „mitológémát” vetíti rá a keresztény mítoszra, hogy – profanizálván – alkalmassá tegye a paradoxon mitizálására, majd visszatérítésére a profánba. A már említett paradoxon, a modernségé, a következő szillogizmusban ölt testet: ahhoz, hogy szabad lehessenek, föl kell oldódnom a *másban*; ahhoz, hogy föloldódhassak a *másban*, találnom kell egy mást; ahhoz, hogy megtaláljam, keresnem kell; máshol nem kereshetem, mint a rabságban; hogy megkereshessem, rabbá kell válnom; rab voltom-

ban meg kell őriznem a szabadságomat; ha rab vagyok, a szabadságomat csak úgy őrizhetem meg, ha a rab voltomat illetően nem hagyok kétséget a rabtartók előtt; belső szabadságomra a külső rabság valahány rekvizitumát rá kell aggasznom; rabságom rekvizitumai kívülről nézve a legtökéletesebb rabnak fognak mutatni; szabadságomnak a találkozás pillanatában át kell törnie magamra kényszerített burkomat; a találkozás pillanatában erre az áttörésre csak a szavaim képesek; a szavaim áttörnek rabságom burkát, de nem képesek áthatolni a *másik* rabságának burkán; rabságának burkán át a másik csak egy szavakat mondó rabot lát: a kimondható, a kimondás önmagában kevés a szabadság megérezékhöz. Egyedül maradok a szabadságommal. *Csak én tudom, hogy szabad vagyok.* Önmagam szabadsága és rabsága: egy és ugyanaz.

Bodor Ádám Orfeuszként „korunk hőst”, a tulajdonságok nélküli, a *magasabb érdem* nélküli embert, a pusztán létező lényt bocsátja a civilizáció alvilágába (nem utazóként, nem szemlélőként, nem tanúja- és közvetítőjeként értetlen bűnök folyamánynak, hanem csak egyként a létezők közül), hogy a poklot purgatóriumként élje meg, hogy szembesüljön azzal, aminek a működésében szerepet is vállalnia kell. De Andrej Bodor számára Sinistra világa (bármily *groteszk*) valahonnan ismerős: a rendjét, a rendje irracionálisát, az irracionális rend *természetét* csakhamar megérti s elfogadja. Úgy hiszi, elég, ha „túljár az eszükön”. Ha a *szabadsága szándéka* köré cinikusan fölreégezi rabsága bizonyítékait. Ha *nem* nyilvánítja ki: rabságát, függelmeit, e függelem egyre mélyülő borzalmait megszenved. Ha a szenvedés *veszélyét* nem vállalja. Ha a pokoljárásból a purgatóriumot kihazudja. Úgy véli, a szabadságát rejtett kincsként is megőrizheti. Legbelül. És aztán, a *másikkal* találkozáskor, sértetlenül elővarázsolhatja. Hogy *aztán* AZ megváltta őt, anélkül, hogy ő megváltotta volna önmagát. Szabadság – megváltás nélkül: negatív abszolútum.

Nem véletlen, hogy – szemben Orfeusz mítoszával – Andrej Bodor számára a *fölvétel* már szinte gondtalan. Ekkor már nem is *vele* vagyunk – csak tudunk róla. Már más meséli az ő történetét. Már csak egy szereplő ebben az istentelen középfajú drámában, ahol a polgári színjáték szabályai szerint lassan minden rejtély megoldódik; a mítoszból a beszélő lefújja a ködöt, a néző föllélegzik, tapsol, kimegy a gardróbba, és fölveszi a saját rabruháját.

Nem is fölemelkedés ez, Bodor Ádám tesz róla, hogy semmiképpen ne lássék annak: az Orfeusz-mítosz „vektorait” megfordítja, s az alászállást (földrajzilag is precízen) *fölmelenként* ábrázolja. Okkal: a Comoedia szívósan növekvő *lelki ereje* Andrej Bodor fokozatos süllyedését – a *találkozásig* – belső kiteljesedésnek imitálja. Olyan ez, mint egy *negatív seregszemle*: a fokozás végén derül ki, hogy nincs kivel megmérkőzni. A kifosztottság csúcspontján aztán már csak egy út vezet tovább – egy lejtő a hegy *másik oldalán*. Ezen csúszik le Andrej Bodor, a lehető legprofánabb módon (maga *fölvétel* hagyva az életét) a civilizációba.

Itt enged meg magának először és utoljára az író egyetlen, a következtelenségében következetes, tehát cinikus gesztust: „hőse”, modern Orfeusza a görögországba tér meg, s a görögországból tér vissza kiürülése színterére egy utolsó, szimbolikus ürtésre: meghágja a szőrehullott vénasszonyt, egykori titkos aráját, aki még *érte* lett az övé, nem pedig a hatalom kegyéből. De nem is ez, hanem a *Suzuki* émeletítő, ahogyan *mindeközben* vár rá, hogy dolga végeztén visszaröpítse *Görögbe*.

Igen, az író a megváltást akarta visszavenni s -adni. De, mint oly sok nagy mű esetében, a *szándékot* – azt hiszem – a törvény legyűrte. Bodor Ádám *adta*, *azután visszavette*. Nem boldog tőle, abban biztos vagyok.

BAKOS ANDRÁS

Szökés

*Az ismeretlen földeken
néhány érzhetetlen óra
Lombzúgás Napok fénytelen
erdeje zúdul a fogolyra*

*De a vízillat elvezet
egyedül a hideg sötétben
Az eltűnő utak felett
a tóig az őrzött vidéken*

*a házakig a réten át
Kúszni a fűben a homokban
fényektől fényekig tovább
az utcát elkerülve hosszan*

*A szögesdrótokon kívül
Felállni egy lámpa alatt A
betonra rőt árnyék terül
és lassan fölnyúlik a falra*

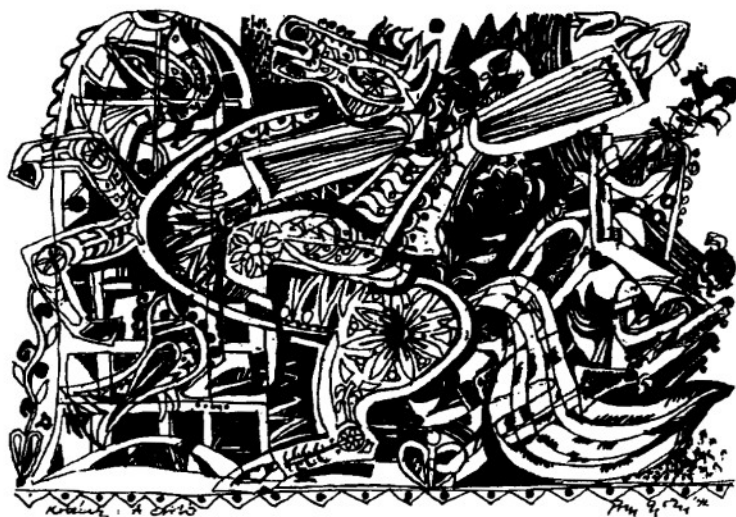
*Kívül a szögesdrótokon
megrándul és megáll a lábam
Ablakom fénye körbefon
az ázott falak égi illatában*

Olvadás

*Én a zsebemben pénzem után kotorásztam amíg ő
nem szűnő bajait taglalta a vodka hiányát
hogyan nincs pénze kenyérre se másra Az elkoszolódott
géz a kezén A törés helyeit pityeregve mutatta
Mindene átázott hállottam szorjog a hólé
tornacipőjében Nem tudtam már befejezni
Azt amit elkezdtem neki mondani Boldogan elment
Később tudtam csak mit akartam mondani Bácsi
itt a tavasz tudom én melegek már délben az utcák
mégis Láss be Jól teszi hogyha felöltözik estig
Most CSEPERÉSZGET ugyan de az éjjeli fagyra vigyázzon
ÉS A VIZES ZOKNIT HAZAÉRVE CSERÉLJE LE RÖGTÖN*

Az őr

Robbantás Robbantás Robbantás A kiáltók
 nem látszottak teljes alakban csak sisakokról
 villant néha a fény a vigyázódomb mögül erre
 Lassú tűz indult el a kábeleken hogy a pillér
 vázát felrobbantva a plastik jófele döntse
 Szökni akartam Tíz napon át vizsgáltam az erdőt
 és szimatoltam a víz-szagot ösztönösen De kívártam
 míg egyedül bíztak meg az őrséggel Hogy a rétre
 senki se jöjjön az erdőből míg tart a gyakorlat
 erre vigyáztam Lassan elindultam le az útról
 és már rejtett volna a sűrű gaz meg a holt ág
 Ezt vágytam De tudom késő volt Akkor a réten
 megvillantak a töltetek és hördültek az aknák
 Aztán csönd lett Ismertem tíz napja a hangot
 Most úgy éreztem mégis jó volna hasalni
 Elmosolyodtam Egész a közelben ZÚGTAK A MÉHEK
 Éreztem késő és végre megálltam a fák közü
 Megfordultam Acélszegecsek csattantak a fákba
 Harchoz üvöltöttek már túlhan is **ÉS LEFEKÜDTEM**

PAPP GYÖRGY: A CSIKÓ

NAGY GÁBOR

Ádám

*Az éj – isten ujjai közt
lepergő fekete ribizli –
befesti tested bokrait.
Mily ostoba, aki irigyl*

*megunt meztelenségedet.
Feküdjön az a tövis-ágyra,
hol párnája fenyőtoboz
s a paplanja híg, póre pára!*

*Vacsorázzon hidegletést
s igyon farkasodú-pohárból
félelmet, fog-kocogtatót.
Sírjon, min te, Ádám: szokásból.*

*Bőrét, mint gyümölcshúst a mag,
levedli majd Évára várva,
mert bár ki fázik, meztelen,
nincs pörébb annál, aki árva.*

Éva

*Karcsu virágszirom illata a
hajnali fényben a tested:
orv figyelőd sose láthat,
bárhova röpköd a szembogara,*

*míg buja friss szagod áradata
szerteröpülve az erdőn
lép-odu méhkatonáit
mintha tüzes bibe, vonzza oda.*

*Am te gyakorta sírod ki patak
szőke vizét az agyagba
s melleid hús mederébe,
Éva. Ki kérdi a bánatodat?*

*Mind irigyelnek, a leselkedők,
kik sose érthetik: hjába
száll a bibére a méh, míg
nincs meg a por, ki megejti a nőt.*

Ádám és Éva

*Alkony: róka-isten levedlett
bundája ernyedten a földre hull.
Meztelen éjből kibúvó
árnyak: két kéz egyszerre érte nyúl.*

*A mozdulat tétova, félénk
(az állat ily riadt, ha társra lel);
ujjak egymás arcán bolyongva,
vértolulásra sápadás felel.*

*Miként ha gátak felszakadnak
s összeömlik két zubogó folyó,
a testetek egymásba torkoll
(leskelődjön bár ezer szemgolyó).*

*Vétekete vére csorg a fűre,
megpattanó ribizliszem leve.
Felmentés-e a bűn alól, hogy
azt az isten teremté eleve?*

LUKÁCSY SÁNDOR

Balgaságok

Valamikor könyvet terveztem a magyar butaság történetéről. Nem készült el, de nyersanyagából egy kis antológiára való megmaradt, ezt most közreadom. Nemzeti önismeretünkhöz hozzátartozik ez is.

A szemelvények szerzői között van szolgabíró, egyetemi tanár, püspök, irodalomtörténész, földmérő stb. A butaság (vagy egy kicsit enyhébben szólva: balgaság) egyetemes, nem véd meg tőle se diploma, se stallum, se rang. Megnyilvánulási köre tág és változatos, belefér az erkölcsi intelmektől a honboldogításig minden. Sokféle alakban jelentkezik, de mindig stilisztikai botrányokkal párosul, bombasztal, képzavarral, idegenkedik az alany és az állítmány egyeztetésétől, szeret befejezetlenül hagyott mondatokban terpeszkedni. Jellemző rá a magabiztosság, önkritikát nem ismer, némelykor támadó kedvű, némelykor csak tunya. Védelem nincs ellene, árad mint a csatornaszag, szennyez mint a szutykos lé, nyomot hagy mint a csiga taknya. A szemelvények elolvasása után fertőtlenítőszerre van szükség, Pázmányra, Mikesre, Kosztolányira.

Peretsenyi Nagy László szolgabíró

Amazonok. Ezen nevezetű asszonyokról a régi világ dicséretessen emlékezik [...] nevek is – Ám-Asszon, azaz Ám-Asszony ez! derék Asszony ám ez! – kimutatja vérségünket, azoknak királynéja is Penteseilea, vagyis Penteszilaj, vagy széless, fodros, csíkos, penteficés a szoknyája...

(Heroineis az az a nevezetes fejeér
népnek szép neméből magokat tette-
ikkel különböztető szép nemnek élet-
tárjak. Pest, 1817.)

...a derék úgynevezett Ám-Asszonyok, Szithai Amazonok lábra és fegyverre kapván, a gyönyörű Penthesilea királynéjok is fejérnépeivel, lóháton magyar Kan Asszony módra, a görögöknek segítségére mellett Trója ellen, Kr. Ur. Szül. előtt 1180 esztendővel, balta, tegez, dsida, tör fegyverben kiállott, és ottan elébb kardjával, azután magyar kerék ábrázatú, sugár derekú, kőkény szemű, tiszta képű, tisztos orrú, hosszú szemöldökű, nyílt homlokú, barna szek hajú, tömött karú és tarjagú, picin lábú, mosolygó ajakú, feje fogú, pergő nyelvű, villám tekintetű, deli termetével sok vitézeket meghódítva tönkretett, és temérdek zsákmánnyal a Thermódon (azaz Termó-Don) vizehez diadalmasan, kontyáról leeresztett feje színű, arany szálú, gyöngy rojtú fátyolával, tábora előtt paripáján menván hazavágtatott, és vitéz asszonyainak a sík mezőn mennyegzőt hirdetvén, a vele sorsos férfi Szithákat egy héti mulatságra, mátkatálait, kalácsait, ajándékait elküldvén, hivatalosza.

(Vetekedés a közös Szithai Honnos Magyar,
és ehez tartozó felekezetek közt
az ő minden tulajdonságok eránt. Arad, 1820.)

Mikusay János egyetemi tanár

[Ki a magyar?] Magyarok, akik bajúszot viselnek. Mert ez olyan ösmértető jele a magyarnak, hogy anélkül nem is mondható annak; mert a magyar szabad ember; nem szabad pedig, akit orron fognak! s nem fog-e pedig orrodnál a borbély, midőn bajúszodat kopaszítja?

[...]

Vajjon nem megvetése-e a magyar szebb nemnek, hogy hazánkfiak máshol házasodnak? Nem leánykánk ügyét akarom védeni, hanem amit a hazaszeretet kötelességévé tett, fogom megmondani. Világszerte ösmeretes tündérink szépsége, s ritka nemzet, mellynél több szebb találatna. Melly érzéketlen szív bírná lerázni azon bilincseket, mellyeket lyánkáink hódító tekintete, gyönyörű nyövése, szelid indulatja s kies ábrázatja reája lakatolt? s melly komor bús szívet fel nem derítene ezeknek víg kedve, lángolló orcája, bájoló nézése és ékes beszédje, s nem vonzana vissza túl a határral is ő deli termetők, szép eleven színők, csinos viseletjők s mosolygó ajakjok? Nem kecsegtetnek elegendőképen villámló szemeik, vídfító szállások, domborodott melljők és finom érzésők? Nem csábít nemes eredetők? Nem vonz gazdagságok? Még a képzelletemet is felzajdítja, ha megtekintem karcsú derekokat, tömött tomporokat, hőszerű bőroket, sugár termetőket, derült homlokokat, selyem szál hajokat, alabástrom fogokat! S igaz szívők, jó nevelésők, tiszta értelmők, ártatlan magaviseletők, ébredt eszköz s több illetén kellemeik és sokféle erkölcsök nem olyan mély örvény, hogy belefulladásokat? Ó de nehéz volna illy őrállók mellett meghalni!

Vajmi nem találkozik-e pedig Enns, Wels és Linz tájékán is kinyölt, görbe, púpos, bandzsál, szeplős, ragyás és dülledt szem? Nincs-e ott is kamós orrú, ráncos bőrrű, majomképű, serte hajú, rozsdás fogú, nagyajakú, bufa pofók személy? s nem hoztok-e néha országunkba olyat, hogy a vásáron sem kelne el? durva nevetlent, nyifogó kirúgót, rút, komor színtelent nem láttok-e ottan? Ó csak ne terjedne a portékákrul a leányokra is balítéletek, hogy csak a külföldi szép!

(Magyar-mutató tükör. Buda, 1827.)

Udvardy János földmérő

Húzok egyenes lineát AB, ezen lineára a király sorsát akkorára teszem, amekkorára akarom, p. o. a C-ig, és így az AC linea jelölje a király nagyságát. Már a király nagyságához illő tökélyt vagy boldogságot szinte képzelhetem egy linea által, mellyet a C pontba felállítván, jelentse a CD linea a királyt illető boldogságot. Most az A pontból a D pontra húzván egy lineát, ez a linea lészen határa minden a király alatt lévő rangok boldogságának, így p. o. az AE linea jelentsen egy herceget, már ennek boldogságát az EF linea képezi, mert az AE lineához csak úgy illik az EF linea, mint az AC lineához a CD linea. Ha továbbá az AG linea egy gróft, az AI linea egy nemes embert, az AL linea egy burgert, az AN linea pedig egy parasztot ábrázol, látni való, hogy az AN paraszthoz csak úgy illik az NO boldogság, mint az AL burgerhez az LM, az AI nemeshez az IK, és az AG grófhhoz a GH boldogság sat. És csak egyedül ezen analogiában áll az a szép harmonia, az a természetesen képelt, de rosszul értett egalitás, melly egyedül képes a hazát örök időnkig való virágzásban fenntartani, különben minden kicsapongás veszedelmes, mind az, ha az O, M, K, H, F pontok feljebb nyúlnának az igazi határon túl, mind az, ha valamelyik azok közül addig fel nem érne. A legnagyobb országok, roppant és örökösnek képelt birodalmak s hatalmak semmivé

lettek; de a természetnek változhatatlan törvénye, a szent Aequilibrium, fennmaradott, és ez ma is csak az, melly volt kezdetben.

(Még egy szó a Nemzeti Boldogságról.
Tudományos Gyűjtemény, 1831. Első Füzet.)

Ponori Thewrewk József író

...a szentül rendeltetett könyvvizsgálat, a censura, az az egy fogatos mód, hathatós eszköz, melly a határtalan szabadságot, e képtelenséget, ezen elöltőjét, elpusztítóját, gyilkosát az emberi, a nemzeti szabadságnak, megállíthatja, megronthatja. Enélkül nincs az a szent törvény, melly a polgárokat szemérmesekké, tisztességesekké, igazságszeretőkké tehesse tökéletesen, és így őket egyességben, társasági életben megtarthassa. A határtalan sajtószabadság nem esmér semmi szemérmet, semmi illendőséget, becsületet, semmi igazságot; mindezek ellen kész az kikelni; mérges fullánkja sért mindent, akibe csak azt bebocsájthatja. Veszedelmesebb ez minden vérengző csatáknál, háborúknál, minden titkos összeesküvéseknél, mellyek csak egy kis zenebonáskodó csoportnak szoktak, közönségesen könnyen elérülható, kitapogatható, nem mindenkor elsülhető, és azért nem is annyira, mint a sajtószabadság, kártékony, veszedelmes szövevényei lenni. A sajtószabadság az egész világot a közszabadság ellen fegyverbe öltözteti. Nem kémél ez meg semmi világi, semmi egyházi hatalmaságot. Ezeket ostromolja az legdühösebben.

[...]

Miért is érdemes bölcs hazfiak! nem látjuk-é: melly szükséges és hasznos tovább is a censura intézete dicső hazánkban?

Védangyala ez a magyar szabadságnak; ennek szolgált ez eddig is, és ennek ajánlja ezentúl is kész hazafiúi buzgó szíves szolgálatját. Éppen nem ejt ez csak legkisebb sebet is a magyarok szabadságán; hanem inkább az után lát teljes szorgalommal, hogy semmi vakmerő orcátlanság azt meg ne sértse. Nem a censura, nem, hanem a határtalan sajtószabadság ólálkodik a magyar nemzet szabadságának vesztére.

(Sajtószabadság. Rozsnyó, 1831.)

Malatides Dániel orvos

A különféle indulatú, szeszélyű és szenvedelmű ifjakkali társalgáson kívül, hány szemérmes, tapasztalatlan és jóerkölcsű fiatalember nem lett már és nem lesz számtalanszor a fajtalan népsepredékkal vegyült nagy városokban, majdnem naponként megkísértve, ha véletlen estvéli 6 és 9 óra közt az utcák sarkán vagy a nagyobb vendék előtt jár vagy megfordul. Bécsben kendejét vagy kulcsát szokta a prédára lesengő Phryné készakarva leejteni, midőn valamely ifjú érkezett észreveszi, s ha ez azt föl nem veszi, nevetlen betyár lesz a neve, ha fölveszi, kész az engagement, a mézes szavú lidérc karjaiból többé aligha épen kikerül, kivált ha pénz vagy pénzt érő holmi, óra, gyűrű s más efféle van nála; ha nincs pénz vagy más mi ékszer nála, még a legnagyobb szerencséje. Lakán nyomban érik egymást a színes szélű szerelmes szelkék, szobalánkák és duennák általi csábító izengetések. A bástyákon mint a hangyasereg, úgy lesi őket az apró lánykák serege. És ha az illy pisszegve leskelt apró kitanult szeplezők villogó intését követi, máris veszni tért, mert előbb mintsem a félre kacsintott egyén tudná, mi történik vele, máris a kis rima kimotorásztá és epedve kérengő pillogások közt nyújtja

parányi kacsóját a bűnförtelmi jutalombérért. Sopronyban a „szó mein szó” szemtelen rimáktól kell őrizkedni. Pápán szinte útját veszik a gondatlan fiatalságnak, s ha csak szerét tehetik, elhordják őket, mint kánya a csirkét. Veszprémben készakarva öszveüt-közik vele, hogy megpaprikázhassa. Kerül is osztán az illy rimatanyákról elég gennyes, dobos, fekélyes, burkonyos és torokfájós martalék. Győrött vége-hossza nincs a sok csel- és csábszernek; legveszélyesebb helyek, ahol nőtlen urat kívánnak szállásra fogadni, s hol pincérek és vén banyák jó és szép szerencsével kínálkoznak. Pozsonyban a sok kerítő banya, házaló zsidó és fajtalan pincér szemtelen tolakodással késztik és csábítják a gondatlan ifjúságot. A pesti rimák iker és farka számra lesik az utcákat; „jóestével” szokják a fiatal és vén urat egyaránt megtisztelni, s ha ki azt elfogadja, kész azonnal a gonosz ismeretség, tüstént szemtelenül motorász, melly közben imígyen hízeleg: „Mein schöner junger Herr! Kommen sie mit mir, ich werde sie prächtig unterhalten.” A divatos Úri és Váci utcák igen csinos csillogva kacsintó hősnői kísértése pedig ígyen hangzik: „Nem méltatna nagysád hazakisérni?” És jaj ki velők megbarátkozik, mert annak esze, pénze és egészsége veszni tért. Hát kik a botránnyteljes Könyök, Kereszt és Kétkakas utcán incselgő kéjcsalád bűnfészkebe tévednek, nem szoktak-e azért holtiglan lakolni, sőt még csimotáikban is a görvély és csontkór mérgét elárasztani?

(Az önszeplőzés és a faraszály. Pest, 1847.)

Kristóf György tanár

Az a kérdés most már, hogy mennyiben hasonlít a Petőfi álmodta világháború a maihoz, vannak-e közös összekötő szálak?

Külsőleg, a háború méreteit illetőleg bizonyonnyal olyan, ha nem nagyobb, mint amilyent ő óhajtott. Hogy egész Európa lángba boruljon, igazán csekélynek mondható kivétellel, már ez magában is felülmúlja talán még az ő képzeletét, az ő vágyait is. De hogy Európán kívül is harc tomboljon, hogy Ázsia, Afrika, Ausztrália, sőt Amerika vizei is részt vegyenek abban, egy időben, ugyanazon okért: ez tán még Petőfi képzeletének a méreteit is fölülmúlja. Abban is van hasonlóság, hogy ez a mostani harc épp annyira a népek, roppant tömegek küzdelme, mint ahogy ő kívánta, hogy csakugyan föltámadt a tenger, a népek tengere.

[...]

Az is teljességgel bizonyos, hogy ez a mostani világháború is, éppen úgy, mint a költő képzelte, nagy ítéletidő, a lelkek mélyén mélységes katharizist, nagy lelki tisztulást fog előidézni. Már eddig is mennyi önzést, mennyi törpeséget, mennyi elbizakodást és kicsinyhitűséget irtott ki milliók lelkivilágából, helyébe téve az önzetlen emberséges érzületet, a szív méltóságát, bizalmat, nem az egyéni végességben, hanem a nagy, az egyetemes eszményekben, parányiságunk érzetét, nem holmi apró-cseprő perpatvarral, hanem a nemzet, az emberiség, az isteni gondviseléssel kapcsolatban. Hogy lépnek elő a nemes emberi cselekvések a háború hatása alatt ott, honnan máskor az undor aljas bűze érzett messzire. Hitünk emberi hivatásunkban, lelkesedésünk magyar kultúránkért, készségünk *áldozatot* hozni, nem: *élni* nagy eszményekért, örökkévaló célokért máris mennyire izmosodott!

Ezen megfontolások alapján tán nem nehéz felelni arra a kérdésre sem, hogy vajjon mint illeszkednék bele e mai világháborúba a szabadságnak, a nemzeti függetlenségnek, az emberi javaknak halhatatlan apostola, Petőfi? Hol és hogyan találhatná őt e mai világháború? Semmi kétség: Petőfi most is ott volna, hol küzdött földi életében: az

igazság, az eszmények, a becsület, a politikai szabadság csatasorában zengené harsány himnuszt a százszor szent égi szabadságnak, ha kell, el egész a halálig, a közös sírig. Semmi kétség: épp oly megdicsőülten szenvedné el másodszor is a kozák dárda ütötte halálos sebet, mint egykor a segesvári csatamezőn, másodszor is példát adva nekünk arra nézve, hogy a legfőbbes emberi élet: eszményekért élni, s ha kell, az eszményeknek magunkat halállal is elpecsételni.

(Föltámadott a tenger. Petőfi a világháborúról.
Protestáns Szemle, 1915.)

Prohászka Ottokár püspök

A márciusi események, a nemzeti nagy, életbevágó reformok végre is keresztülhatoltak a lelkeken. A nemzeti psziché, a tüntetés, az már kitörés és élet, valóság volt. Ez az ifjúság pszichéje, vagyis inkább a nemzeti psziché bennük, legfiatalabb ágain-bogain színesedik, ott feszül, ott bizakodik s keres kifejezést, levegőt, életet. Az ifjúság hordozta e tüzet, s nemcsak tüzet fogott, de égett s vezette a mozgalmat, s ez ifjúságban a vezér az ifjú Magyarország.

Vasvári fölkerült Pestre. Ki küldte? A lélek küldte. Rajongó akart lenni? Nem. A rajongás jön, mint az ég fuallata, mint a tenger árja. Író lett. Antennája a szárnyaló gondolatoknak, kisugározója eszméknek, érzelmeknek. És tanult, Vasvári Pál tanult, a mozgalmas, lázas 48-ban sem szűnt meg tanulni.

És beszélt. Igaz, sok szertelenség, irrealizmus volt abban, amiről akkor az ifjúság beszélt. Ő is beszélt egy dicsőséges proletariátusról, egy szociális forradalomról, de szordinót tett a tüzes hegedűre.

[...]

Amilyen az élet, olyan a halál. Milyen lehetett Vasvári Pál halála? Hogy végezze huszonhárom éves életét, hogy a nagy opera szólamából csattanjon a honszerelem magasztos melódiája? A Funtinelli-szorosban az ő mártírvérének piros nefelejcssei nyílnak. Funtinelli! Funtinelli! Idegen szó, itt mégis kongeniális. Ennél a szónál hulljon le a lepel az emlékműről. Nem a falba, hanem szívéünkbe legyen illesztve. Nem emlékmű, hanem emlékfórásmű, amelyből ihlető forrás vize szakadjon a számodra, magyar ifjúság! Funtinelli magyarul magas forrásvidék. Igen, számunkra is magas forrás, fen-séges energiák forrása. Ha a magyar síkság elposványosodna, frissítse meg, ihlesse Funtinelli magasságának igézete, új tavaszok igézete, Funtinelli. Vérvirágos magasság. Minden csepp vér, amely pirosra festette, tűz, tűz, nem szalmatűz, elementáris tűz, amely rombolni tud, de csak azért, hogy építsen, mert alkotó energiája a nemzetnek, tűz, amely egyedül méltó a magyar ifjúsághoz és a vértanúk áldozattételével örök életre hivatott nemzetnek. *(Szűnni nem akaró taps, éljenzés.)*

(Emlékbeszéd Vasvári Páiról. Elmondta az 1927. március 27-én, a Nemzeti Múzeum kertjében rendezett országos emlékünnepen. A Vasvári Pál Országos Centenárius Bizottság kiadása.)

Pintér Jenő irodalomtörténész

A Lilla-daloknak körülbelül egyharmad részén Bürger kisebb-nagyobb hatása észlelhető, egyes helyeken Kleist gondolatai és képei bukkannak fel. Ha a Lilla-dalokon

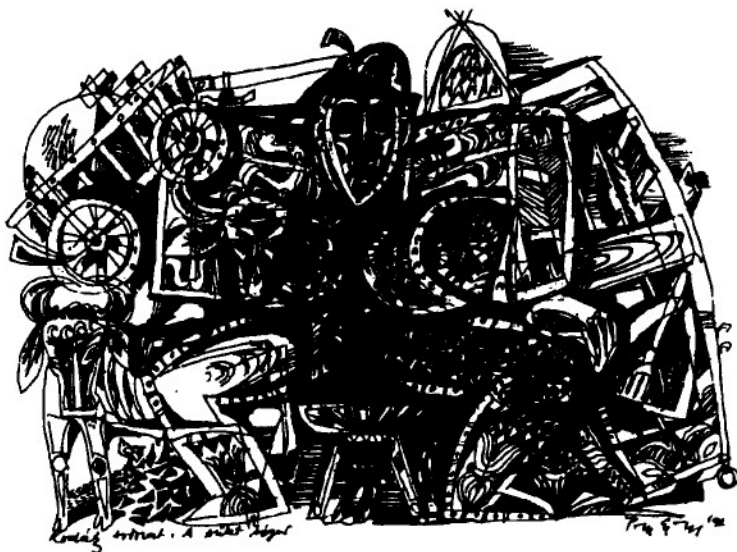
kívül többi versét is számbavesszük, Bürger és Kleist mellett a németek közül Blumauer, Denis, Eschenburg, Gessner, Gleim, Herder, Hölty, Kotzebue, Matthisson, Salis, Schikaneder, Sulzer, Wieland, Zachariae; a franciák közül Baillet, Bayle, Berquin, Boileau, Chapelain, Colardeau, Delille, Dorat, Gail, Gresset, La Harpe, Marmontel, Ménage, Molière, Parny, Pezay, Piron, Rousseau, Voltaire; az olaszok közül Ariosto, Baldi, Chiabrera, Goldoni, Guarini, Lemene, Loredano, Maffei, Marini, Menzini, Metastasio, Petrarca, Roberti, Rolli, Tasso, Tassoni, Zappi, Zuccolo; az angolok közül Hervey, Milton, Young; a dánok közül Holberg; a görögök és rómaiak közül Anakreon és Horatius hatottak rá.

(Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete.
Tudományos rendszerezés. V. kötet. Bp. 1932.)

Ismeretlen katonatiszt

Két főispán és egy katonatiszt [írja Kölcsey] a pozsonyi sétányon járdallnak vala. Történt, hogy beszédök az új kor poétáira esnék. Ezek az új poéták, monda egyik nagyúr, oly keveset érök! hiszen az a híres Schiller ily hosszúra, mint karom, ír le valamit, ami Tacitusnál alig fog ily rövid helyt, mint kisujjom. A katonatiszt hallá vala, és monda: Ó, úgy van! Nekem van szerencsém Tacitus minden munkáit ismernem; neveu-je [unokaöccse], kivel a dijoni lagerben ismerkedém meg, ajándékon adá azokat.

(Kölcsey Ferenc levele Bárfay Lászlóhoz,
Pozsony, 1834. július 25-én.)

PAPP GYÖRGY: A SÜKET SÓGÓR

Kodály Zoltánról – születésének 110. évfordulóján

SÁROSI BÁLINT

Nemzetnevelő töredékek

A ma még élők közül azon szerencsések közé tartozom, akik formálisan is Kodály tanítványának mondhatják magukat. 1951-ben a Zeneakadémián a zeneszerzés szak mellett az akkor induló zenetudományi szakra is jelentkeztem, így néhány társammal együtt öt éven át az ő irányítása alatt végezhettem tanulmányaimat. A felvételi előtt, nem ismervén eléggé Kodály oktatói módszerét, úgy képzeltem, hogy az ország leghíresebb embere és legnagyobb tanára érdekes előadások és eseménydús szemináriumok keretében zúdítja majd ránk az ismereteket. De már az első órákon mást tapasztaltunk: Kodály tanterme nem a kényelmes „hallgatás” helye, nem kollokviumtól kollokviumig terjedő takarékos ismeretgyűjtésé, hanem leginkább a gyakori és többnyire kínos megmérettetésé. Az ő mércéje szerint a zenét már írni-olvasni is jobban kellett volna tudni, mint ahogy mi, az elit tanszak kezdő hallgatói tudtuk; idegen nyelvekben otthonosabban kellett volna mozognunk, s bár többünknek volt már egy diplomája, be kellett látnunk, hogy általános műveltség dolgában is sok a pótolnivalónk. Az órákon legtöbbször ő hallgatott. Nyomasztók voltak a néha percekig tartó hallgatásai, miközben a mi okos megnyilatkozásainkra várt – melyek többnyire nehezen születtek meg, s természetesen nem mindig voltak elég okosak. Leginkább emezekre reagálásként hangzott el egy-egy éles megjegyzése, ami, mint vaksötétben az erős villámlás, nagy területet bevilágított. Végigjárni, megismerni való területet..., de nem voltunk ahhoz szokva, hogy villanásnyi fény mellett is könnyen tájékozódjunk. Ő pedig nem vállalta a fától fáig való kalauzolás; könnyen megszerezhető információk közlését nem tekintette kötelességének. A szó köznapi értelmében nem volt jó tanár. A tanteremben is nemzetnevelő volt – nem öt évre, hanem generációkra szabott programmal. Tanítványai pedig nemcsak azok, kiknek indexét aláírta, hanem mindazok, akik e programot megértették.

A program egyszerűen hangzik: művelt magyarság. De megvalósítását csupán a zenei műveltség oldaláról okosan és felelősséggel végiggondolni – ehhez Kodály legendás tehetségével is egy életre volt szükség. Köztudott, hogy saját életének is minden irányítható mozzanatát lépésről lépésre megtervezte. Annál nagyobb felelősséggel gondolta végig mindazt, ami egy egész nemzetnek szól. Közérdekű terveit és tetteinek indokolását a nyilvánosságnak szánt írásaiban megtaláljuk. (Érdemes ezeket lapozgatni, mert mennyiségük viszonylag csekély; olvasmányos tömörségük viszont csodáltnivaló; amit bennük fölöslegesnek találhatnánk, azt ő maga már le sem írta.) Saját célra papírra vetett gondolatai közlái is rendet tartott – erről tanúskodnak feljegyzései, melyekből egy kötetre valót néhány év óta mindnyájan kézbe vehetünk (Kodály Zoltán: Közélet, vallomások, zenei élet. Szerk. Vargyas Lajos. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989). Túlnyomórészt ezek is a már általa végleges formába öntött témakörökben mozognak. Némelyikük nehezen megfeythető, inkább csak emlékeztető szavakból álló töredék. De amit belőlük csupán kikövetkeztetni lehet, az is megéri az odafigyelés fáradságát. Kodály, mint minden nagy gondolkodó, többször vagy változatokban olvasva is érdekes marad. Ezek a változatok a gondolat megszületésének üde nyer-

seségét, az élő szó sodrát, melegét, indulatát is érzékeltetik; fontos azonos témákra visszatérő gyakoriságukkal pedig jól mutatják, mik azok a kérdések, melyek feljegyzőjüket egy életen át foglalkoztatták. Meglepő időszersőségüket pedig akkor érzékeljük igazán, ha olyanokkal szembesítjük, melyek ma ismét vagy még mindig körülöttünk gomolyognak – megemésztetlenül, tisztázatlanul és nem csak zenéről...

Itt van mindjárt maga a *magyarság* – ma inkább így: „magyarság”. Mint tudjuk, sokféleképpen lehet rá hivatkozni, és sok mindenre használható. Lehet oka megaláztatásnak, célja hősiességnek. Divat és politikai széljárás szerint lehet: születési kiváltság, cégére üres büszkeségnek, takaró leple hibáknak, jutalma meg nem szolgált érdemeknek, jelszava érvényesülésnek. Lehet fokozni: magyarabb, legmagyarabb... Kodály sokat gondolkodott rajta, és eredményre is jutott: „...amint műveltnék nem lehet születni, úgy magyarnak se! Mindenki annyira művelt és magyar, amennyire meg tudta szerezni. Csak szerzett műveltség van, szerzett magyarság!” (38; a zárójelbe tett szám a továbbiakban is az idézet oldalszámát jelenti az említett kiadványban.) Ugyanő, máshol: „Magyarnak születni ma már nem lehet. Azt mindenkinek magának kell megszerezni. Ezt sem vér, sem a mai élet nem tudja megadni.” (194) Ugyancsak Kodály (aug. 20. táján ilyesfélét magunk is mondogatni szoktunk, de nem árt az ő szavaival is ismételni): „A magyarság már Szent István óta nem faji szervezet. Magasrendűbb annál. Ezért nem elég szervezetét homályos faji ösztönökre építeni. Célja, létjoga, küldetése tudata lehet fennmaradásának egyetlen alapja.” (30)

A magyar műveltség szorgalmazójának a század eleji Magyarországon a polgárság egy részének idegensége, elégtelen asszimiláltsága tűnt föl elsősorban. „Előkelő nem tud magyarul. Ha nyelvtanilag helyesen meg is tanul: de a frazeológia íze és a fonetika tönkrement. Nagy veszedelem is, én csodálom, hogy nem hirdetik hangosan, akik erre illetékesek.” – jegyzi fel 1929-ben Kodály. (87) Neki, ugyanúgy, mint Bartóknak, negyedszázaddal korábban a budapesti Zeneakadémián német volt a zeneszerzéstánára, s ugyanott, az Akadémián, az igazgató is jobban beszélt németül, mint magyarul. Budapesten „a zenekari muzsikások 90%-a idegen.” – Mikor lesz itt magyar muzsika? Így felel a kérdésre fiatalkori jegyzetpapírján: „Majd, ha az operai zenekarban olyan erős magyarok ülnek, akik úgy nem tudnak németül, mint a mostaniak magyarul.” (387) A mondat tartalma semmiképp sem hasonlítható össze mondjuk olyannal, hogy igaz magyar ember bajszot visel, és nem tud idegen nyelven. A *műveltség* oldaláról egyetlen élő példát említék: 1951-ben a fent említett zenetudományi szakon az első órák egyikére Kodály idegen, főleg német nyelvű szakkönyvekkel jött be. Rövid határidőre, elolvasásra szétosztotta köztünk, leendő „zenetudósok” között, s látva arcukon a csalódást és megszeppenést, megjegyezte: „Tanuljanak meg németül, mert aki nem tud németül, az nem zenetudós, hanem *zenetudatlan*.” Gyakran visszatérő gondolata, amit már zeneszerző-növendékei védelmében, 1925-ben írt, sokat idézett híres cikkében, nála ritkán tapasztalt szenvedéllyel fogalmazott meg: tanulnunk kell mindenkitől, aki előbbre van mint mi, mert éppen a jó idegen minták adják az ösztönzést a nemzeti fejlődéshez: „Idegen kultúra nélkül elsenyved a nemzeti kultúra.”

Ismeretes, hogy mikor Bartókkal együtt a magyar népdal gyűjtéséhez, s főleg annak nyomán a magyar zene megreformálásához hozzákezdtek, olyan, a legjobb „idegen” minták szerint felkészült zeneszerzők voltak, akik Magyarországon kívül is, bárhol a civilizált világban megállták volna helyüket. Nemzetközi arányú kiváltság nélkül elegendő tekintélyük sem lett volna nagyszabású munkájuk itthoni végzéséhez. Éppen modern műveltségükkel s e csillagzat alatt szokatlan igényességükkel haragították magukra az itthoni társadalom nagyobb, elavult-hagyományos nemzeti szellemben megtes-

pedt részét. „Műveltség és nemzeti szellem bizonyos tekintetben hadilábon vannak” – veti papírra Kodály 1929-ben. (87) „Vigyázzanak a nemzeti szellem hivatott és hivatlan bajnokai, hogy a nemzeti kultúra helyett ne a nemzeti kulturátlanságot védelmezzék. Amely különben éppoly internationalis... Ezért szabad prédája a magyar közönség minden internationalis banalitásnak... A műveletlenség időnkint kitör és eget kér.” (86)

Milyen a nemzeti kulturátlanság? Hogyan kér eget a műveletlenség? – ennek illusztrálásához zenei és zenén kívüli, kisebb és nagyobb horderejű, friss és még frissebb példák kínálkoznak; az olvasó önmaga is felidézhet és válogathat belőlük. Maradjunk most 1929 és a zene környékén. Ekkor még mindig akadt jónevű magyar zenetörténész (Haraszti Emil), aki a „cigányzenét” és benne a magyar nótát tekintette a magyar nemzeti zene kizárólagos alapjának, és ellene volt Kodályék paraszt-dal alapon történő zenei újító mozgalmának. Századunkban nótát már sablonra lehet készíteni. „Minden magyar ember – magyar nótaköltő is”, olvashatjuk egy 1937-ben kiadott „Útmutató”-ban „magyar nótaköltők és zeneszerzők számára”. Szakértői becslés szerint a két világháború között legalább húszezer magyar nótát „csináltak”. A nagyközönség által elfogadottakat ehhez képest természetesen csak ezrelékekben lehet számolni. Így is sok volt az újabb nóta, de nagy volt a nótafogyasztás is. A század legjobb nótaszerzőinek egyike, Balázs Árpád, a húszas években, vasárnap délutánonként a Zeneakadémia nagytermében, cigányzenekar közreműködésével, közel száz koncertet adott, zsfólt nézőtér előtt. A közönség a hivatalos társadalom krémjéből állt: magas rangú hivatalnok, katonatiszt, egyetemi tanár (sőt zeneakadémiai tanár is), ügyvéd, pap, orvos, gyáros. Ezen kívül pedig dalolta az újabb nótákat, régebbiekkal együtt, úgyszólván mindenki. A *nép* is.

Ezért nem árt rövid kitérőt tennünk a nótára. Kodálynak (és Bartóknak) elég oka volt, hogy lenézően nyilatkozzék róla, szelídebben pl. így: „Egy letűnt kor elsárgult emléke” (144); nagyobb ellenszenvvel a nótaszövegekről így: „Hervadás, sőt rothadás szagú költészet, érthető összefüggésben a pusztuló gentryvel.” (92); a nóta cigányzenészek általi tolmácsolásáról így: „Ha van zenei ripacskodás, a cigányoké az.” (171) Ezeket tőle és különösen Bartóktól még rengeteg hasonlóval folytathatnánk. Az elmúlt 40-50 évben ilyen idézetekkel felfegyverkezve harcoltak életre-halálra Kodály forradalmának elkészt, de lelkes önkéntesei. A dzsentrire való utalás különösen kapóra jött nekik; ezáltal harcukhoz még osztályharcos hátszelet is kaptak. Üsd, vágd, ne nézd, hogy talán apád, anyád, nagyszüleid, részben magad is annak világában voltatok otthon; hogy egy töről fakadnak a magyar himnusszal és a Kossuth-nótával; hogy a legújabbak közül sem mind rossz, s hogy a java már rég nem a „dzsentrie”, hanem – népdal-funkciókban – a város és falu népé! Vágd, nem üt vissza, magától is pusztul! Mostanra lényegében ki is pusztult (a fiatalabb generációknak semmi közük hozzá); ami pedig a helyére ömlött, az ellen már a harc is reménytelennek látszik.

Kodály így nyilatkozik első, életre szóló zenei élményeiről: „Én kettős tradícióban nőttem fel. Legelső zenei emlékem 3-4 éves koromból, hogy Mozart hegedűszonátáit hallgatom apám és anyám előadásában, a földön fekvé vagy a zongora alatt bujkálva. De ugyanakkor hallgattam a cigányokat is, s ha akkor, névnapon nálunk muzsikáltak, fölmasztam a bőgőre, vagy beledugtam a kezem, hogy megtapintsam, mi morog benne. A szobában megtanultam és sokat daloltam az akkor divatos népszínműi dalokat... A konyhában pedig amit a cseléd lányok daloltak... Ilyen vegyes kosztion nőttem fel. Klasszikus zene és magyar népzene meg népies műzene egyszerre kezdett lerakódni bennem, nem csoda, hogy csakhamar megindult az ösztönös, öntudatlan törekvés, hogy ezeket a heterogén, egymástól idegen elemeket valami szerves egésszé” (152; a mondat

befejezése hiányzik). Ismeretes, hogy népdalos kompozíciói között „cigányzenések” is vannak: *Marosszéki táncok*, *Galántai táncok*, részben a *Háry János*; a *Kállai kettőst* az Állami Népi Együttesnek – benne a cigányzenészekből válogatott zenekarnak írta. 1952-ben (Gyulai Ágosttal mint társszerkesztővel) kiadta Arany János népdalgyűjteményét, melyben túlsúlyban népies dalok (nóták), amellelt idegen dallamú „társas dalok” vannak – „vegyes koszt”, melyben egyetlen pentaton népdal sincs. Népzene szakos „zenetudós” hallgatóinak, valamint a Tudományos Akadémia általa vezetett Népzene kutató Csoportja tudományos munkatársainak is, az ötvenes évek első felében egy-egy 19. századi magyar nótaszerzőt jelölt ki, hogy azok munkásságát, dalaiknak a népzenevel való kapcsolatát felkutassák. A régi népdal mellett a nóta beható tanulmányozására már csak azért is szükség van, mert – mint 1939-ben, *Magyarország a zenében* című tanulmányában írja – „a kettő frigyéből született az új hang [az ún. új stílusú népdal], amely máig betölti az országot.” Különben pedig a nótának is – már amit abból a tömeg elfogadásra és megőrzésre érdemesnek tartott – megvan a maga értéke: „Különösen magyar a XIX. század népies dalirodalma” – így Kodály az idézett tanulmányban. Vonatkoztatható a nótára is, amit jegyzetei közt Pázmány Pétertől idéz: „Nem a legrosszabb gyümölcs, amit ellepnek a darazsak”. (188) A nótafogyasztó tömeget nem nézte le: „Minden rokonszenvem ezé a félművelt rétegé: a legjobb magyarok vannak köztük. Nem bántani akarom őket, hanem segíteni rajtuk. Fel kellene őket világosítani, hogy állapotuk nem kívánatos, átmeneti állapot, melyből mielőbb kiemelkedni egyéni és nemzeti érdekük”. (98) Vagyis a magyar nóta mögött is lehet magyar műveltség, különben a nótafogyasztók – éppen az ő mércéjével mérve – hogyan tartozhatnának a „legjobb” magyarok közé. És hogyan tartozhatna oda a magyarnótás Ady, Krúdy Gyula, vagy korábban Jókai, sőt maga a (kottát írni-olvasni tudó) „tamburás öreg úr”, Arany János is. Egyébként nagyjainkról – köztük nem utolsósorban frókról – rosszállóan jegyzi meg Kodály: „1900 körül Magyarországon irodalmi és politikai elitje a művészi zenétől oly távol áll, mint talán egyetlen nyugati országban sem.” (235)

Félreértés tehát azt hinni, hogy Kodálynak vagy akár Bartóknak is közvetlenül a nótával lett volna baja. Ismételten nyilatkoztak arról, hogy a nótát a *magya nemében* jobbnak tartják, mint bármilyen külföldről importálható tömegműfajt. Nem a nóta, hanem az elmaradottságban való általános megátalkodás, a nóta szintjén való megrekedés okozott nekik több évtizedes gondot és küzdelmet. Öntudatosabb körökben a második világháború után a nóta helyett a népdal lett az általánosan kötelező magyar divat; de amennyiben azóta zenei műveltségünkben gyarapodás történt, aligha köszönhető ennek a változásnak. A magyarnótás provincializmust kényelmesen át lehetett cserélni népdalos provincializmusra.

„Sajnálom a vén embert, aki azt követeli a 40-50 évvel fiatalabbaktól, hogy úgy érezzenek, mint ő. Már 20 éves korkülönbség is megnehezíti a megértést. Csak akkor tűnik el ez a nehézség, ha a vén ember zseni.” (188) Sajnáltnivaló tehát az utód is, aki 40-50 év előtti nyomokon jár, és nem tud azok logikája szerint továbbhaladni. Aki ma Kodály fél évszázad előtti igazságainak változatlan érvényesítésén fáradozik, vagy azok őrzését mint egyedüli időszertű kodályi feladatot kéri számon; aki Kodály gondolataiból csak dogmává ismételt brosúranyit ismer, s hajdani sablonnal végzett munkájához ezeket idézgeti, ne lepődjék meg, ha az igazi fiatalok ódivatúnak tekintik: tőle is, Kodálytól is elfordulnak. A tudománynak az a dolga, hogy továbbléljen, mennél hamarabb túljonson a korábbi eredményeken. Tudomány a zeneszerzés is, a pedagógia is, a népzene kutató is. Új csapásokat keresni nagy tekintélyek utódainak is kötelessége – nem kegyeletsértés. A kényelmes botránkozók higyjék el, hogy életművébe Kodály az

okos továbblépést, de még a továbblépések kockázatát is belekalkulálta. „A vén ember zseni” – még beláthatatlan ideig tanulhatunk tőle!

„A magyar műveltségnek van egy típusa, melyben nem jut hely a zene számára.” (236) „Nálunk eddig a botfűlőséggel, mint afféle kedves fogyatékossgal való dicsekvés arra volt jó, hogy az illető fölmentse magát a zene iránt való érdeklődés vélt »kultúrkötelessége« alól. Vagyis lustaságot leplezett.” (260) Időnként csipkedni kellene magunkat, s ha kényelmeskedő lassúságunkban lemaradunk valamiről, nem azokat kellene szidni, akik nem maradtak le. Az ifjú Kodály és Bartók ébresztőjét az akkori hivatalos társadalom zöme már csak kényelemszeretetből sem szívesen hallgatta. 1900 körül „a fiatal zenész, aki társaságot, embereket, megértést keres, vagy kamarazenét akar játszani, jóformán csak zsidó körök” (235; befejezetlen mondat) ... „a zsidók zeneműveltsége, kultúrsumja előnyére vált a magyar produkciónak... A zsidóság itt is a horror vacui törvénye alapján töltötte be az üresen talált helyeket.” (388) Betolakodtak? Olyan helyeket foglaltak el, melyek rendelkezésre álltak mindenki számára – aki nem riadt el az odavezető fáradságtól. Puhították a hazai talajt a Kodály által sokat szorgalmazott termékenyítő idegen zenei hatáshoz; emellett, tudjuk, közülük sokan magának Bartóknak és Kodálynak is egyengették az útját; ezen a réven viszont a magyar hagyományhoz jutottak közelebb. Kodálynak számos kitűnő zsidó származású tanítványa volt, kiknek java a kodályi objektív mérték szerint is eljutott a „magyarság” magaslataira. Aki őket akarja magyarsága bátyáiról lenézni, nézze meg előbb, hol áll, nehogy *alulról* tegye.

Az európai kultúrának minden ága közül éppen a zene az, aminek aktív műveléséhez a képességet Magyarországon talán a legnehezebb elsajátítani. Bizonyára ez is oka annak, ami 1906-ban Kodályt ironikus megjegyzésre indította: „...szittyá nem muzsikál...” (120) – ami ma már így nem igaz. De úgy igen, hogy szittyából ma is kevés az olyan, akiben elég elszántság van a zenekultúra elérhető csúcsait célba venni, és még kevesebb, akiben elég kitartás van oda fel is jutni. Az is eredmény, hogy ma már viszonylag sokan kapnak kedvet a zenével való próbálkozáshoz, köszönhetően annak, hogy zenepedagógiai rendszerében Kodály a kezdő lépcsőfokokat megkülönböztetett figyelemben részesítette, s az indulást ezzel megkönnyítette. Csakhogy 50-100, iskolában tanult népdal, szolmizálgatva és énekelgetve, még nem zenei műveltség. Ha e körül keletkezik állóvíz, elég baj, de okát nem Kodály tervében kell keresni...

Valószínű azonban, hogy a zene sohasem lesz „mindenkié”, ahogy Kodály szerette volna, már csak azért sem, mert a zenével egymagában, a kultúra egyéb dolgai nélkül, nem lehet messze előreszaladni. De ameddig egyáltalán eljuthatunk, abban belátható ideig az okos újítók is Kodály tervéhez lesznek kénytelenek igazodni. Történelemben oltott terv, amiben mindent, ön maga karrierjét is alárendelte a koncepció szigorú ésszerűségének. Megvalósításához mindenekelőtt koncentráltaság kellett. Okosan élt, hogy fizikailag is egészséges, strapabíró legyen. Fiatalkorában ügyes tornász volt, jó úszó, jó korcsolyázó. Idős korában úszott, s gyakran tett nagy sétákat a hegyekben. Idejét, energiáit következetesen beosztotta, s ha módjában állt, másokat is erre ösztönözött. „Mutassa a jegyzetét!” – „Sajnos, le kell még tisztáznom” – mentegedőzik a népzeneújításból éppen hazaérkezett tanítvány. – „Jegyzetelni egyszer kell” – kapja a „Tanár úr”-tól az éles figyelmeztetést az időpazarlásért a zenetudományi órák egyikén. Ismeretes, hogy publicista célra is kitűnő stílusa volt, de vigyázott, hogy soha egy szóval se mondjon többet, mint amennyire szükség van. Zeneszerzőként is koncentrált rövidsége törekedett: „Irtózást kaptam a hosszúságtól... Ha két hiba közt választhatok, hogy túl hosszú vagy túl rövid legyenek, mindig az utóbbit fogom választani.” (203)

A mások idejét talán a sajátjánál is jobban tisztelte. Kísérletező buzgalmű művészeknek ezért szokta gyakran mondani: „Kísérletezni *otthon* kell.” A selejtes munka nem hasznosítani, hanem eldobni való: „10 000 virág, 1000 gyümölcs le hull, 100 érik meg. Nem adok el csupán lehullott almát. Inkább gödörbe dobom, ez a disznónak való.” (203) Bartókhoz úgy alkalmazkodott, hogy kettejük munkássága a lehető leghatásosabban egészítse ki egymást: „A nagy, beláthatatlan munka érdekében: mindig hagytam, válassza, mit csinál kedvvel. Én vállaltam, ami maradt.” (212) Elhalasztotta a *Marosszéki táncok* megírását, mert a közös bemutatóra (Pest és Buda egyesítésének ötvenéves évfordulójára) Bartók a *Táncsvit* írását tervezte. Egyedül vállalta a magyar népzene történeti háttérének könyvtári kutatását, hogy Bartóknak ezzel ne kelljen foglalkoznia, hanem, hajlamai szerint, a szomszéd és távolabbi népek zenéjét gyűjttesse, rendszerezhesse. Világnyelvek kitűnő ismerete mellett Bartók románul, ő szlovákul tanult meg. (E példájuk követésével ma is bölcs, kezdeményező szerepet vállalhatnánk a szomszéd népekkel szemben!)

„A kor fennhéjázó eredetiséghajzásából kigyógyulva, azt kerestem, mi az a szilárd alap, amire mindenki felépítheti a maga eredetiségét, ha van.” (209) A szilárd alapot Magyarországon meg kellett teremteni, s annak újként is hasonlítani kellett a földhöz, melyből kinőtt. Kodály forradalmár volt, de nem szakított semmivel, ami a múltból használható. Tudományos és pedagógiai munkásságával, kompozícióinak történelmünkbe ágyazásával panorámát teremtett ott, ahol zenetörténeti szakadékok tátongtak. Ez avantgárd teljesítménynek sem csekély.

PAPP GYÖRGY: DUNAPARTON VAN EGY MALOM...

FODOR ANDRÁS

Kodály Zrínyi szózatának első betanítása, 1955-ben

BESZÉLGETÉS VÁSÁRHELYI ZOLTÁNNAL

Idén, 1955-ben, rendkívüli értékkel gazdagodott a magyar zeneirodalom: Kodály Zoltán új, nagyszabású kórusművet alkotott baritonszólóra és vegyeskarra, Zrínyi Miklós költői erejű szövegének fölhasználásával.

A mű létrehozásában részint a véletlen segítette a szerzőt. Egy ízben Zrínyi „Török áfium”-ának néhány részletét hallotta rádióból. Ez az alkalom készítette arra, hogy ismét kézbe vegye a művet, mellyel diákkora óta nem foglalkozott. A továbbiakban, Zrínyi írásainak zenei témaként való fölfedezésében már ugyanaz a tudatos szándék ösztönözte, ami egész munkássága közben jellemezte őt, valahányszor nagy költőink, Balassi, Berzsenyi, Csokonai, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady Endre és mások írásaiban elmélyült. A költői hagyományban a saját zenei mondanivalójával kongeniálisat meglátó, lényegre megragadó érzék tette lehetővé ezúttal is, hogy Zrínyi szenvedélyes hangú prózájából – mely különben sok száraz adatot is tartalmaz – mesteri módon tudja kiválasztani a lírai és drámai szempontból leginkább áttüzesedett igéket; azokat a részeket, amiket leginkább átfűt a költői hév. S tette mindezt úgy, hogy néhány kisebb változtatást nem tekintve teljesen érintetlenül hagyta az eredeti szöveg nemesen hangzó régi magyarságát.

– *Vásárhelyi Zoltán, aki elsők közt láthatta az elkészült kompozíciót, a mű fogantatásáról, formarendjéről, zenei megvalósulásáról szólva, milyen fontos észrevételeit oszthatná meg velünk?*

– A *Zrínyi szózata* születéséről azt sem érdektelen tudnunk, hogy Kodály e kompozíciót – mely közel húszperces terjedelme miatt méltán mondható a zeneirodalom leghosszabb a capella kórusának – mindössze tíz nap alatt írta, 1955 elején, felesége betegága mellett. Mihelyt az első kottamásolatokba betekinthtünk, nyomban kiderült, hogy Kodály új alkotása nemcsak külső mérete, de belső értékei tekintetében is rendkívüli. Benne van eddigi munkásságának összes eredménye, de benne van az eszközök használatának minden eddigit fölülmúló tökéletessége is. Bővelkedik a legmagasabb és legmélyebb hangfekvésekben, technikailag nehéz menetekben, s minden korábbinál nagyobb szárnyalású szólamokban. S a gyakran adódó, merész harmóniak mindenütt a legcsekélyebb zavar, fátyolozottság nélkül, hihetetlen élességgel, tisztasággal szólalnak meg.

Különös jelentőséget ad mindennek a mű egészéből sugárzó, megrázó erejű tanulság, amit Kodály Zrínyi szövegén keresztül a mának mond el. Néhányan kifogásolták, miért ment vissza ennyire a régmúltba témáért, holott nagy kortársunk a török kiűzésére serkentő, a nemzet tunyaságát ostorozó Zrínyi szavaiban olyan társadalmi igazságot fejez ki, mely éppen a jelenben válik sorsszerűen fontossá. Kodály konzekvenciája is az, ami Zrínyié: ha a magyarság javít hibáin, olyan hőssé válhat, mely hősiesség által önakaratából minden nyomorúságból, bajból kinőhet. A mű tehát a nagy ügyszó méltó elszánásra sarkall, másrészt a nemzet jövőjébe vetett töretlen hitre tanít.

S ebben rejlik Kodály Zrínyi-értelmezésének időszerűsége, mérhetetlen erkölcsi ereje.

– *Mű és megszólaltatás e kettős jelentőségének tudatában bizonyára kivételes megtiszteltetésnek érezték, amikor Kodály a Zrínyi szózata előadását, betanítását a Magyar Rádió Énekkarára és Önre bízta. Föl tudná idézni a készülődés hangulatát?*

– Igen, a kórus tagjai késedelem nélküli nagy lelkesedéssel láttak hozzá a szólamok megtanulásához. Két-háromhetes gyakorlás után, szeptember elején kezdődtek az összpróbák. A betanítás tulajdonképpeni munkája itt, illetve ezt megelőzően kezdődött. A mű mélyebb megértése, az alaposabb tájékozódás végett a kórus számára négy előadást tartottam. Egyet a magyar történelem Mohácstól Zrínyi haláláig terjedő szakaszáról, másikat magáról Zrínyi Miklósról. Azután külön ismertettem „Az török áfium ellen való orvosság” teljes szövegét, s végül beszéltem arról, mit jelentett Kodály művészetében a nagy költőkkel való foglalkozás; megzenésített dalaiban, kórusaiban hogyan tudott a magyarság géniuszaival egygyé válni. Az együttes igen hálás volt ezekért az előadásokért, különösen a történelmi tények bővebb ismeretének vették nagy hasznát.

Az előadások után kezdődött a belső üzenet részletenkénti konkrét megjelenésének feltárása, az alkotó fantázia tettenérése. A tanítás munkája itt vált igazán fontossá. A szerző ugyanis zenében árulta el, mit hogyan értelmez; az előadóművészek is ezen keresztül kell megtalálnia a mondanivaló lényegét; s e törekvésben legfőbb eszköze a zenei gondolat részletes alátámasztása, megmagyarázása. Segíteni kell az énekeseket abban, hogy egy-egy helyzetet minél erőteljesebben éljenek át, hogy a művészi mondanivaló mögött rejlő okok, körülmények, összefüggések minél érzékletesebben, minél pontosabban jelenüljenek meg bennük. Kiváltképp szükség volt erre ez esetben, mert a szokottnál is nagyobb gondolati bázis kell ahhoz, hogy a lakonikus, szinte minden pontján drámai szöveg kellő erővel, valósággal vulkányszerűen törjön ki az énekkarból.

– *Hogyan, milyen módszerrel sikerült a szólistát és a kórust az énekelt szöveg sokféle megjelenítésére ösztönözni; a mű zenében rejlő drámáját a különféle szituációkhoz igazítani?*

– Az énekesek általában hajlamosak arra, hogy egyforma »espressivo« hangon énekeljenek. Elmagyaráztam nekik, hogyan lehet az »espressivo« többféle is: egyszer dacos, máskor kihívó, ismét máskor bársonyosan részvételtjes. Ennek megértésével az énekesek hangja beláthatatlanul sokszínűvé változott. Ismeretes a Sztanyiszlavszkij-féle rendezési elv, mely nem elégszik meg a színtelen szöveg többféleképp való mondásával, hanem arra törekszik, hogy a színész pontosan tudja, ízig-vérig átélje a szituációt. Ezt igyekeztem megvalósítani a kórossal is. Enélkül például lehetetlen meggyőzővé tenni Kodály merész zenei fordulatát, ahogy egy helyütt Zrínyi szövegébe beiktatja Vörösmarty Szózatának sorát, Egressy Béni dallamával („Az mi nemes szabadságunk az ég alatt sehol nincs, hanem Pannóniában – A nagy világon e kívül nincsen számodra hely”). Ha azonban az énekes megérti, milyen hatalmas eszmei perspektíva nyílik a »Pannóniában« három akkordjából, akkor a decrescendóval érzékeltetni tudja a Kodály által kívánt átmenetet is – valóságból a révületbe – úgy, mintha a költő Zrínyi megálmodta volna a majdani Szózatot.

Az ének csak ilyen fantáziamozgató gondolatébresztéssel válik igazán tartalmassá. Annál a megrendítő részletnél, hogy „Ez a rettenetes Sárkány a török, már Váradot, Jenőt elvette...” hiába mondanám, hogy itt, crescendo!, itt, hangsúlyozni! – a mondanivaló súlyát csak akkor veheti magára az előadó, ha tudja, mit jelentett Zrínyi számára a II. Rákóczi György okozta végzetes csalódás, akiben mint leendő nemzeti királyban bízott, s akinek szerencsétlen lengyelországi vállalkozása következtében a török Váradot is elfoglalta, s tatár rabságba hurcolták az erdélyieket.

A kórusnak látnia kell az egész korabeli történelmi helyzetet, az európai katasztrofát, amit Erdély elvesztésének lehetősége akkor jelentett, s ez egyben eleve kizárja mindenféle mellékgondolatok, az irredenta belemagyarázás szándékát is.

Meggyőződésem, hogy az igényes előadóművészet csak ilyen körülmények között érheti el célját, ellentétben a felületi cukrozás, sózás, paprikázás különféle mesterkedéseivel, mik csak formalista szemfényvesztést „eredményezhetnek”. Ha az előadó a művészi gondolat legbelsőbb lényegét bontja ki, a zene megvalósíthatja a szerző rejtett szándékát is. A tanulás és a tanítás munkája így válik igazán élményszerűvé, így lesz maga az előadás is élmény.

– *Tudna-e még példákat említeni a részletek kidolgozásának hasonló szellemű megoldásaira; melyek voltak azok a dramaturgiai vagy technikai gondok, amikre, mint kritikus pontokra, nagyobb figyelmet kellett fordítaniuk?*

– Annál a résznél, ahol a szülő Zrínyi véresen gunyoros, szarkasztikus nyilatkozását énekli: – „Úgy hallom, Brazíliában elég pusztaság van, kérjük spanyol királytól egy tartományt, csináljunk egy kolóniát, legyünk parasztok” – a kíséret szólamok la-la-la-jában arra ügyeltünk, hogy ez már a spanyol királyi udvar könnyű, léha vérű mulatozását érzékeltesse, Kodály pokoli erejű megjelenítő szándéka szerint, úgy, mintha Zrínyi itt léprecsalná önfeledt honfitársait, míg aztán az idézett szöveg befejező frázisát követő „a!” felhördülésében ki nem jőzanodnak ismét.

A mű egyik legemelkedettebb pontján, a Debóra énekénél attól kellett félni, hogy a fúgaszerűen kapcsolódó szólamok mechanikussá válnak. Ezt megelőzendő, ezúttal is szükségesnek tartottam ismertetni: ki is volt Debóra, hogy ez az izraeli jósnő, Izrael egyik bírójaként i. e. 1000 körül megverte a kánaáni Sisera hadait, s e győzelem után – amint följegyezték – énekben dicsőítette a vele diadalmaskodókat, elátkozta a csatából távolmaradtakat.

A Debóra–Zrínyi szimbólum párhuzamának mély átélése lehetővé tette, hogy ez a részlet teljes himnikusságában bontakozhasson ki, s az itt nyert lendület segített abban is, hogy a továbbiak során az igazak megdicsőüléséről éneklő kórus azzal a vakító, ragyogó pompával tudja megjeleníteni a tündöklő napot, amilyen fenségessé és mesteri Kodály alkotta meg e témát a hatalmas erejű végső fokozással.

A kórusmű tanulásának természetesen megvoltak a maga szorosabban szakmai problémái is. A technikailag nehezebb részeket többször ismételtük, de bajlódásnak, küszködésnek a próbák során nyoma sem volt. S ez nagyrészt a kórus odaadó munkájának köszönhető. Jellemző, hogy a hangszalakat meglehetősen próbára tevő új és új gyakorlásában alig lehetett visszafogni a kórust, holott köztudomású, hogy a hivatásos énekesek eléggé vigyáznak a hangjukra.

– *Kodály részt vett-e a próbákon, s jelenléte milyen hatással volt az előkészítés munkájára?*

– Októbertől kezdve néhányszor meglátogatta az együttes próbáit. Jelenléte mindig inspirálólag hatott. Néhány kisebb tanácsot is adott, és láthatóan elégedett volt a mű értelmezésében mutatkozó nagyvonalúsággal. Tetszett neki a kórus lényegre tapintó lelkesége, mely a partitúrát már ekkor képes volt élővé tenni.

– *A technikai problémákon túl van-e a Zrínyi szövege előadásának egyéb kompozíciós szerkezetben rejlő kockázata?*

– Kétségtelen, hogy az előadást mindenkor megnehezíti a benne levő, kíséret nélküli baritonszólo. Palló Imre azonban – aki Kodály kifejezett kívánságára vett részt

az előadásban – kitűnően látta el feladatát. Szólista és kórus közös érdeme, hogy összhangban tudtak maradni; a szokásos »esés« helyett inkább mindig 1/4 hangnyit »felhúzódtak«.

Általában elmondhatom, hogy a kórossal és szólistával való közös munka igen élvezetes és örömteli volt. S végül meg kell vallanom, hogy a *Zrínyi szózata* nekünk szóló meleg ajánlása is igen jólesett a különben szűkszavú Kodálytól.

Dicséret illeti a Magyar Rádió vezetőit, hogy Kodály iránti tisztelettől áthatva mindent megtettek a sikeres bemutatás érdekében, s a betanulás idején a más irányú elfoglaltságok alól mentesítették a kórus tagjait. Dicséretes továbbá a zeneművészeti főiskolások önkéntes buzgalma, akik a viszonylag kis létszámú rádióénekkart kiegészítve hozzájárultak a mű Kodály 73. születésnapján rendezett első nyilvános előadásának sikeréhez.

PAPP GYÖRGY: SZŐLŐHEGYEN KERESZTÜL...

„A szegényeket felmagasztalod...”

PSALMUS HUNGARICUS

A kor fogalmai szerint nem volt szegény származású a kecskeméti vasútállomás teherleadási pénztárnokának 110 éve született fia: Kodály Zoltán. Az apa hamarosan Szob, Galánta, Nagyszombat állomásfőnöke lesz, a vasúti ranglétrán szépen emelkedve. De látott szegénységet maga körül a gyermek is. „Galántai népiskola, mezőtlásas pajtasaim...” – szól a Bicinia Hungarica I. füzetének ajánlása 1937-ben. Felvidéki gyűjtőútjain 1906–1910 között vezetett naplójából Ady vízióhoz fogható megdöbbentő képe rajzolódik ki az alkoholizmus, betegség, koplalás sújtotta nincstelen paraszt nyomorának. Az 55. zsolnárból idézett verssor mintegy életprogramja lesz Kodálynak, aki motónak írta valamikor 1949 után, egy eltépett levélborítékra: „1919 miatt egész idő alatt kommunista-gyanús, 1945 óta reakció-gyanús igaz emberség útján.”

A „kommunista-gyanút” a Károlyi Mihály-kormánynak „köszönhette” Kodály. 1919. február 14-én – 1918. december 31-i visszamenőleges hatállyal – Dohnányi Ernő igazgató mellé a Zeneakadémia aligazgatójává nevezték ki. Maradt az őrhelyen, míg 1919 szeptember elején fel nem függesztették, s ellene vizsgálatot nem indítottak. A Kodály ellen folyt fegyelmi vizsgálat jegyzőkönyvei nyomtatásban megjelentek; a tárgyalásokra készített jegyzetei szintén:

„Semmi hatalomnak kegyét, lett légyen bármely színű, soha nem kerestem. Semmi koncessziót a vörösuralomnak nem tettem.

Hogy pedig kinek volt több oka fellélegezni, ki szenvedett többet, hadd soroljam röviden fel.

Én legalább annyit szenvedtem, tisztelt bizottság, mint akármelyik kollégám. Csak hallgattam, nem panaszkodtam, nem igyekeztem később tőkét kovácsolni belőle.

Végigtengődtem az időt árpakásán, mert nem volt módom, mint majdnem minden kollégának, elutazni, vagy vidékről ételmezt szerezni.

*Az én szüleim lakásába is vöröskatonákat telepítettek. Az én lakásomból is rek-
viráltak szobát.*

Nem nagy bizalomra mutatott irántam, hogy az én telefonomat nem kapcsolták be, mikor más kollégáké megvolt.

Alattam egy szakasz vörösőr tanyázott, nem tudtam, mikor törnek ránk.

Végül, az én feleségem töltött álmatlanul hónapokat, mert elfogott testvérbátyjáért reszketett.”

Kodály, kit a bolsevizmus vádjával bírúi örökre el kívántak távolítani a Zeneakadémia tanári karából, mint üldözött sem mulasztotta el, hogy kiálljon a szociáldemokrata Reinitz Béla mellett, őt a Károlyi-kormány nevezte ki a kultuszminisztérium színházi és zenei ügyeinek irányítására, s maradt is e poszton, mígnem 1919 augusztusában letartóztatták, rablás vádjával perbe fogták.

Ettől fogva emberi életprogramjának tekintette a mindenkori üldözöttek segítését, a „szegények felmagasztalását”. A gesztus nem, tartalma annál inkább változott a korról, amelyben Kodály élt.

A 20-as években anyagilag támogatta Szabó Ferencet, a koldusszegény zeneakadémistát, pedig tudta róla, az illegális Kommunista Párt aktivistája. Magánórakon

tanította is, jöllehet, Siklós Albert növendéke volt, nem Kodályé. Koszt-kvártélyt, kenyeret szerzett Szabónak, zenei házitanítónak ajánlván be az ifjú Nádasdy Kálmán mellé.

A 30-as évek végétől a vallásuk miatt üldözöttek mellé állt. Aláírta az I. zsidótörvény, az 1938:XV. törvénycikk elleni tiltakozást (Pesti Napló, 1938. május 5.). Egykori tanítványának, az emigráció gondolatával foglalkozó Kadosa Pálnak meleg ajánló sorokat írt. Ha valóban kivándorol, bizonyosan talált volna méltó zenei foglalatosságot a Kodály által kiállított angol „bizonyítvány” alapján: „Kadosa Pál legkiemelkedőbb fiatal komponistáink egyike. [...] Ezen felül kiváló zongoraművész és pedagógus. Letelepedése tehát bármely országban feltétlenül nagy nyeresége annak az országnak.”

Megkísérelte a munkaszolgálatra behívott muzsikuskok mentesítését. 1943-ban a zeneszerzésosztályában 1940-ben végzett Weiner László érdekében fogott tollat:

„Mélyen tisztelt Vezérőrnagy Úr!

Engedje meg, hogy szíves figyelmébe ajánljam Weiner László volt tanítványomat. Mint zeneszerző és zongoraművész a legjobb reményekre jogosít. Két éve az állami pályázaton egy műve díjat nyert. Miután ő már 13 hónapot töltött munkaszolgálatban, részben súlyos kézi munkával, úgy látom, ilyen szolgálat folytatása egész jövőjét kockára teszi, s ezzel őt alkalmatlanná annak a kulturális munkának elvégzésére, melyre felkészült s melyre hivatása van.

Kérem az, hogy amennyiben a szolgálati érdek engedi, jövőbeli beosztásánál hivatása és egyéni képessége legalább annyiban tekintetbe vételessék, hogy jövője ne válhasson kérdésessé.

Bízom benne, hogy amennyiben ily megoldás lehetséges, az méltóságod jóindulatán nem fog múlni, és vagyok

Bpest. 1943. júl. 12.

*őszinte nagyrabecsüléssel
kész tisztelő híve
Kodály Zoltán”*

A címzett neve a levélből nem derül ki; talán Róder Jenő, kinek Kodály írt a keltezés napján (kötetbe gyűjtött levelezésében lappangó frásként szerepel). Hogy akkor hasznát vette-e ennek a közbenjárásnak Weiner László, nem tudhatom; a háborút nem élte túl.

Egy héttel Szálasi hatalomátvétele előtt a szintén mártírhalált halt Deutsch Jenő érdekében írt:

„Deutsch Jenő volt tanítványom a legkiválóbb és legsokoldalúbb magyar zenészek egyike. Eltűnése – ha véglegesnek bizonyulna, a legfájdalmasabb vesztesége volna zene-életünknek. Nemcsak kiváló zongora- és orgonaművész (e tekintetben távollévő tanára, Bartók Béla nevében is nyilatkozhatom, mert ismerem a véleményét), hanem rendkívüli zenei intelligenciája, a zeneszerzés minden ágában való jártassága és pedagógiai érteke következtében nagyrahitott pedagógus, e téren eredeti gondolkodó és cikkíró. Foglalkozott zenei folklórral is, itt a bonyolult fonográf-felvételek lejegyzésében nagy gyakorlatra tett szert, mint bevált munkatársunkat különösen fájdalmasan nélkülözzük.

Hozzáteve, hogy mint ember és jellem, szerénysége és feltétlen megbízhatósága által olyan jelenség, aki a mentesítés elbírálásánál alkalmazni szokott mértéket messze meghaladja, kérvényének kedvező elintézését a legmelegebben ajánlom.

Budapest, 1944. okt. 8.

Kodály Zoltán”

Kérdéses, vajon eljutott-e a munkaszolgálatos táborba az írás, életben találta-e a muzsikust egyáltalán.

Legány Dezső kutatásaiból tudjuk, Kodály még idejében megkísérelte kimenteni az országból két kedves tanítványát, Deutsch Jenőt és Weiner Lászlót. 1939-ben Ausztráliában, a melbourne-i konzervatóriumban keresett állást a számukra – eredménytelenül.

E témakörhöz tartozik, hogy a Kodály házaspár 1944-ig, a német megszállásig – vagyis a vállalkozás megszűntéig – már-már tüntetően látogatta az OMIKE hangversenyeit-operaelőadásait. Az OMIKE az Operaházból, a zenekarokból-színházakból kiebrudalt zsidó művészeknek nyújtott kenyeret s szereplési alkalmat.

*

A háború végét üldözőtként rejtőzve túlélő Kodály mentőakcióinak 1945-ben megváltozott az iránya, bár ismét az igaztalanul meghurcolt muzsikuskok mellé állt. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy Dohnányi Ernőt ne nyilvánítsa háborús bűnösnek – mert nem volt az – a fasiszta múltat kivizsgáló zeneakadémiai igazoló bizottság. Mégis megtörtént e szégyen, elsősorban a pártok delegátusaiból álló testület parasztpárti és szociáldemokrata képviselőjének erősködésére. Valószínűleg Kodálynak is része volt abban, hogy az igazságügyi miniszter rendeletére 1945. december 14-i dátummal törölte Dohnányit a háborús bűnösök névjegyzékéből, ezáltal mentesítette a vád alól. Mindazonáltal keserves évek vártak emigrációjában a zseniális muzsikusra, amerikai társadalmi szervezetek még 1949-ben is nyomoztak Dohnányi állítólagos náci múltja után.

Az igazolóbizottság mondvacsinált indokokkal kívánta eltávolítani a Zeneakadémia igazgatói posztjáról Zathureczky Edét, a zseniális hegedűművészt és pedagógust, mert a grémium szociáldemokrata zenésztagja vágyott a tekintélyes pozícióra. Kodály két levelet is írt Keresztury Dezső kultuszminiszternek, e túlkapás leállítására kérve őt. Írt ez ügyben Kadosa Pálnak is. Elment Zathureczky mellett tanúskodni az igazoló bizottság ülésére. Védőbeszédéhez éppúgy készített jegyzeteket, mint 1919–20-ban, a tulajdon fegyelmi tárgyalásához.

„Amint közeledtek az igazoló eljárások, csakhamar világossá lett előttem, hogy Zathureczky ellen személyi hajszá van szervezés alatt. – Ez az, ami erkölcsi kötelességemmé teszi, hogy itt megjelenjek. Egyesek azt a dogmát hirdetik, hogy mindenkinek pusztulnia kell, aki az előző uralom alatt vezető állásban volt. Másutt az igazoló bizottságok egyenesen kvártély csináló bizottságok módjára működnek maguk és barátaik számára. Aggálllyal nézik ezt a demokrácia igaz hívei. [...] Mennél több abszurd ítélet hangzik el, annál jobban aláássa az egész igazoló eljárás hitelét, kiváltja a rezzenzust és az ellenintézkedéseket. Oda fogunk jutni, hogy az egész igazolás haszontalan komédiává lesz. A Zathureczky-ügy különösen alkalmas erre. A bizottság előtt elvonultak a hangyaszorgalommal, jobb ügghöz méltó buzgalommal, részben rosszhiszeműen összehordott adatok. Ennek mérlegeléséből csak egy vélemény alakulhat ki: itt hiba nincs, elmarasztalásra nincs ok. – Csodálnám, ha nem kérdené magától ezek után minden bizottsági tag: honnan szítják hát mégis a közvéleményt, hogy Zathureczkyt el kell ejteni? Azt hiszem, nem ítélnet lelkiismeretesen senki, ha nem igyekszik erre a kérdésre is választ keresni, ha nem nyomozza ennek a közvélemény-szításnak mechanizmusát egészen a kiindulópontig.”

Kodálynak ez a mentőakciója szerencsésen végződött, az igazgató végül is helyén maradt, a magyar zenekultúra javára.

„Kitelepítettek” feljegyzés az 50-es évekből; a cédulára írt nevek nyilván a segítségére szorultak. Közbenjárása az akkori körülmények ismeretében aligha járhatott eredménnyel. Aminthogy a felosztatott szerzetesrendek internált tagjain sem segíthetett a mélyen vallásos Kodály. *„Sokszor gondolunk Önre és sorstársaira.”* – írta a Kecskemétre internált páter Szedő Dénes ferences szerzetesnek, öt Kodály-kórusmű szövegfrójának.

1954-ben, Nagy Imre miniszterelnöksége idején nyílt meg a Lőrántffy utcában az első budapesti ének-zenei általános iskola. Igazgatójául Kodálynak sikerült kinevezetnie Bors Irmát, a kiváló zenepedagógust, ki a rendházak felosztatásáig, soror Virginia néven Vincés apáca volt. 1957–1959 között oroszlánként harcolt Kodály az oktatás magas rangú hivatalnokaival az iskola igazgatójáért – hasztalan. A mintaiskolának számító intézményben fel kellett számolni a klerikális befolyást.

1950-ben Kodály fogadott védőügyvédet a koncepciók perbe fogott Szomjas-Schiffert György népzene kutató mellé, hozta ki a börtönből utóbb Halmos László zeneszerzőt, a jeles győri egyházzenezt. 1956 szeptember 16-i levelében a bebörtönzött Pálóczi Horváth Lajos népzene kutató kiszabadításáért interveniált az igazságügyi miniszternél.

Miközben Vásáry Istvánt, a neves kisgazda-politikust, az 1944-es ideiglenes kormány pénzügyminiszterét kitelepítették, Kodály minden módon támogatta több mint gyanús káderlappal rendelkező fiát, Vásáry Tamást. A legjobb hangversenyzongorát vette meg a számára, intézkedett, hogy legyenek hangversenyszereplései, húszévesen kinevezette tanárnak a Zeneakadémiára. Utánanyúlt, amikor 1956-ban Vásáry elhagyta az országot, mert nehezen indult a muzsikuskarrierje. Kodály számos nyugati zenésbarátjának – közöttük Ernest Ansermet karmesternek – ajánlotta a figyelmébe a ragyogó tehetségű fiatal pianistát, kinek fényes pályafutására ez a közbenjárás nyilván hatással volt.

„Az igazságtalanul üldözötteket minden rezsim idején védtem és védeni fogom.” – jegyezte fel Kodály egy noteszba, feltehetően 1945–46 táján.

1956. október 22-én – hétfőn – este rendezték a Nemzetközi Bartók Fesztivál záróhangversenyét Budapesten. (Számomra több mint emlékezetes ez a koncert, hisz Cziffra György játszotta Bartók évekig formalistának bélyegzett II. zongoraversenyét.) A 74 éves Kodály, a magyar zenekultúra „házigazdája” minden zenei-társadalmi eseményen jelen volt. A kimerítő hetek lezárultával másnap, pihenni, Galyatetőre utazott törött lábú hitvesével. 1957. január 8-án tért vissza a fővárosba. Két napra rá – szinte első dolga volt ez – beadványt írt a Honvéd Művészegyüttes hírneves férfikarának megmentéséért. Az együttes ősszel Kínában turnézott, Moszkván keresztül tért haza. A Vass Lajos vezette énekkar politikailag „méltatlanul” viselkedett, büntetésül a hadsereg megszüntette 1957-ben a fenntartását. „A Honvédelmi Minisztérium illetékes szervénél közölték: »A hadsereg az énekkarra nem tart igényt.«” (Népakarat, 1957. január 15.) A katonákat nem sikerült jobb belátásra bírnia Kodálynak, elérte azonban, hogy e kiváló dalos közösség fennmaradjon; Állami Férfikarként működött két esztendeig a Filharmóniában, míg 1959-ben visszafogadta a sereg.

Kállai felirattal került nyilvánosságra nemrég Kodály két feljegyzése, meglehetősen levéltervezet 1957-ből vagy 1958-ból. Idézem: *„10 év: akik nem ismerték és nem szerették. Erőszak, hazugság. Ok és okozat, matematikai bizonyosság. Bika végre felugrik és döf. Szervezetlen, esztelen, céltalan. Nem kintről szerveződik: belülről izgatták, tíz év[fe]l folytonosan. – Aggasztó tünetek: ismét? Belülről izgatás fokozódik. Ártatlanok üldözése, okatlan bosszúhadjárat, justizmord. Amint ez egy ponton megfigyelhető vegy-*

tisztán (Haynau). [...] Ülnek a felleghárban, nem tudják, mit érez, gondol a nép, melynek nevében uralkodnak. Ez a módszer állandósítja októbert. [...] Az a ló, melynek véresre rángatják a száját, végre megbokrosodik. – A bika, ha nyugtában folyton piszkálják, végre felugrik, és döf, akit lát. – Népet kormányozni nem lehet népszociológiai ismeretek nélkül. És szeretet nélkül nem lehet hibáiról leszoktatni." – Kodály értékelése merőben különbözik a hivatalos álláspontról!

E jegyzet elemei visszatérnek az első fokon halálra ítélt Mécs Imre kegyelmi kérvényét támogató levelében:

„Budapest, 1958. december 7.

Kedves Kállai elvtárs,
megint halálra ítélték – törvénytudók szerint jogtalanul – egy 24 éves elektromérnököt. Az 1956-ban kimentek hiányát hogyan pótoljuk, ha kiirtjuk az ittmaradotakat, akik kimehettek volna, ha akarnak. De nem akartak, ezért ez legyen a sorsuk?

Minden kérésem az, légy szíves odahatni, hogy a legfőbb ügyész figyelmére méltassa a védő fellebbezését. Írtam ugyan neki, de nem ismerem személyesen, s nem tudom, megkapta-e.

Elvi szempontból kívánatosnak tartom, hogy vége legyen már a justizmordok sorozatának. Mennél több családot érint, annál jobban növekszik a gyűlölethullám, amivel végre semmiféle Kormányzat nem tud megbirkózni. »Oderint dum metuant« [Gyűlöljenek ám, de féljenek] alapján nem lehet tartósan kormányozni, legkevésbé magyarokat. Remélve, hogy ebben egyetértesz, közlöm a fellebbezés számát.

1958 BFL. 25826. Mécs Imre IX. r. vádlott.

Szíves köszöntéssel
Kodály Zoltán"

A kérés ellenére is kemény tónusú levél tegezõ hangját – „légy szíves odahatni” – magyarázza, hogy Kodály tagja volt a Hazafias Népfrent Országos Tanácsának, Kállai meg, 1958 januárjától, elnöke a szervezetnek. Mert egyebekben fölöttébb ritkán – kevesekkel – tegezõdött. Kodály akciója – mint tudjuk – eredményes volt.

Mécs Imre beszélt el, hogy Csorda Romána egykori apáca teremtette meg családja és Kodály Zoltán között a kapcsolatot. Az apácarend által fenntartott Ranolder Intézet kiváló zenetanára, 1940-tõl igazgatója, rendfõnöke volt õ egykor, az Éneklõ Ifjúság mozgalom jeles kóruskarnagya. Reá már valószínûleg kevesen emlékeznek, munkatársára, a szárnyai alatt oly nagy mûvésszé nõvekedett Andor Ilonkára, remélem, többen.

Mécs Imre emlékezete õrzi, Kodály „arra is vállalkozott, hogy ha másodfokon is halálra ítélnék, akkor édesanyámmal együtt azonnal »fõlmege« Dobihoz, s kegyelmet követel számomra.” Nem csupán tekintélye okán tehette (volna) meg ezt; gyakran volt együtt Dobi Istvánnal, az Elnöki Tanács elnökével Galyatetõn, hol mindkettejüknek állandó lakosztály állt a rendelkezésére.

Zathureczky Edét, a Zeneakadémia igazgatóját egyszer, 1945-ben sikerült megmentenie Kodálynak. Az igazgató mintegy „hivatalból” lett az Akadémia forradalmi bizottságának elnöke, majd több százezernyi társával elhagyta az országot. Kvázi legálisan, egyéves szabadság birtokában, engedéllyel (bizonyára még idõben intézte el a nyugati turnéitól hét évre elzárt mûvész, Bartók egykori szonátapartnere). Kodály minden követ megmozgatott, hogy Zathureczky újabb egy év szabadságot kapjon, az 1957/58-as tanévre. Hazavárta, hazavártuk. Igazgatói posztja – ez megfelelt Kodály in-

tencióinak – két tanévre betöltetlen maradt, a Zeneművészeti Főiskolát háromtagú grémium vezette. Végül aztán, Zathureczky Ede 1959. május 31-én bekövetkezett korai halálával, céltalanná vált minden további erőfeszítés.

1959-ben nyugdíjazta a Zeneakadémia az akkor már 69 esztendő, az intézetben négy évtizede tanító Molnár Antalt, Járdányi Pál tanári állását pedig megszüntette. Kodály meleg hangú levélben próbálta enyhíteni első monográfusának, Molnár professzornak bánatát (haláláig nem heverte ki e sértést).

1957-ben Molnár Antalt, a tantestület roppant tekintélyű tagját bízták meg ama fegyelmi bizottság elnöki teendőinek ellátásával, amely a főiskolán lezajlott „ellenforradalmi” események kivizsgálására, példás büntetések kiszabására rendeltetett. A feladat alól kitérni nyilván nem lehetett, a vizsgálat azonban kutyakomédiává változott, a bizottság elnöke semmiféle büntetés kiszabására nem volt hajlandó. Még abban az évben Kossuth-díjat kapott Molnár professzor, ki, miután 1949-ben az MDP Kulturpolitikai Akadémia zenész előadójától megkapta a burzsoá zenetudomány bélyegét, évekig egy sort sem publikálhatott. El is fogadta, meg nem is, a velejáró pénzt szétosztotta a Zeneakadémia rászoruló kollégistái között. Két év múlva megkapta az obsitot.

Járdányi Pál esete merőben más. Ő a Központi Értelmiségi Forradalmi Tanács tagja volt 1956-ban. Kodály legkedvesebb zeneszerzés-tanítványainak, népzenekutató munkatársainak egyike, hegedűs oklevelet Zathureczkynél szerzett. Lenyűgöző tudás birtokában tanított – engem négy éven át – megszállott maximalizmus jegyében. Megközelíthetetlen magasságban lebegett tanítványai fölött, személyes sértésnek fogva fel, ha valamit nem tudtak. Pedig a Zeneakadémiára oldott, személyes tanár-növendék viszony volt a jellemző. Ettől Járdányi taníthatott volna tovább, korai haláláig.

A közhit úgy tartja, azért kapta kézhez a felmondást, mert 1959 tavaszán, a Zeneakadémia tanévzáró tanári konferenciáján túlságosan meleg szavakkal búcsúztatta Zathureczky Edét, a nemrég elhunyt volt igazgatót. Én másra emlékezem, bár jelen persze nem voltam. Járdányi a megszálló csapatok Magyarországról való kivonását szorgalmazta. Azt mondta (volna), nem tanít, amíg idegen hadsereg van az országban. Kívánsága azonnal teljesült, professzori megbízatását megszüntették.

Kodály tüstént segített Járdányi Pálon, a Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjában addig munkatársként működő zenefolkloristát osztályvezetővé nevezte ki, munkáját, hazai és nemzetközi tudományos érvényesülését minden módon támogatta.

Külön fejezet lehetne a Kodály által, arra érdemes muzsikusoknak írt ajánló levelek ismertetése. Figyelme nyugdíjügyek kedvező elintézésére éppúgy kiterjedt, mint általa nagyra becsült muzsikusok kitüntetésére (Komor Vilmos karmesterünk Kossuth-díjáért 1955-től kilenc éven át csatározott).

*

Amennyire tudom, az egyébként természete szerint is szűkszavú Kodály nem beszélt arról, hogy kinek, mikor, miben segített. Vázlatos áttekintésem nyilvánvalóan hiányos, archívumokból bizonyára sok dokumentum kerül még elő. Humanizmusának lényegéből fakad a mindenkori üldözöttek gyámolítása. A kommunisztagyánús, reakciógyanús, mára egyesek szerint populisztagyánús Kodály Zoltánt soha, semmi nem tántoríthatta el ettől az életprogramtól.

Napjainkban ki mellé állna a negyedszázada eltávozott?

Breuer János

MÓSER ZOLTÁN

Julianus barát négy útjáról

A múlt töredékei*

1. BESZÉL A FOLYÓ

Három ember áll a parton: *Magor*, *Merak* és *Csubokszár*. Három szerény, nyugodt és békés vitéz. Ott állnak a magos parton, alattok tajtékosan, vidáman-haragosan árad a folyó. A beszédit hallgatják. A beszédit hallgassuk:

– Én vagyok az *Etil*. Folyóvizem mentén sarjadt, növekedett hajtás Ti vagytok. Ti már nem emlékeztek rám, de én emlékszem mindhármótokra...

– Emlékszem hajatok színére, asszonyaitok hajlópálca termetére...

– Emlékszem gyermeki játékaitokra, fűzfásípotokra, bikahólyag dudáitokra, dobotokra, sámánaitokra, szent szokásaitokra...

– Emlékszem sátorverő örömtökre, sátratok melegére, állataitok jó szagára, vezérlő csillagaitokra, vezéreitekre...

– Az újszülöttet védő áldozataitokra, a Jó és a Rossz szellemeknek bemutatott áldozataitokra, áldó imáitokra, ősi isteneitekre, halotti toraitokra, faragott fejfáitokra, faragott bálványaitokra, áldozó berkeitekre, varázsigéitekre; hangos jajra s panaszos dalra, sírásra, sikongásra, dudaszóra...

– Szivárványos hangotokra: dúdoló énekeitekre, menyasszony-búcsúztatóitokra, juppa dalaitokra, bűbájló énekeitekre...

– Emlékszem medveáldozó ünnepeitekre, dobolós táncaitokra, fegyvertáncaitokra; a fegyverkovácsokra, az íjkészítőkre is; az fívonó vad erőtökre, vadat kergető szittya erőtökre, dárdavető mozdulataitokra; halat fogó örömtökre, ménesterelő örömtökre; menyasszonyszöktető vágtaítokra, lovas versenyeitekre; fehér lóáldozatotokra...

– Közös szavaitokra... De Ti, ezekre emlékeztek-e még!?

A három vitéz egymásra nézett, és figyelt. Figyelték a daloló, a beszédes szavakat:

– Kender, komló, ser... gyűrű, gyöngy, tükör... tinó, toklyó, üvecs, ökör... kút, kapu, karó... sátor, sárkány, serke... búza, balta, béka, béke... bölcső, koporsó... hír, kín... gyász, gyom... gyarló, ünnep...

Ahogy mondta a Folyó-anyácska, ahogy sorolta e szavakat, úgy bólogattak, mert ismerték mindegyiket.

– Te, *Magor*, kinek ágyékából a magyar nemzet áradt, hosszú utat bejártál, messzire eltávoztál – egészen a Duna két partjáig. Ti ketten itt maradtatok közelemben: Te, *Merak*, ki a *mari* nemzetet alapítottad, a bal partomon telepedtél meg népeddel; s Te, *Csubokszár*, a *csuvas* nemzet szülője a jobb partomon maradtál...

– Kétezer éve váltatok el. Ami volt, arra csak én emlékszem. De néha egy-egy szóban, egy-egy szólásban, de még inkább régi dalban, énekben a régi múlt, a régi örökség Nektek is eszetekbe jut. Ezért hát *Magor*, *Merak* és *Csubokszár* mondom Nek-

* Kodály Zoltánról szóló, a fiataloknak szánt könyv egyik fejezete volna ez a rész.

tek és kérem Tőletek: hallgassatok mesét, járjatok táncot, daloljatok, és énekeljete! Így emlékezzetek majd rám, és emlékezzetek egymásra...!

– Beszédem végzém: daloljatok, énekeljete... daloljatok... énekeljete...

2. MAGNA HUNGÁRIÁBAN ÉLNEK MAGYAROK

Sok évvel ezelőtt írtam le ezt a költött mondát egy csebokszári (csuvasföldi) utazás élményeinek hatása alatt. Julianus harmadik útját készültem megírni, de csak eddig jutottam, amit – be kellett akkor látnom – így folytatni nem nagyon lehetett. És amikor újra nekirugaszkodtam volna, észrevettem, hogy ezt már megírta egy költőtársunk, méghozzá ugyanilyen címen. Nem baj, akkor én a negyedikről írok, de hát erről is szólt előttem már valaki. (Sőt! Ötödikként egy különös, kései találkozásról is írt egy *vogul* költő* hosszú és szép verset.) Így hát ezt tovább fokozni, ilyen címen tovább írni nem volna szerencsés. Helyette önként adódott az a megoldás – és ez jobbnak is, okosabbnak is tűnt –, ha sorra vesszük ezeket az utakat, hogy azután egy közös útról, a zene segítségével könnyen bejárható nagy útról próbálunk szólni.

Mindenekelőtt Julianus barátról kell megemlékeznünk, akinek életsorsáról keveset tudunk. Szobra ott látható a budai várban, a Halászbástya előtt, akiről Kodolányi János kétrészes, vaskos regényt írt.

Julián, Juliánis fráter domokos rendi szerzetes** volt, aki – társaival – kétszer indult el a keleten maradt magyarok felkutatására Magna Hungariába (Nagy-Magyarországba). Hite és rendje feladata szerint elsősorban missziós, hittérítő szándékkal. Első keleti útjára minden valószínűség szerint az 1235–36. évben került sor. Julianus ennek az útnak élményét nem írta le, hanem az ő elbeszélése alapján 1237-ben a pápai kúria számára az ugyancsak domokos rendi *Riccardus* barát készített „úti beszámolót”, jelentést. E jelentésből kiderül, hogy „régii gestában” olvasták, „hogy keleten, Magna Hungariában élnek magyarok, de nem tudták, hogy hol, s ezért 1232 táján négy domonkost küldtek felkutatásukra. Négyük közül három elpusztult, s csak egy, Ottó tért vissza, utolsó erejét megfeszítve. Halálos ágyán elmondta, hogy merre lehet megtalálni a keleti magyarokat. Az ő útmutatását követve, Béla herceg költségén indult el nyegedmagával Julianus nevezetes kutatóútjára.

Mivel útirányuk Konstantinápolyba és a Krím-félszigeten át vezetett, és hosszabb időt töltöttek az itt lakó alánok vagy jászok, a mai osztek elei között, csaknem bizonyos, hogy Ottó a szavárd magyarokat kereste, és feléjük irányította követőit. De mivel nem keltek át a Kaukázuson, nem találták meg maradékaikat. Hat hónapos hiábavaló keresés után, miután élelmük és pénzük is elfogyott, két társukat hazairányították, Julianus pedig Gerhardus nevű társával gyalog észak felé indult, a másik távoli ország

* Juvan Sesztalov: Julianus barát.

** A domokos rend alapítását – akik nevüket alapítójukról, Szt. Domokosról kapták – III. Honorius pápa 1216-ban hagyta jóvá. Magyarországra 1221-ben Magyar Pál, volt bolognai jogtanár, Szent Domokos tanítványa telepítette át. Itt csakhamar közkezdveltségre tett szert. Igehirdetésük, missziós, hittérítő tevékenységük nem ismert akadályokat. Elsősorban a bogumil eretnekeket és a még pogány kunokat térítették. A tatárok Kunországban, majd a tatárjáráskor Magyarországon sokat megöltek közülük. Kolostoraik voltak az összes püspöki városban, továbbá Budán, Pesten, Selmecbányán, Kassán, Kolozsvárt, Segesvárt, Besztercén, Nagyszébenben, Brassóban stb. Budai kolostoruk a Mátyás templomtól északra állott – a mostani Hilton szálló helyén –, s benne I. Mátyás korában nagy hírv hittudományi iskola volt. (*Karácsonyi János* alapján.)

felé, ahol magyarokról tudtak. A Volgától keletre lakó magyaroktól már a Magyarországra járatos volgai bolgár kereskedőktől is hallhattak, Anonymus éppenséggel ide helyezte az őshazát, s innen vezette el a magyarokat Szuszdálon és Kijeven át a Kárpát-medencébe.

Julianus társa a lakatlan pusztákon át vezető egy hónapos gyalogúton annyira elcsigázódott, hogy egy Volga menti mohamedán városban meghalt. Julianus egy mohamedán pap szolgájaként egyedül ment tovább Volgai Bolgárországba. A Volga és Káma összefolyása körül fekvő, fejlett gazdasággal és művelődéssel rendelkező mohamedán ország fővárosa a keleti oldalon fekvő Bolgari volt. Itt találkozott össze Julianus egy magyar asszonnyal, aki oda ment férjhez. (Györffy György) Ő magyarázta el, hogy kétnapi járóföldre hol, merre is laknak a magyarok. *„Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak.”*

A folytatást és megjelenítést a továbbiakban Arany Jánostól vesszük, aki – valószínűleg Riccardus jelentése alapján – *Az utolsó magyar* című, töredékben maradt versében így ír erről a találkozásról és fogadtatásról:

*„...egy nap az Etelen
Zarándok férfi megjelen,
Hozván nekik hirt messziről,
Az elszakadt vérek felől.
Szemnek idegen volt az ősz,
De fülnek édes ismerős.
Fedé alakját durva öltöny,
Ember ohyat nem lát e földön,
Daróca hosszu, barna-pej;
Egy köntössel ruházva fej,
Tarkó, derék s a többi rész;
Fedetlen csak az arc, a kéz.
Csipőit nem övezte szablya,
Öve silány kötél darabja;
Fegyver helyett csak gyámoló
Hosszú bot a kézbenvaló;
Nem is volt rajta semmi vas,
Tekintete nem harcias:
Szakálla símán összefolyt,
Ajkán ezüstből függe rojt;
Békés az arc, szívet nyerő;
Táltos vala – szent ember ő.
De mint az édes anyatáj,
Mint csecsemőnek szívní kéj –
Hozzátapad kacsóival,
Kis lába fickánd, mint a hal –:
Úgy folyt magyar nyelvén a szó,
Testvéreink hírét hozó;
És aszerint csüggött szaván
A hű rokonszív, mind ahány.
Beszélte a múltat s mait:*

*A bujdosók nagy harcait;
Hogy víta meg a kincses Kárpát
Havas bércét Álmosfi Árpád;
A szép hazát, mely Etelé,
S örökje volt, hogyan lelé;
Világgá onnan a bútangot
Hogy űzte, mint gyors szél katangot.
Beszélte még a tisztos ajk,
Árpád nemén hogy kele Vajk:
Ez koronát fejére tön,
István nevet viselni vön;
Népének ez törvényt ada,
Nagy volt tanácsa, mint hada;
Elődi nyertét örököül
Megállatá, hogy a magyart
Duna s Tisza két víz mögül,
Mig napok, éjek láncá tart,
Ne űzné ki se csel, se kard.
Igy több királyt az idegen,
Számllála húszat kereken;
Felhozta Endrét, barna Bélát,
Dicsérte László hős acélát,
És többet ily neven sokat,
Említ vala meg másokat,
Kit tettiről, kit név szerint, –
Árpád hatalmas vére mind.
Most Béla – mondá – huszadik
Király innmár uralkodik:
Alatta rend, alatta béke,
Rablónak ott nincs menedéke; ...” stb.*

Julianus – akit Arany János a följegyzések alapján valószínűleg hűen, hitelesen jelenített meg – hamarosan, 1236 nyarán, amikor megtudta, hogy az ötnapi járóföldre állomásozó hatalmas mongol sereg Németország megtámadására készül, hazaindult. A mordvinok földjén, Oroszországon és Lengyelországon keresztül karácsony második napján (dec. 26.) ért a szepességi kapunál magyar földre.

A megérkezés után küldte el Riccardus barát a jelentését. Ezt IX. Gergely pápa olyan fontosnak tartotta, hogy magát Julianust személyes megjelenésre Rómába rendelte. „Ezalatt további négy domonkost küldtek Szuszdálon át a magyarokhoz, akik a mordvin földön már a tatárok elől menekülő magyarokkal találkoztak. A mongolok ugyanis már 1236 végén elfoglalták Magna Hungariát és Volgai Bolgárországot. A szuszdáli fejedelem azonban visszarendelte a római egyház térítőit keleti újtjuról. Ezek közül kettő megkísérelte, hogy a tatároknak behódolt mordvinok földjén át jusson Keletre, de örökre nyomuk veszett.” (Györffy György)

Ezalatt, 1237 tavaszán, Rómából való visszatérése után Julianus elindult három társával – az említett szerzetesek után – második útjára. Julianus száz nap alatt, 1237 nyarán elért Szuszdálba, de tovább azonban nem haladhatott. Itt ugyanis „menekülő magyarokkal, bolgárokkal és oroszokkal beszélve megbizonyosodott arról, hogy a Volgán túli Nagy-Magyarország elpusztult, s a mongolok a folyók befagyását várják, hogy Oroszországot megtámadják, további céljuk pedig Magyarország elpusztítása. A szuszdáli fejedelemtől elhozta a mongol kán IV. Bélához intézett fenyegető levelét, melyet a mongol követtől az oroszok vettek el. Ennek birtokában 1237–38 telén sietve jött haza, s megírta levelét a nyugati egyházfőnek.” A tatárok életéről szóló levélben Julianus barát felhívja a figyelmet a közelgő veszélyre – figyelmeztetése jogosultságát rövidesen a tatárjárás igazolja is –, de szólt, elsőként az európaiak közül, a tatárok eredetéről, szokásaikról, hadviselésükről, és a hozzá ért legendás hírek alapján hadra kelésük okairól is.

Julianus, aki egyszerre kereste az őshazát, az ottmaradt testvéri magyarokat, és egyszerre volt hittérítő is, félbemaradt útjáról szóló levelének végén így ír visszatérésének szomorú okáról: „Én pedig és társaim, látván a tatárok által elfoglalt földet, és megsemmisítve a megerősített vidéket, mivel már semmi gyümölcsöt nem szürelhetünk, visszatértünk Magyarországra. Jóllehet, sok hadsereg és rabló között haladtunk át, mégis az anyaszentegyház imáinak és kegyelmének támogatásával épen és sértetlenül eljutottunk szerzetestársainkhoz és a kolostorba.

Egyébként, hogy mi a teendő és cselekedni való, mikor milyen Isten ostora érkezik és közeleg a Krisztussal eljegyzett egyház fiaihoz, Szentségetek kitűnősége gondterhesen előre látni méltóztatik.”

3. JULIANUS HARMADIK ÚTJA

Julianus barát két nagy útjáról, viszontagságairól ennyit tudunk, s mivel életét – hogy milyen volt előtte, s milyen utána – nem ismerjük, alakját és személyét ezen utakkal azonosítjuk. Így lett s maradhat az őshazát keresők, kutatók, a magános keleti vándorok előképe: Kőrösi Csoma Sándor, Stein Aurél, Berzenczey László, Maróthy István, Jerney János, Reguly Antal méltó elődje. Alakját – talán Arany János verse alapján – megálmodta *Meszlényi Attila* grafikus és *Antal Károly* szobrászművész (1937-ben), aki társával, Gerhardussal együtt ábrázolta. Azt a pillanatot örökítette meg, öntötte bronzba a művész, amikor társa – a négy közül az utolsó – összerogyik és

meghal, ám ennek ellenére az egyedül maradt Julianus barát továbbmegy. Tovább a Volgai Bolgárország felé, a keleten maradt magyarok felkutatására.

Julianus barátunk két útjáról már szóltunk, a harmadikról pedig az elején említett tettünk: ezt a költő *Lezsák Sándor* álmodta meg több mint tíz évvel ezelőtt. Julianus harmadik útja nem más, mint a végső – mindannyiunkra váró – nagy út, az utolsó út: életünk utolsó órája, perce. Amikor biztosan tudjuk, érezzük, hogy mennünk kell – bár maradnánk még! –, amikor pillanattá zsugorodik minden: az egész élet, életünk, amellyel akár akarunk, akár nem, de számot kell vetnünk. S ahogy majd valószínűleg mi is, Julianus is fényt kért, fényt remélt setétedő világának alkonyulatánál, „midőn már beestéledett”. Hallgassuk imáját, ezt a csodálatos prózaverset:

„Ím eljőve utolsó órám...”

Emlékezz, atyám, világosan, mily nagy lelkendezéssel tipródtam királ urunkhoz Mogyeriországból, s hoztan a hírt, NYELVÖK TELJESSÉGGEL MAGYAR VALA, TALÁLÁM ŰKÖT MUNKÁBAN JÓL. Attul fuga még erősebben apolgattam az hiú reményt, hogy ezös atyánkfiait hívjuk a mű drága országunkba... Jártam az égígérő vad högyek lábainál, értöttem szót az megcsonkult magyariakkal, DE ŰK OTT VANNAK HONN! Hiába mondám nékik, jertek az mű országunkba, Béla királunk körösztyény országába, az vének azt felelék: ez a mű földünk, őseink földje, itt van nyugovásunk, ÉS LÁTAM, HOGY EZ VALA RENDJÉN: Uram, irgalmazz, az kétség ingó szavai iyetén sorban számból még nem hulltak elő. Én magam sem hittem az távoli magyarok menekülését, maradását. Látám előre gaz mohalok gyilkos kardját, rettenetét. S az ennél es nagyobb veszödelmet, meglátám, HOGYAN SZÍVJA FÖL ELSZAKADT TESTVÉREINKET AZ HÍVSÁGOS VÁROS, AZ RABSZÍJ, AZ IDEGEN ÖL. Látám mindezt jól, s valék én csontig töhetetlen. DE AZ MŰ ORSZÁGUNK ES TÖHETETLEN! Jutánk mű es meráni veszödelemhöz, finomkodnak az harácsos teutonok. SZAVUNKAT NYÍRBÁLJÁK, MELEGÍTİK S LÉSZEN BELŐLE MÁKONYOS LÖRE, SZEMÜNKBE LÖTTY! Magunkat sem tudjuk istápolni, vérünk se marad az orcapiruláshoz, hogyan védenönk hát az távoli magyarokat? S második utam vala fakadó bizonyosság. Az Don-tü-Magyarország fölserkent mohalok tűzében égett, s az élök riadtak világába szét, S NEM LÉSZEN MÁR, KI ŰKET ÖSZVETERELJE, MAGUNK ES GYÖNGÉK, ÁRVÁK AZ VESZÖDELEMBEN. Uram, már csak benned van bizodalnam, teküntsed gyarló szögád, engedött folyást ördünk szavainak. De végzöm a szót, értelmem alig világol már, csak kormoz, az testem es macskásodik. VÉGY HALÁL, ÉNGÖMET, NE LÉGYEN KEGYELÖM MAGAMNAK, FATTYÚ FÉLELMEIMNEK. Vigyetök az ablakhoz fénybe! Mindig es tudtam, hogy utolsó útamra délben indulok el, mikor az fényös nap jár a legmagosabban.”

4. MENNYI GYÜMÖLCSÖT SZÜRETELHETÜNK? avagy julianusi utak hétköznapiakra és ünnepekre

„Visszafordultunk, mivel már semmi gyümölcsöt nem szüretelhetünk” – írta második útjáról Julianus. Mi most épp az ellenkezőjét állítjuk, amikor Julianus kései, mostani – hétköznapi és ünnepi – útjára hívunk. Pontosabban szólva a kései szüret reményében útra kelhetünk bármikor. Ehhez nekünk már nem kell pogány módra hajat növeszteni, nem kell zarándokbotot kézbe venni, sőt egy lépést sem kell tenni, csak szállni, száguldani az ének, a dal segítségével immáron nem a madár, a fecske, de a repülő sebességével. „Tündéri álmodat szállítok reátok”, mondanám Madách segítségével, bár ez – szintén tőle tudjuk – tünékeny, rövid ideig tartó. Ezért itt az álomlátás ténye, s

annak emléke – hol is láttam én ezt? hol is álmodtam? – a fontos. Ám ehhez elengedhetetlen néhány népdal ismerete, felidézése. Vajon van-e olyan ifjú vagy felnőtt – függetlenül attól, hogy szeret-e, vagy tud-e énekelni –, aki ne ismerné a „Volt nekem egy kecském” kezdetű éneket?

Tempo giusto $\text{♩} = 120$

Volt nekem egy kecském, tudod-é? Kertbe rökess - téttem, tudod-é?

Mégette a farkas, tudod-é? Csak a szarvát hagyta, látod-é?

Mi az, ami ebben az énekben érdekes, feltűnő? A kotta jól mutatja, aki tanulta, tudja is, hogy a második sor hangsora az elsőnek pontos megfelelője, csak éppen mindegyik hang öt hanggal (kvinttel) lejjebb van. Ez a pentaton (ötfokú), kvintváltó, magyar népdal a népzene legrégibb, legősibb rétegéből való.

Három olyan fontos fogalom, kifejezés került elénk egy mondaton belül (magyar népdal – pentaton – kvintváltás), amely részletesebb és részletesebb magyarázatra szorul. Ezért most egy rövid ideig álljunk meg az ígért julianusi úton. Magyarázatot a könyv témájának és céljának megfelelően elsősorban Kodály Zoltántól kérünk és veszünk.

„Mi a népdal?” – teszi fel egyik frásában a kérdést Kodály, és ilyen választ ad:

„Erre eddig senki sem tudott pontosan megfelelni. Jobb lesz a kérdést így feltenni: mi az, amit a nép énekel? Ha ezzel a jelszóval kutatnák keresztül azt a rengeteg, sokféle anyagból összevegyült tömeget, amit az élő néphagyomány fenntartott, megállapítanák sokféle rétegződését, kiderítenék egyes darabok szerzőit, keletkezésük korát, irodalmi hatásokat: egyre több világosság derülne ma még megoldatlan kérdésekre. A sok rétegből valószínűleg két főréteg emelkedne ki, egyik: ami először városon, városban, művelt körben hangzott, s onnan terjedt lefelé; másik: ami falun termett, s fölfelé vagy ritkán hatolt, vagy sohasem hagyta el a falut.

Többszöri átrostálás után kiválna egy fajta, mely jóformán minden népnél közös: az ősi lelki alapréteg költészete, amely még a népek gyermekkorában a társadalmi tagozódás előtt keletkezhetett.

Ez az őslélek a később ráakódott rafinált kultúra alatt is megmaradt, s időről időre megszólalt.”

„Az elterjedés legfőbb módja: szájról szájra. Hallás után tanulják a dalt, néha leírják a szöveget, a legkevesebben vásárolják. Mivel a nyomtatott szöveg állandó ellenőrzése nincs meg, szöveg, dallam változásoknak van kitéve. Minden kedveltebb dalnak egész variáns-flórája keletkezik. Az elterjedés nem szorítkozik egy-egy társadalmi osztályra: a közös dalkincs áthidalja a korlátokat. Mindenki dalol: a dal a nemzeti élet egy része, nálunk: »nemzetfenntartó erő«. A zene és szöveg összetartozása oly szoros, hogy egyik a másik nélkül nem is él, egyik rögtön földidéri a másikat.”

Arra a kérdésre, hogy mi a népdal, Csoóri Sándor egyik szép tanulmányában ilyen választ ad: „A népdal a megíratlan idők lírai emlékezete.”

Lorca a spanyol bölcsődalok kapcsán ezt írja a népdalról:

„A történelem indulati elemei, dátumokhoz és tényekhez nem kapcsolódó tartós fényei a dallamba és az édességekbe menekülnek. A spanyol szerelem és a spanyol

szellők az énekekben és a mézes mandulakenyérben énekel tovább, ezek hozzák magukkal holt korok eleven életét, nem pedig a kövek, a harangok, az emberek jelleme, sőt, még a nyelv sem."

„Némi kiigazítással és behelyettesítéssel nem mondhatnánk-e ugyanezt el a mi népdalainkról? – teszi fel a kérdést Csoóri Sándor. – A Dunáról fújó szélben hallgatózva, a császár udvarát fölshántó ekevas jajgatására figyelve, vagy a kaszasuhanásra, mely ki tudja, mióta, csak rozsmaringot arat?"

S ezzel máris ott vagyunk annál a fontos, izgalmas kérdésnél, hogy *mi a magyar a népdalban, mi a magyar a zenében?* Kodály válasza így szól:

„Van azonban nekünk éppen a zenében egy szilárd pontunk... ez a szilárd pont a népzene, annak is legősibb rétege.

Ha ugyanis kiválasztjuk, félretesszük a nép dalai közül mindazt, ami akár a szomszéd népekkel közös, akár a hazai vagy külföldi műzenéből származik, vagy bármilyen európai kultúra hatására mutat, ami marad, alig lehet más, mint a honfoglaló nép ősi természetes zenéje.

Tudjuk, hogy a honfoglaló magyarság nem volt egységes faji képlet, hanem több annál, magasabb rendű valami: különböző eredetű, sőt nyelvű népeknek hadi, politikai és kulturális szervezete. Lehet, hogy e néptörzsek zenéje is többféle volt eleinte. De ahogy kialakult az egységes nyelv, úgy alakulhatott ki az egységes zene, talán eredetileg ellentmondó formaelvek kiegyenlítésével. Két ilyen elv együtt is, külön is, máig élő valóság népdalainkban. Egyik az ötfokúság elve, másik a *párhuzamos szerkezeté*.*

Kodály Zoltán rögtön az első népdalgyűjtő útján, 1905-ben felfigyelt egy különös népdalra. Akkor a régi otthon környékét, a Mátyusföldet járta be, jobbára gyalogosan. *Vágfarkasd* határában épp dinnyeszüret volt. Valószínűleg leült ő is, a vándor, falatozni, mert megkínálták. Legalábbis egyszer, idős korában így emlékezett vissza arra napra, amikor a következő népdalt énekelték neki:

*„Kalapom a Tiszán úszkál, / Subám zálog a bírónál.
De a szívem itten dobog, / Forró lángja feléd lobog.”*

Ugyanennek egy másik, bővebb szövegvariánsát így gyűjtötték a közelmúltban:

1. <i>Fúj, süvölt a Mátra szele,
Ingem gatyám lobog bele.
Kalapom is elkapta már,
Tiszába vitte az aszály.</i> | 2. <i>Kalapom a Tiszán úszkál,
Subám zálog a bírónál.
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.</i> |
|--|--|

3. *Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta.
Meg ne utájd, édes rózsám,
Hogy ily sötét, poros orcám.*

(Sajógömör, 1975.
Gyűjt.: Ujváry Zoltán)

* *Ötfokú* – görög műszóval pentaton –, mivel hangsora öt különböző hangból áll. Az ismert skálából – a do, re, mi, fá, szó lá, ti – a fá és a ti hiányzik. A fennmaradó öt hangból – do, re, mi szó, lá – építkezik tehát. (Röviden jegyezzük meg azt is, hogy a pentatonnak is két változata van: a félhang nélküli és a félhangos. A magyar félhang nélküli. Ilyen még a kínai, mongol, ógörög, héber, kelta, indián és néger népzene is.) A másik jellemzője a párhuzamos szerkezet. Az itt közölt példák is mutatják, hogy az első dallamfél hangjai a dallam második felében ugyanazon sorrendben visszatérnek, csak öt hanggal mélyebben. Ezért nevezzük *kvintváltó szerkezetnek*. (A quint görögül ötöt jelent.)

S ha most idefőrom Czuczor Gergely az „Alföldi legény” című népi indíttatású és fogantatású lírai dalának második felét, az is kiderül, hogy Czuczor szövegét vette át a nép, és alkalmazta régi dallamra.

<p>4. <i>Fűj, süvölt a Mátra szele,
Üngöm, gatyám repül vele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.</i></p> <p>5. <i>Isten-adta falu nyája
Ez is csak utamat állja,
Talán itt jár hét vármegye
Juha, borja és tehene.</i></p> | <p>6. <i>Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta,
Meg ne utálj kedves rózsám,
Hogy oly sőtét poros orcám.</i></p> <p>7. <i>Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán úszkál,
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.</i></p> |
|---|---|

(Tanulságos összevetni az eredeti szöveget a nép által ismert szöveggel: mi az, amit kiválasztott, amit elhagyott, felcserélt!? Bár Czuczor Gergelyé az eredeti, de a lecsiszoltabbnak, a tökéletesebbnek mégis a nép által módosított szöveget kell tartanunk.) A fenti irodalmi megegyezéseken túl azonban van még egy fontosabb hasonlóság is. Ugyanez a dallam, vagy variánsa megtalálható a *mári* (cseremiszt) és *csuvas* népzeneben is! (Kottája, in.: Kodály–Vargyas: A magyar népzene. 23. l.) Sőt: Kodály és Bartók számos egyéb népdal hasonlóságát, egyezését találták meg a későbbiekben. „Mi következik a felhozott egyeztetésekből? – teszi fel a kérdést Kodály Zoltán. Véletlen ez? Hisz „egyes zenei alapelemek egymástól távol élő, különböző népeknél érintkezés nélkül is hasonlókká fejlődhetnek.”

Csak hogy „a dallamszerkezet, frazeológia (kifejezőmód, előadásmód) ritmus ily feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést, vagy közös forrást kell feltenni. Ha ilyeneket találunk egyrészt a magyarságnál, másrészt annak a keleti népközösségnek mai maradványainál, melyből a magyarság egykor kiszakadt: nem képzelhető másképp, minthogy már a magyarság kiválása előtt is megvolt az akkori közösségben, s a magyarság nyelvvel együtt, ősi örökségként hozta magával régi hazájából. A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredes fájának, mely Kínától Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökerezik.”

Így minden valószínűség szerint a régi, ősi pentaton dalaink a honfoglalók kultúrájának is tartozékai voltak.

5. MIT REJT AZ ÉNEK? HOVÁ VEZET A DAL?

Ezzel visszaérkeztünk Julianushoz és a távoli őshaza homályba vesző képéhez. Vagyis a címben jelzett – és beféret – julianusi úthoz, ahová az idézett dalok vezettek bennünket: a Volga-könyökhöz, a cseremiszek és csuvasok közé, akikről – mondát, álmat költve – a lelegején szóltunk. Most bővítenénk a példatárunkat, s két olyan dalt idézünk, amelyek – lehet, hogy ismerősek – ugyanide vezetnek.

*Apácska, mért vagy szomorú, hogy jöttem?
Hisz nem akarom a lovatat szekereembe befogni!
Anyácskám, mért vagy szomorú, hogy jöttem?
Hisz nem akarom a tehénkedet a jászoltól elköttni.*

(Devecseri G. ford.)

Ez a népdal a BICINIA HUNGARICA IV. füzetéből való, s így talán ismerős néhány énekkari tagnak, diáknak csakúgy, mint a következő:

*Házunk előtt áll apám,
vaskos szép tölgyfa.
Néz utánam, néz
ott marad sírva.*

*Házunk előtt áll anyám,
rezgő szép hársfa.
Néz utánam, néz
ott marad sírva.**

(Weöres Sándor ford.)

Itt mi most elsősorban a dallamról beszélünk, de érdemes odafigyelni a szövegre is, hisz a remekbe szabott magyar népdalok és balladák rokona. Egyébként mindkét ének kvintváltó, pentaton ének – így is rokon –, s mindkettő *mari* (cseremisiz) népdal. Ezeket hallgatva vagy énekelve járhatjuk be pillanatok alatt a felfedező, őshazát kereső julianusi utat. Így érezte, erre gondolt Kodály is. Most a BICINIA HUNGARICA IV. füzetének előszavából idézünk kissé hosszabban. (Ez több mint félszáz cseremisiz népdalnak a kétszólamú feldolgozását tartalmazza.)

JULIÁNUSZ NYOMÁBAN

*„Emlekezzenk regiekrel
Az szythiában rekedtekrel”*

IV. Béla királyunk elküldte Juliánuszt, hogy megkeresse az őshazában maradt magyarokat. Nem azért, hogy visszatérjen hozzájuk, hanem hogy őket hívja ide, az európai magyarságot megerősíteni.

Béla király nem kaphatott segítséget a keleti testvérektől. Magna Hungariát elsöpörte a tatárjárás. De nem nyomtalanul. Néhány dallam ma is egyformán szól a Duna és a Volga mentén, másfél ezer esztendő és háromezer kilométer távolságán keresztül. Mit üzen nekünk ez a zene? Azt, hogy addig élünk, míg nem feledjük, mik vagyunk.

Mi sem akarunk visszatérni az őshazába. Ami megtartott Európában idáig, majd csak megtart ezután is. Mi lehet az? Nem az, amibe alkalmazkodtunk, hasonlók lettünk környezetünkhöz, hanem amiben különbözünk tőle. Hisz, ha mindenben hasonlókká lettünk volna, eltűnt volna a magyarság.

Így is sokat letett régi mivoltából ezer év alatt. De megtartotta külön lelkiségét. Annak két legmegfoghatóbb nyilvánulása: a nyelv és zene.

Ez a zene különbözik minden szomszédunkétól, de – csodálkozva látjuk egy idő óta – meglepően egyezik az egykori Magna Hungaria táján lakó népekével. Ma már ott nem értik a magyar szót. De a zenére ma is áll, amit hétszáz éve a nyelvről mondott Juliánusz útjának lefrója: „Omnino habent Ungaricum idioma et intelligebant eum, et ipse eos.”**

Ha most odaváló dalokból egy csokorra valót az ifjúság elé teszünk (három finn kivételével e füzet tartalma csupa cseremisiz népdal), ettől mit várunk?

1. Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. Megtanuljuk ebből: nem vagyunk egyedül a világon. Kultúránk egy nagy, régi, keleti kultúra nyugatra szakadt, itt gyökeret vert, csodálatosképpen máig megmaradt sarja.

* A két kotta eredetije megtalálható: in. Kodály népdalfeldolgozásainak dallam- és szövegforrásai. Zeneműkiadó, Bp., 1984. 464., 459. sz.

** „...teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat.” (Györffy György fordítása)

2. Ami a rokon népek dalaiból pontosan egyezik a mienkkel: ősi közösség, rögtön megértjük. Ami különbözik, annak idegenszerűsége hamar eltűnik, ha foglalkozunk vele. Van olyan, hogy lehetett magyar dal is, talán volt is, csak kiveszett. De az elütőbb jellegűek is közelebb állnak hozzánk, mint bármely más zene. Mintha lelkünk legmélyére világítanának. A magunk ismerete mélyül tőlük.

3. Ha pedig a ritmus és dallamforma teljességgel más, mint a mienk, annak általános zenei jártasságunk fejlesztésére jobb hasznát vesszük, mint a nyugati zenének. Ha nyugatra megyünk nálunk ismeretlen ütemfajtákért, azokkal idegen dallamot is kell tanulnunk. Itt mindenféle ütemfajt találunk, még nyugaton szokatlant vagy ismeretlent is, de dallamuk szelleme rokon a mienkével. Nem azt mondom, hogy a nyugati zenét ne tanuljuk. Sőt azt is jobban kell tanulnunk, mint eddig. De előbbrevaló a magunkét megismerni, és nemcsak itt élő, mai alakjában, hanem gyökeréig: múltjában és a rokon népeknél fennmaradt ősi, épebb változataiban."

*

Kodály és Juliánusz segítségével eljutottunk az őshazáig, a régi népdalokhoz – és az oda vezető úthoz –, a rokon népekkel közös dalkincshez – a pentaton dalokig –, a „lélek ősránitjához”. Erről és ezekről – mert a magyarság múltjában s Kodály életművében központi helyet tölt be – még sűrűn lesz szó a későbbiekben. De addig is, amíg újabb útra kelünk, ne feledjük Kodály figyelmező szavát arról, hogy mit üzen a régi népdal, a zene, a dallam?! „Azt, hogy addig élünk, míg nem feledjük, mik vagyunk.” Hogy kik vagyunk, hogy honnan jöttünk!?

Ez a jövő öröksége.

PAPP GYÖRGY: A CSITÁRI HEGYEK ALATT

A folklór vonzásában

Manapság is gyakran emlegetett, sokszor idézett, kiváló társadalomrajza, a *Székely bánja* egyik fejezetében írta volt Böződi György annak idején: „Művészi lélek él a székely népben, a balladák világa. A jónak és a rossznak ez a szélsősége mintha nem valóságos élet, hanem művészi túlzás volna. A kettősség, a belső meghasonlottság hajszolja a népet, mintha nem volna reális alapja az életének, mintha a mindennapok valósága helyett egy romantikus művészi alkotásban élne [...] A nép lelki szakadécai szükségképpen alakultak ki. A sokszázados elnyomás alatt művészetében, népmesékben és csodálatos történetekben oldotta meg társadalmi kérdéseit, így vett lelkileg elégtételt a reánehazódó jogtalanságok miatt, mert másképpen nem lehetett igaza [...]”

A történelem sorsedző viharaiiban formálódott székely valóság – múlt és jelen – elhivatott kutatója, a költő-prózaíró-történész-szociográfus-irodalomtörténész-kritikus-nyelvész Böződi György kezdetől fogva szenvedélyesen érdeklődött a folklór iránt is; amikor szellemi arculatának bámulatos sokoldalúságát emlegetjük, nem feledkezhetünk meg erről sem. Székely népi származása, szülőfalujához való szilárd kötődése alapvetően meghatározta ilyen irányú tájékozódását. Tudjuk: doktori tézisei egyik tárgyául a néprajzot választotta. Népdalokat is gyűjtött, persze csak szövegeket, minthogy nem rendelkezett a dallamok rögzítésére alkalmas technikai eszközökkel és megfelelő szakmai képzettséggel. Lejegyezte és közkinccsá tette Böződi nagy mesemondója, Bágyi János eredeti népmeséinek egy részét; ebből a gyűjtésből *A tréfás farkas* című kötetet 1942-ben, az *Esős gyermeket* 1958-ban jelentette meg. Élete végéig behatóan foglalkozott az erdélyi magyar folklórisztika időtálló hagyományaival, Kriza János munkásságával például, s nyugtalan fantáziáját mélyen izgatták a magyar népnyelv csodálatos rejtelméi, megvallható sajátosságai. Túlzás nélkül mondhatjuk hát: Böződi György ezen a területen is bizonyította rendkívüli érzékenységgel párosult elhivatottságát. A jeles magyar zeneszerzőhöz és népzene-kutatóhoz – Lajtha Lászlóhoz fűződő kapcsolatának dokumentumai ugyancsak erről tanúskodnak.

Böződi György a negyvenes évek elején ismerte meg személyesen Lajtha Lászlót, Kodály Zoltán egyik legtehetségesebb tanítványát, hűséges munkatársát. A Pávai Istvánnak adott és a bukaresti Művelődés 1983. júniusi számában közölt interjúban elmondotta, hogy Lajthával 1941 nyarán ismerkedett meg személyesen, a böződi gyűjtés alkalmával. („Több napot töltött nálunk fonográfjával és nagyon sok dalt vett fel.”) A hagyatékában levő, legrégebbi keltezésű Lajtha-levél is erre vall. 1941. szeptember 4-én írta Budapestről a Néprajzi Múzeum őre, a zeneiskola neves tanára: „Mielőtt mondanivalóimba fognék, hadd köszönjem meg újra nemcsak a szíves látásukat, hanem segítségüket is, amellyel gyűjtőmunkámat nagyon megkönnyítették.”

A székelyföldi – főként az Udvarhely megyei – gyűjtések megszervezésében Böződi később is sok segítséget nyújtott Lajtha Lászlónak. Kiolvasható ez a hagyatékban található levelekből (melyeket ezúttal alább közlünk). Sajnos, a Böződi Györgyhez írt levelek nem kis hányada – egyéb pótolhatatlan dokumentumokkal, kéziratokkal együtt – elkallódott, megsemmisült a letűnt nehéz idők forgatagaiban, a gyakori házkutatások során. Feltehetőleg ilyen sors jutott osztályrészül a hozzá intézett Lajtha-levelek egy részének is...

Lajtha László már az első világháború előtt behatóan érdeklődött az erdélyi néprajzi tájak zenei folklórja iránt; 1911 és 1938 között 1200 dallamot gyűjtött, összesen

77 helységből (Gyimes, Gyergyó, Csík, Háromszék, Udvarhelyszék, Mezőség, Kalotaszeg, Szilágyság). A mezőségi, szépkenyérúszentmártoni (micsoda jóízű magyar helységnév ez!) gyűjtés alkalmával például azt kutatta, hogy „azonos életkörülmények között, zárt területen együttélő, másfele nemigen járó, két nemzetiségű lakosság mit, mikor s hogyan énekel, hogy s mikor él nemcsak a maga, hanem a másik muzsikájával is”. És hozzáfűzte: ilyenfajta „kutatói módba csak olyan zenefolklorista kezdjen, aki egyformán értékeli mindkét nép zenéjét, egyformán látja mind a kettő szépségeit és néprajzi értékét”. Az emelkedett bartóki eszmények vonzásában találhatott egymásra Lajtha László és Bözödi György. Zivataros időkben, fegyverek zajában, midőn a magyar népi kultúra megmentésére és ápolására a szellem legjobbjai vállalkoztak odaadón.

Abban a levélben, melynek kezdő sorait az imént idéztem, Lajtha László értesítette Bözödit, hogy Kodállal együtt meghallgatták a fonográfhangerek Bözödön, 1941 nyarán felvett anyagát – a helybeli idősebb földművesek énekeit –, s érdemesnek látják ezeket gramfonlemezre rögzíteni. E célból Ádám Györgyöt, Bágyi Jánost, László Jánost és Marosi Józsefet meghívják a budapesti rádió stúdiójába, fedezvén természetesen az utazással járó összes költségeket. Bözödi György a négy falujabeli férfiúval 1941. szeptember 25-én megérkezett a magyar fővárosba. Másnap került sor a lemezfelvételre.

Rendkívüli élmény volt ez a „kiszállás” mindannyiunk részére! Bözödi halála után, hagyatékát rendezgetve, a szóban forgó Lajtha-levelek tőzsomszédságában találtam egy gépirásos szöveget, melynek címe: *A „tölcséres urak”*. Minden valószínűség szerint kiadatlan írás: az emlékezetes lemezfelvétel élményének megörökítése. (Közöltem aztán a Romániai Magyar Szó 1991. július 27–28-i számában.) Noha dátum nincs rajta, a kézirat kétséget kizáróan 1983-ban keletkezett. Könnyen felismerhető, hogy voltaképp kiegészítése, bővebb változata – árnyaltabb újrafogalmazása – annak a részletes beszámolónak, melyet Bözödi közvetlenül az esemény nyomán írt, és a kolozsvári Ellenzék 1941. október 18-i számában jelentetett meg, *Énekelnek a stúdióban a bözödi székelyek* címmel. Máskülönben Lajtha László székelyföldi gyűjtéseiről Bözödi több alkalommal hírt adott a marosvásárhelyi Székely Szó hasábjain is; ez idő tájt, átmenetileg, a napilap egyik szerkesztője volt. (Például: Székelyföldi nótagyűjtés. 1942. augusztus 23-i szám.)

A háború után Lajtha László Londonból küldött Bözödinek néhány levelezőlapot. (Ezekből is csak néhány maradt meg a hagyatékban.) Tájékoztatta barátját többek között arról is, hogy Eliotnak a *Gyilkosság a katedrálisban* című drámájából készült filmhez írt kísérőzenét. Ugyanakkor említette a tervezett székely népi operát, melyhez barátjától kért szövegekötvet. „...de a háború utáni zavaros időkben lehetetlen volt ezt a közreműködést megvalósítani” – olvassuk a már idézett interjúban. E „zavaros időkben” Bözödi csúnya politikai és erkölcsi rágalmak, gyanúsítgatások áldozataként jórészt börtönben ült, s volt, amikor éppenséggel napszámoként kereste meg mindennapi száraz kenyereit. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között nem tudott operaszövegekötvet írni, egyebet is csak olykor-olykor, két „galiba” között, a „független nyugalom” ritka óráiban...

Annál inkább kötelességünk most elmondani, feltárni mindazt, ami gazdag és rokonszenves szellemiségének leglényegéhez tartozik.

NAGY PÁL

A rehabilitált nyugtalanság

BESZÉLGETÉS GULYÁS GYÖRGY KARNAGGYAL

Gulyás György 1991. április elsején volt 75 éves. Nyolcesztendő csönd után ismét megpezsdült körülötte valami. Megjelent néhány méltató cikk, kapott egy magas kitüntetést, s végre, hosszú idő után először odaállhatott az általa teremtett, vezetésével függetlenné vált Kodály-kórus élére, és születésnap koncertjén vezényelhette a Nelson-misét. Nem ő választotta, mégis boldog volt.

Kapott még egy ajándékot, egy levelet, amely többek között az alábbiakat tartalmazta: „A kormány által létrehozott Rehabilitációs Bizottság 1991. március 21.-i ülésén foglalkozott az önt ért sérelmekkel. A testület a rendelkezésre álló dokumentumok és egyéb információk alapján – megállapította, hogy ön az elmúlt évtizedekben többször is jelentős sérelmeket szenvedett el politikai okokból. Mindezt – a Kormány nevében is – megkövetjük.”

– *Nagyon érdekes ez a levél. A közvélemény önt nem tartotta, nem tartja üldözött, sikertelen, háttérbe szorított embernek. Pályája igen tartalmas. Fiatalon teremthette meg a megálmodott iskolát, Békéstarhost, később Debrecenben a Kodály-kórust, majd a Zeneművészeti Főiskola debreceni tagozatát. A Bartók Béla Nemzetközi Kórusverseny szellemi atyja, évekig művészeti vezetője. Liszt-díjat kapott már 1959-ben, aztán Erdemes, majd Kiváló Művész lett. Miért és mit kell egy ilyen életpályán rehabilitálni?*

– Talán a sok-sok elmaradt alkotást, cselekvő és teremtő munkát. Sok időt arra fordítottam, hogy körömszakadtáig küzdjek, harcoljak, verekedjek valamiért. Talán azért az energiáért kaptam erkölcsi kárpótlást, amit arra kellett fordítanom, hogy meggyőzzek embereket, szervezeteket a jó célról, a tartalmas munkáról. Talán azért kárpótlottak, hogy a megteremtett, létrehozott alkotásokat végül kivették a kezemből. Békéstarhost is, a Kodály-kórust is, a főiskolát is, a nemzetközi kórusversenyt is. Megteremtettem őket, ezt nem lehetett nem elismerni. Valaki azért – vagy valakik? – mégis úgy intézte, hogy most, hetvenöt évesen is kissé kifosztottnak érzem magam.

– *Tudom, hogy ön diplomája szerint zeneszerző és karmester. Ezernél jóval több koncert bizonyítja, hogy szíve és képességei szerint vezénylő karnagy. Nézze el mégis, ha pályájának nem ezt a vonulatát követjük. Az ünnep fényes sikerei helyett vallassuk tovább a konfliktusok hétköznapijait. A rehabilitációs okirat semmisnek nyilvánította a Nonn György miniszterhelyettes által 1955. március 3-án aláírt trásbéli figyelmeztetést. Nos, egy ilyen figyelmeztetés nem nagy dolog. Aki azonban a kor magyar szellemi életének történetét ismeri, tudja, hogy emögött az trásbéli figyelmeztetés mögött a Békéstarhoson megteremtett iskola állott. Pontos nevén: Országos Állami Ének és Zenei Szakirányú Tanítóképző és hozzá kapcsolódó ének és zenei gyakorló általános iskola és tanulóotthon. Ezt az iskolát végül központi akaratból megszüntették. A népi kollégiumi eszmét ebben a formában sem vállalta fel a kulturális kormányzat, a népi és nemzeti gondolatot és a magyarságot sem, amelyet képviselt. Miután azonban a tarhosi iskoláról és megszüntetéséről sokan megírták élményeiket, többek között ön is Bűneim... bűneim? című könyvében, ugorjunk át rajta. Békéstarhosból Debrecenbe került, ahol megint csak iskolát alapított, mert végül is nem véletlen, hogy Kodály Zoltán a debreceni zeneművészeti szakiskolának adta oda a nevét először. Mi hajtotta Tarhosból Debrecenbe?*

– Mondhatnám, hogy a debreceni diákságom élményei a Református Kollégiumban, korábbi tanárkodásom a Dócziban, mondhatnék mást is. Nem akarok nosztalgizálni. Az életem legnagyobb hajtóereje, hosszú alkotópályám ars poeticája hajtott ide. Egy életet szántam arra, annak bizonyítására, hogy vidékről is lehet Európával együtt lépni. Az a fogalom, hogy vidék, valóban kulcsszóvá, ars poeticává vált nálam, sőt azt is mondhatnám: megszállottsággá. Mindig hittem abban, hogy a vidék legalább annyira képes európaivá lenni, mint a főváros. Ebből nem engedtem soha. Örültem például, amikor Llangollenben (Anglia) 1958-ban a Kodály-kórusral első díjat nyertünk Magyarországról és vidékről, vagy 1959-ben, amikor az olaszországi Arezzóban szereplésünk után azt írták, hogy ez az ember a vasfüggöny mögül jött, s mégis úgy énekelte Palestrinát, mintha közénk tartozna. Mindig hittem abban, hogy a kultúra nem ismer provinciát, s a Nyugat egyáltalán nem használja pejoratívén ezt a szót, hogy vidéki. Vagy Milánó, Salzburg, Oxford a „vidékiséget” képviselik?

– És úgy érzi, hogy nálunk még mindig, ma is elmarasztaló, pejoratív értelme van a vidék kifejezésnek?

– Egyértelműen. Nálunk ez a szó még ma sem pusztán lakóhelyet jelöl, hanem értékbeli, tartalmi kategorizálást. S hogy miért? Felmerül bennem sokszor a kérdés a mai időkben: elég-e az, ha ma az elmúlt évek, évtizedek jelenségeit bíráljuk vagy kárhozzátjuk? Most, amikor a felülről jövő „kézvezérlés” alább hagyott, ha nem is szűnt meg teljesen. Azt hiszem, nem elég. Mert a kérdés folytatható: felváltotta-e már a régi gyakorlatot valami más, főleg a vidékre gondolva? Vagy éppen a régiók, vagy a régi elvek, szokások tartják „kezükbén” a régi módon a kulturális irányítást, a jól bevált régi, bürokratikus intézkedési móddal? Innen, az otthonom magányából úgy látom, egyelőre semmi új megvalósítására nem képesek. Lehet, hogy nem ellenségesek. Miért is lennének azok? Ám a jelent és jövőt illetően új javaslatok tételére képtelenek, a szakmát megújítani nem képesek. Úgy látszik, mintha csak egyre törekednének mostanában...

– És mi az az egy?

– Hogy minél több szponzort szerezhessenek maguknak. A saját átlagos, vagy átlagon aluli produkciójukhoz.

– Ezek szerint ön eredménytelennek, reménytelennek tartja saját küzdelmeit is ez ellen a vidék-felfogás ellen? A fent elmondottak tudatában hogyan tudott mégis mindig újat kidolgozni, harcolni érte és megteremteni? Vagy nem függ így össze a két dolog?

– Amit életemben tettem, használtam, alkottam – ha alkottam valamit egyáltalán –, az mindegyik ennek az én ars poeticámnak a különféle arculatát mutatta, mindegyik ennek megnyilvánulása volt. Mindenütt ugyanazt akartam, csak más-más eszközökkel tudtam továbbvinni, más-más intézmények révén. A békéstarhosi iskolaalapítás azt szolgálta, hogy keressük meg, szedjük össze a tehetséges vidéki gyerekeket. A zenei tehetségek felkutatása és felkarolása az első és legfontosabb. Ez a békéstarhosi iskola – amelynek létrehozásával kezdetben maga Kodály sem túlságosan szimpatizált – azt szolgálta, hogy bebizonyítsuk: a zene szeretetéhez, tudásához, gyakorlásához nemcsak a hangszeres zeneoktatáson át vezet út. Az énekesen is. Hangszerhez pénz kell és sok minden. A gyermek zenei érzéke, hangja csodálatos kincs. Bontakoztassuk ki ebből a tehetséget, aztán könnyebben tanul a hangszereken is. (Kodály ezt énekes alapon való hangszerzetanításként deklarálta!) Kórust sem csupán az együttes éneklés örömeinek biztosítására és fejlesztésére alapítottam, hanem azért, hogy legyen vidéken is egy énekkar, amely alkalmas nagy énekes zeneművek, oratóriumok megszólaltatására. A zene-művészeti főiskola új épületéért folytatott küzdelem célja sem az volt csupán – bár az

is –, hogy legyen itt egy szép új és nagy iskola, szép hangversenyteremmel. Inkább a kodályi örökséget szerettem volna folytatni: legyen itt, vidéken, Debrecenben az általános iskolai énektanárképzés végre megoldott, mert nem volt (mellesleg ma sincs) ilyen megnyugtató megoldás. A nemzetközi kórusversenyt is lehetett volna a meglevő és zajló nyugati mintákra tervezni és lebonyolítani, ám akkor elmaradt volna annak a perspektívának a megvalósítása, amelyet a most megszülető új magyar kórusművek révén reméltem.

– *Mi volt ez a perspektíva?*

– Szinkront teremteni a modern európai zene és magyar kórusművészet között. Íratni magyar zeneszerzőkkel új kórusműveket, bemutatni modern külföldi alkotásokat. Hozzák ide az európai kórusok saját legjobb zenéjüket, és vigyék innen a magyar muzsikát. A debreceni bemutatókon ismerhette meg a világ minden tájáról érkezett szakmai közönség sok mai magyar zeneszerző új kórusművét, például Szokolay Sándor, Kocsár Miklós, Vajda János munkáit. Szokolay először itt felhangzó Két motettáját tudtommal ezt követően körülbelül 15 országban körülbelül 40 kórus mutatta be.

– *Végül is miért éppen Debrecent választotta ki működése helyéül? A magyar szellemi életben nem volt ismeretlen, hogy ez a város nemcsak befogadni tud nehezen, de belső dinamikája sem legendás. Miért jött ide?*

– Amikor Békéstarhost el kellett hagynom, választhattam volna Győr és Debrecen között. Ide az emlékeim is vonzottak. Meg vonzott az, hogy ennek a városnak volt komoly zenei hagyománya, amelynek megtestesítője a kollégiumi kántus volt. S itt alkotott Maróthy György. És volt itt egy nagy énekkari találkozó is a múlt század végén. Tudom és hiszem, hogy a zenei élet megteremtéséhez ezekre a hagyományokra szükség van. Debrecen kihívás is volt: tudtam, hogy a zenei szakiskola akkori tantestületének néhány tagja tiltakozott kinevezésem ellen. A harc feltételei tehát adottak voltak.

– *Harcolnia kellett? Sokan akadályozták a munkáját?*

– A tanári kar négy tagja tiltakozással fogadott. Mégis megnyugodtak, mikor látták, hogy a komoly, nyugodt munka feltételeit szeretném biztosítani. Nekik is. A város egyik akkori oktatási korifeusa fél éjszakán át próbált lebeszélni a Batthyány utcai sétá közben, hogy én aztán nehegy itt kórust próbáljak alapítani. Nekem az a feladatom, hogy a meglevő együttesek számára énekest neveljek. Mit tehettem? Próbáltam meggyőzni, hogy a saját iskolámon belül nekik nincs semmi hatáskörük, másrészt pedig, hogy a szakiskola nem hozzájuk, hanem közvetlenül a minisztériumhoz tartozik. Akkor ez is mentsvárnak tűnt.

Mi itt aztán már 1955-ben, amikor a Bartók-per még javában folyt, debreceni és megyei Bartók-bizottságot hoztunk létre, Bartók-műveket mutattunk be a megye minden településén. A SZOT fesztiválján 1956 tavaszán a kórusommal Bartók-művekkel szerepeltünk. Hol voltak akkor a mai bátrak?

Egy másik dolog: 1971. február elején olyan megemlékezést rendeztünk, ahol Kodály és Bartók mellett Reinitzet és Dohnányit is értékelték. Az is fontos itt, hogy 1945 után először hangzottak el együtt, egy koncerten a négy szerző művei! Ma már nem sikk Dohnányit játszani. Akkor bátorság kellett hozzá. Vagy a kórusversenyek. 1961-ben volt az első és ez óriási áttörést hozott szakmailag. Itt vendégszerepelt a tours-i (Franciaország) női kar, és olyan finom, csodálatosan tiszta hangzást mutatott be, amelyet akkor nálunk dekadensnek, finomkodónak ítélték. Mert ugye akkor nálunk az optimista (értsd: ordító) stílus és hangerő volt a divatos.

– *Ezek szerint mégis hozott eredményt az ön debreceni munkája? Hiszen saját maga is így ítéli meg: „Debrecen nem a forradalmiság városa. Néha azért áttöri ezt a*

közönyt, egykedvű állandóságot egy-egy ügy lendülete, s akkor mutatja, ilyenkor jó elő Debrecen másik arca, ilyenkor lép egyet az ősi város – mondják. És még strukturális, szerkezeti változásokat is kész bevezetni."

– Nem lehetett oda nem figyelni a munkámra. A Kodály-kórus volt az első amatőr együttes, amely 1956 után külföldre utazhatott. És első külföldi útján óriási nemzetközi sikert aratott. Londonban lemezt készítettek velünk, és egy angol szakember levele szerint az év legnagyobb lemezsikere volt mindaddig, amíg a Bartók-hagyaték örökösének képviselője be nem tiltotta a forgalmazást.

– Önt mindig a túlfeszített indulatok emberének tartották, aki örökösen nyugtalan, mindig újat, mást akar, és ezért olykor kíméletlen eszközöket is alkalmaz. Számtalanszor hallottam önről a sztereotípiát: nagy művész, de nehéz természetű... Nos, honnan származtak az indulatai?

– Biztosan előfordult, hogy indulataim az ilyen külső akadémikuskodásból származtak. Biztosan az is előfordult, hogy ezek az indulatok túlcaptak a megszokott partonkon. Ezt is idézheti a könyvemből: „Higgyék el: a betanítás, azt alkotás hevében sokszor teszünk olyan gesztust, beszélünk olyan szavakat, amelyeket a munkán kívül sohasem teszünk, s ezért utólag sajnáljuk." A lényeg ebben van. Az alkotó ember indulatai az alkotáshoz kötődnek. És ezt nagyon nehéz, talán nem is lenne szabad magyarázgatni. Miért? Ljubimovnak ön felvette ezeket a kérdéseket? De hát nézzünk szembe az alkotás és az indulat viszonyával is. Az egyik lényeges dolog, hogy ha egy egyesület, testület működéséről, vagy éppen működtetéséről van szó, netalán a tagok tevékenységének elbírálásáról, vagy éppen jutalmazásáról, akkor helye van a demokratizmusnak, a mérlegeléseknek, hiszen ilyenkor emberi szempontokat kell figyelembe venni. A vezénylesnél azonban már ragaszkodni kell az „egyetértés"-hez, ha kell, még erőteljesebb ráhatással, „szigorral" is. Ezen belül is egészen más a karnagy esetében a próba, és más a koncert. Minden műnek van egy alapgondolata, amelyért megíródott, ami szerencsés esetekben a karnagy személyes ügyévé is válik. Hinni kell benne, hogy nekem is, vagy csak nekem szól... Először el kell hitetnem a közreműködőkkel a kort, a mondanivalót, amit kifejez a mű, s utána el kell hitetnem, hogy az, amit én beleérezek, igaz. Ehhez persze kell a széles látókör, műveltség, de kell a belső érzelmi erő is. És ha ezt át tudom adni az énekkarnak, az is képes lesz átadni a közönségnek.

– Számomra ez nyilvánvaló. De hát végül is, amikor önt 1983. július 26-án elbocsátották a Kodály-kórus fő-zeneigazgatói állásából, a kifogások között erős hangsúlyt kapott ez a motívum is. Mégis, furcsa módon, a rehabilitációs iratban nem látom említve ezt a tényt: a felmondási határozatot.

– Mert ez a minisztérium számára már nem téma.

– Hogyhogy nem téma? Az ön számára azonban a legfontosabbak egyike! Nem próbálta ezt is vizsgáltatni?

– Próbáltam. Azonban az ügy egy kicsit hosszú. Nem magam miatt részletezem, hanem azért, mert az egész jellemez egy kulturális közállapotot, s mutatja azt is, miért lehet még mindig valóban pejoratív tartalma a „vidéki" kifejezésnek. Valóban, a felmondó határozatban voltak emberi magatartásomra, vezető gyakorlatomra vonatkozó megjegyzések, amelyek, ha jogosak voltak is, többnyire a fentebb tárgyalt alkotói indulathoz kötődtek. Sokkal súlyosabb volt azonban számomra a szakmai kifogás. A felmondási határozat szerint: „Több kritikai megjegyzést kaptunk országos szervektől, ezért megkértük a kórus szakmai felügyeletét ellátó szervtől – az MM Zenei Osztályától – a szakmai véleményt." Nos, ez a szakmai vélemény súlyosan elmarasztaló volt. Éppen azt kifogásolta, amire mindig nagy gondot fordítottam, az egyes hangok

képzettségét, a szólamok összecsiszolt hangzasképét, a kórus technikai színvonalát. Nos, most, nyolc esztendő után, 1991 májusában a kezembe nyomták Tóth Dezső akkori miniszterhelyettes 1983. november 14-én kelt levelét, amelyben kijelenti, hogy „ezt az elmarasztaló szakmai véleményt, amelyet sem az illetékes főosztály, sem az illetékes miniszterhelyettes nem látott, a Művelődési Miniszter nevében téves hangsúlyúnak minősítve, visszavonom.” Ezt a levelet akkor a minisztérium megküldte a Hajdú-Bihar megyei tanácselnök-helyettesnek. Sem én, sem a szakmai közvélemény soha erről tudomást nem szerzett. A mostani rehabilitálók joggal hihették azt, hogy ezzel a visszavonással az ügy rendezve volt. Hát nem volt. Sőt, ebből a minisztériumi eltitkolt levélből az is kiderül, hogy a felmondási határozatban a korábbi minisztériumi véleményre nem lehetett volna hivatkozni. Máig sem értem, mi történt, hogyan történt? Egyet tudok: súlyos vádak alapján, később visszavont szakmai vélemény alapján távolítottak el a kórus éléről. Sérelem? Igen, az is. Inkább azonban példa: nem számítanak az elért eredmények, a sikerek. A közép-szer, amely a konfliktusmentes világot és életet akarja mesterségesen is kitenyészteni, kiveti magából a nyugtalanokat.

– *Őn sokszor mondta, de cselekedte is, hogy nem szereti a szavakban kifejezett deklarációkat. A könyvében például ezt írja a közéletiségről: „Nemcsak az a közéletiség, ha valamilyen szervezetben működünk vagy funkciót vállalunk, és naponta háromszor jelszavakat deklarálnak. Inkább számít annak az a ténykedés, amit a társadalom érdekében végzünk.”*

– *Úgy éreztem mindig, hogy ezek a szavak a múltban más és más értelmet nyertek a hivatalokban, a pártnál, a minisztériumban. Talán még az irodalom egy részében is. Tényként akartam a könyvemben jelezni – igen: deklarálni! – hogy számomra a jelszavak mindig idegenek voltak. A kérdéseim inkább azt az értetlenséget akarták kifejezni, ami ellen óvást emeltem magamban. Hiszen a társadalomért sokféle módon lehet tenni. A legtöbbek egyikét teszi az anya, amikor felneveli gyermekét. És aki ezért a gyermekért, a jövőjéért, műveltségéért (a zenei műveltség is idetartozik!) tesz valamit – és néha igen nagy dolog ez a valami! – az a legszebb közéletiség. És ezen túl a belenyugvás az értelmetlen intézkedésekbe, vagy a vidéki iskola jelentette hátrányba, vagy a retrográd egyének, intézkedések társadalmi haladást hátráltató hatásába, ez is közéletiség. A maradiság ellen mindig az újat kell vállalni, s az én perlekedésem itt vált jogossá, de egyúttal kényelmetlenné is. Azt hiszem, én ilyen örökké nyughatatlan, s a vezetők számára kényelmetlen perlekedő egyén voltam. A magam érdekeiért sohasem tudtam harcolni. De egy bizonyos ügyért igen, és lehet, hogy ez az ügy a tevékenységem irányát hasznosan befolyásolta, függetlenül a tiszta önérdektől.*

– *Vannak most is ilyen ügyei?*

– *Mindig lesznek.*

– *Ne kerülje meg a kérdést. Gulyás György nyilvános szereplései – nem a hangversenytermekre gondolok, bár ezekre is vonatkozik –, a nyolcvanas évek elején megszűntek. Fokozatosan kiszorították nemcsak a Kodály-kórusból és főiskoláról – szíve gyermekei voltak pedig –, hanem a nemzetközi kórusversenyről (fesztiválról) is. Hirtelen nagy lett a csönd. Aztán egyszer csak hallottam, hogy Gulyás úr most sem nyugszik, énekkart vezet a Debreceni Orvostudományi Egyetemen. Hogy is van ez? Többszörös nemzetközi díjakkal, érdemes és kiváló címekekkel ellátott karnagy elmegy egy kis amatőr énekkarhoz?*

– *Említettem már, mit tartottam életem értelmének, céljának. Most sem történt más: néhány ember úgy érezte, tudok segíteni nekik. Elmentem, mert alkalmat láttam*

arra, hogy közelebb hozzam őket a zenéhez, a művészethez. Elmentem, mert értéket láttam, természetes és tiszta értéket, hátsó célok és önzés nélkül, amit támogatni kell.

– *Végül azonban mégis szakítottak. Miért?*

– Eljutottunk odáig, hogy kaptunk meghívást külföldre. Én úgy éreztem, szakmailag magasabb szintre kell emelkednünk ahhoz, hogy ne csak énekeljünk külföldön, hanem valódi értéket hordozó műsort adjunk. Ebben nem volt teljes egyetértés közöttem és mások között.

– *Most nincs is kórusa?*

– Nincs.

– *Gondolom azonban, figyelemmel kíséri a megye, a szűkebb haza kórusmozgalmát?*

– Miután nem hívnak sehova, nem is megyek. Úgy látszik, nincs rám szükség.

– *Akkor mit csinál? Pihen? Zenét hallgat? Baráti társaságba jár? Elfogytak volna a felvállalható ügyek?*

– Bár elfogytak volna. De hát erről nem szívesen beszélek.

– *Könyve egyik idézett passzusában Békéstarhosról úgy ír, hogy az megint közéleti cselekvés lesz. Csak nem ezzel kapcsolatosak a mostani ügyek?*

– Hát... no jó. Mondottam már, hogy sok törekvésem egyik lényeges pontja volt, hogy tegyek valamit az általános iskolai ének- és zeneoktatásért. Ez vezetett Tarhoson is, a debreceni főiskolai tagozat létrehozatalakor is. Hadd mondjam azt is el, hogy Tarhoson nyáron direkt továbbképzőket szerveztem leendő általános iskolai tanároknak és kórusvezetőknek. De hát már 1946-ban Debrecenben olyan „mellék-oklevelet” adtam ki a legtehetségesebb dóczista tanítóképzős növendékeknek, hogy taníthatják az éneket az általános iskola minden osztályában. Nos, meggyőződéseim szerint ma sincs igazán megoldva az általános iskolai ének- és zenetanárok szakmai képzése. Ezért úgy gondoltam, hogy némileg Tarhos múltjához is kapcsolódva, ott létrehozunk egy posztgraduális képzést, amely közelebb visz bennünket a kodályi örökség megvalósításához is.

– *Ki támogatja?*

– Ó, vannak áldozatos emberek, és van békési összetartás, akarat.

– *De hát őnt ki fizeti?*

– Senki. A „Tarhosi díj” összegét is másfél évtizedig én finanszíroztam.

– *És reménykedik a sikerben?*

– Meg kell csinálni. Ha nekem sikerül, jó, ha nem, majd jön más, aki megcsinálja. A zenei műveltség alakítását az általános iskolában kell elkezdni. Okosan, szisztematikusan. Ezért itt van szükség az igazán jó szakemberekre. S ez nemcsak zenei kérdés. A zene csak megtestesíti azt az emberi harmóniát, amely alapja lehet a műveltségnek, az erkölcsnek, a cselekvő emberségnek, az ember viszonyához, a másik emberhez, családhoz, néphez, nemzethez.

– *1989-ben, amikor Gulyás György megkapta a Magyar Művészetért alapítvány díját, az adományozó levélben a Kodály-örökség legméltóbb folytatójának nevezték. Most látom ismét bizonyítva: igazuk volt. Akkor viszont nézzünk is szembe vele: hogyan látja ön a Kodály-örökség sorsát? Vannak-e követői? Beteljesítjük-e a hagyaték szellemiségét? Az ő útján járunk-e egyáltalán?*

– Az alapítvány értékítélete megtisztelő. Azt hiszem, ebben a témában nem tudok mást mondani, mint amit a Magyar Kodály Társaság pár évvel ezelőtt megjelent keserű feljajdulása tartalmaz. Azzal azonosulni tudok. Mindenesetre igazi Kodály-kultusz nincs ma Magyarországon. Sajnos. Legalábbis abban az értelemben, ahogyan életműve, szellemisége, magyarságról, hazáról vallott nézetei ezt igényelnék. A szakmához közeledve

két területen tartanám különösen fontosnak a Kodály-örökség ápolását. Az ő egyik írásban is rögzített kívánsága, ha úgy tetszik, testamentuma volt: „példát adni a szolfézs- és hangszerantanítás összekapcsolására.” Nos, ez nem történt meg. A Kodály-szisztémát illetően csak a mai, elrontott, erőtlenséggel végül az eredetihez mérve egyáltalán nem inspiráló formát ismerik és gyakorolják. Még azok is, akik olykor igen nagy hangon külföldi prófétáivá szegődtek e szisztémának. Másrészt Kodály szellemében „a vidékre kiható működéssel hangzó életre kellene kelteni a néma berkeket.” Látja ezt ma? Látja mondjuk Debrecenben? Egy-két keserves kísérletet látok, megszállott emberek próbálkozásait, de szisztematikus, egész országra kiható rendet nem. Ezért tartom ma is aktuálisnak a Kodály Társaság említett nyílt levelét. Az örökösök elsősorban azért felelősek, mert a forrásról, magáról Kodályról feledkeznek el, mind az iskolai, illetve ének-, zeneoktatás rendszerében, mind a kórusmozgalomban, mind a zene és etikai-közösségi értékek összekapcsolásában. Soha nem lenne szabad elfeledni, hogy Kodály-nak igazi nemzetnevelő programja volt. Kodály sajátja a szisztéma, a rendszer egy népnek a zenei műveltség színvonalára emelése érdekében, s ennek csak egy része az iskolai munka és a kottaolvasás.

– *Ha most ön azt tehetné, amit akar, mit választana, tekintettel Kodály örökségére és saját törekvéseire?*

– Létrehoznám a karvezetők és általános iskolai énektanárok folyamatosan működő, szervezett posztgraduális továbbképző intézetét. Közülük ötven esztendeje kellene ilyen, helyette alkalmi, vegyes értékű tanfolyamok működnek olykor-olykor.

– *És Békéstarhoson hozná létre?*

– Nézze, tudom, hogy a kérdése mögött Debrecen szólal meg. Amikor engem el-távolítottak a Kodály-kórus éléről, mindenféle ígéreteket kaptam. Semmi sem teljesült. Elzárták előttem az utat a koncerttermekhez, az iskolai énektanárok továbbképzéséhez. Pedig Debrecennek ismét szüksége lett volna a megújulásra, egy új lépésre, hogy bebizonyítsa: valóban a Tiszántúl szellemi központja. Valaha a Református Kollégium jóvoltából az is volt. Ide gyűjtötte a vidék legtehetségesebb fiataljait az iskolába, tudást adott nekik, külföldre, Európába küldte őket, hogy magyarságukat szinkronba hozzák a legkorszerűbb európaisággal, majd visszaadta őket a magyar vidéknek mint papokat, tanítókat. Ezt szerettük volna folytatni kicsiben Tarhoson. Most? Nem tudott kialakulni igazán a régiócentrum sem, nemhogy a szellemi központ. Békéstarhos kicsi település, de talán többet megőrzött abból a régi tarhosi szellemből, amelyhez igazán volt közöm. A kérdés lényege az egységes nemzeti kultúra igénye.

– *Tehát folytatja. Hetvenöt évesen, pszémékkel a szívében, de folytatja? Akkor nem véletlen, hogy a könyvében Herakleitosz egyik mondását idézi: „Mindennap megszűnik valami, amiért elszomorodik az ember, de mindig születik valami új, amiért érdemes élni és küzdeni.” Ma is ez még a hitvallása?*

– Ez. Mindig fogékony voltam az új iránt, ezért tudtam mindig újrakezdeni az életet. Nem a régi megtagadásról van itt szó, hanem arról – csupán utalásképpen mondom –, hogy ma már például az úgynevezett Kodály-szisztéma kibővítéséről is gondolkodnunk kellene. Ami pedig a koromat illeti, nos, úgy hiszem, Herakleitosz mondata nem egy bizonyos életkori sajátosságra vonatkozik, sokkal inkább emberi szándékra, kreativitásra. Már akinél van ilyen. És ha az van, akkor az az életkortől függetlenül létezik.

– *Szokolay Sándor – volt békéstarhosi tanítványa, azóta alkotó munkatársa, barátja – az 1981-ben a televízióban bemutatott portréfilm bevezetőjében ilyeneket mondott önről: álmodozó; azért, amit tett, legtöbbször el is nyerte büntetését. A semmi-*

ből tudott teremteni. Elveiért dühödten tudott harcolni. Szikrázott körülötte a levegő. Kóruspróbáit mágusként végezte. Elsőként mutatott példát a kodályi célok gyakorlati megvalósítására. A vereségek, kudarcok után mindig talpra tudott állni. Vállalja ezeket a megállapításokat?

– Vállalom. Tudom, mi a dolgom a világban, igyekszem azt tenni. Most például írok.

– *Megint könyvet? Hiszen az életét már megírta.*

– Könyvet. Igaz, az előző könyvemet is hónapokig rejtegették, bár ez még a rendszerváltozás előtt volt. Most mindenesetre új könyvön dolgozom.

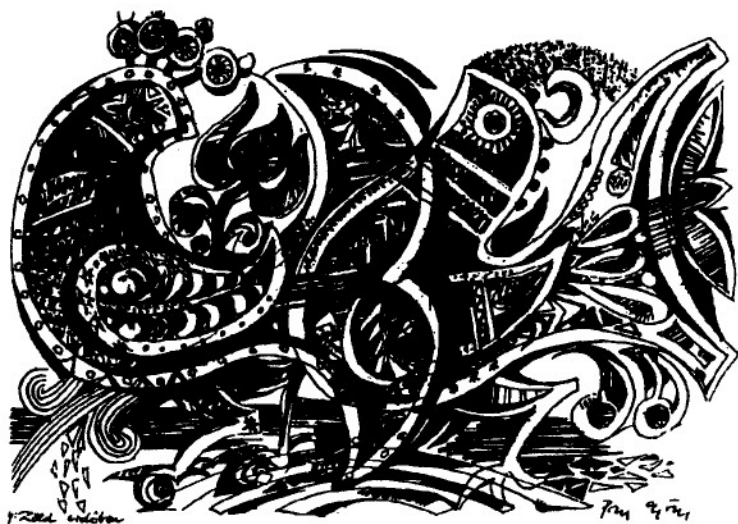
– *Mi lesz a témája?*

– Debrecen.

– *Ezek szerint szereti a vihart?*

– Alkotni szeretek. Teremteni. És szemébe nézni azoknak, akik meg akarják akadályozni ezt. A rehabilitációs bizottság levelében ez áll: „A testület nincs abban a helyzetben, hogy az ön valamennyi sérelmét orvosolhatná vagy a méltánytalanságokat, s az általuk okozott megpróbáltatásokat meg nem történtté tehetné. Ugyanakkor fontosnak tartja, hogy ön elégtételt, mindenekelőtt teljes erkölcsi elégtételt kapjon.” Ehhez az erkölcsi elégtételhez hozzátartozik, hogy minden igaztalanul rásütött bélyeget letöröljek a homlokomról. Itt, Debrecenben is.

Kérdezett: BÉNYEI JÓZSEF

PAPP GYÖRGY: ZÖLD ERDŐBEN

Marosvásárhelyi napló*

1985

Április 21.

P. asszony meséli, hogy Kakasdon egy legényt, aki húsvéti hímes tojással díszített ágat tűzött egy lányos ház kapujára, behívták a milíciára, majd átkísérték a belügyhöz. Ott azután a bűne is kiderült. A húsvéti tojások között piros-fehér-zöldre pettyezett tojás is volt. Nem verték meg, csak figyelmeztették, hogy legközelebb az ilyen cselekedetért börtönbe zárják. A kérdések: ki ment el ama kakasdi kapu előtt? Ki vette észre az „irredenta” tojást? Ki jelentette a belügynek? Ki adott parancsot a legény beidézésére? Stb.

Április 24.

Pusztakamaráson Both Juliska temetésén. (78 éves volt.) Két pap, és jelen van az egész gyülekezet. Megannyi rémhír után, miszerint engem meglőttek, felakasztottak, bezártak stb.: jelenlétem sűgást-bűgást, mozgolódást kelt a gyászoló tömegben. Néma arcok mondják: Jézus Mária! Jól látok-e? Egy korombeli asszony ölel, csókol, sír. Mondom: Juliska nénit Isten nyugtassa meg. Aztán – hogy sírásában engeszteljem, így folytatom: „Mindnyájan elmegyünk egyszer.” A síró asszony így szól: „Örömben sírok, fiam. A boldogságtól, hogy életben látalak.” Aztán mások is jönnek, s már-már a gyászba borultakat bántó örömmük, amivel magukhoz ölelnek. A falu úgy tudja, hogy – isten tudja már, miért – 16 évi börtönre ítélték, de lám, itt vagyok, szabadon! Sz. Mihály nem gyógyi eleget veregetni a hátam, a vállam: „Ó, be jó, hogy itt vagy! El sem tudod képzelni, mennyit búsultunk érted!”

Végleges határozat: nincs többé magyar nyelvű felvételi vizsgalehetőség a főiskolákon. Ennek egyenes következménye lesz a maradék magyar osztályok megszűnése a középiskolákban. Ha csak román nyelven felvételizhet a diák, kénytelen románul érettségizni. Hogy némi esélye maradjon a továbbtanuláshoz.

*

Sylvester L. látogatása. Megtudjuk tőle, hogy a sepsiszentgyörgyi színház Fejes-
előadásán jelen volt Magyarország kolozsvári konzulátusának képviselője is. Az Euró-

pában kialakult kulturális szokások szerint virágcsokrot (kosarat?) küldött a színészeknek a színpadra. Ám előzetesen a balkáni „kultúrszokás” alapján a csokrot (kosarat?) meg kellett fosztani a magyar nemzeti színekben pompázó szalagocskától, amelynek azt kellett volna jeleznie, hogy a virágot küldő intézmény nem albán, szerb, bolgár, horvát, török, macedón stb., hanem magyar konzulátus. Ezt viszont Romániában, Erdélyben, a Székelyföldön, Sepsiszentgyörgyön, egy magyar színház magyar nyelvű előadásán konzuli férfinak nem szabad jeleznie. Mert a magyar trikolor színeitől szekufőnök, pártfőnök, paranoid hazaffy infarktust kap. A szalagot tehát – kinek az utasítására? – le kellett szagatni, és zsebre dugni. Ó, mily csodálatos Európának e tája, amelynek hallatán Európa pofája csak éghet a szégyentől!

L. egyébként arról is érdekes dolgokat mesél, hogy Sepsiszentgyörgyön tizenvalahányezer román lakos számára miként igyekeznek az állam olyan román színházat létesíteni, amilyennel százezres lakosú román városok sem rendelkeznek. Pl. száztagú román színházi együttes költségvetését terjesztették föl jóváhagyás végett a minisztériumba és a pártközpontba. (Ui. a minisztérium lélegzetet sem vehet a pártközpont engedélye nélkül.) A helyi román színház jó működésének feltételei pedig így festenek: a brassói román színház sepsiszentgyörgyi vendéjátékára 40 – azaz negyven román személy vásárolt jegyet. Húszan jelentkeztek ingyenjeggyel a városi és megyei vezetők közül.

*

A mi mindennapi rémhíreink egyre szaporodnak, holnap pedig valóra válnak. Ilyen pl., hogy az elemi iskolák 5-8 osztályaiban rövidesen megszűnik a magyar nyelvű oktatás. Így lesz-e? – Nem tudhatjuk, de ilyen hírek előzték meg a kolozsvári Bolyai egyetem és tucatnyi intézményünk megszűnését is.

*

Szász J. Hargita megyei első titkárral beszéltem telefonon arról, hogy meglátogatnám őt Tamási Áron farkaslaki szülőházának ügyében. Nem zárkózott el a találkozástól.

Áron szülőházát a belügyérek szigorúan szemmel tartják, gondozóit zaklatják, a tulajdonjogi kérdések tisztázását akadályozzák stb. A látogatók bejegyzéseit tartalmazó vendégkönyvet elkobozzák, jobbik esetben „csak” ellenőrzik, a benne szereplő neveket, címeket kifíriák maguknak. A belügyi felügyelet olyan már, mint a levegő. Mindenütt jelen van. Levegő helyett persze bűdös gázt kellene mondani.

*

Ha Ottlikot olvasod, örökre veled marad. Lényed, „létérzésed” részvévé lesz. Prózájának titkát kellene megfejteni. Nehezen olvasok már *mai* fiktív prózát. A dokumentum ejt engem is rabul hosszú hetekre, hónapokra. Ottlikot ellenben úgy olvasod, akár egy napvilágra került titkos dokumentumot – rólad szólót, legbensőbb titkaidnak is tudóját.

Az *Iskola a határon* örökbecsű tanúságtétel a század legnagyobb tragédiájáról: a lélekidomítás, a tudatrombolás kollektivistá folyamatáról.

Május 7.

Könyörgések Öcsi fiam munkahelyének ügyében változatos helyeken, képmutató, zord-mord, barátságos, gyanakvó, segítőkész, cinikus, hazugul ígéretgő, zsaroló, megyei és fővárosi atyaisteneknél. Csíkban is Szász J.-nél, aki támogatást ígért, de nem hiszem, hogy szavát beváltja. Miért? Mert ha óvatosabban is, de ugyanazt fejtegette, mint a pártközpontban Enache, a propagandatitkár mondott. Passzivitás, frásaim kül-

földi közlése stb. Ungur első titkár megtiltotta, hogy fiam Marosvásárhelyt működjék orvosként. Oda menjen, ahová a kinevezése szól! Moldovába! – jelentette ki.

Ez az alak sötétebb egy hitleri Gauleiternél. Bizonyos B.-né pedig, ez a parlagi és hisztérikus személy, szóba sem állt a fiammal. (Orvos az orvossal.) Titkárnőjével üzenté ki, hogy kérését elutasította. Menjen tehát vissza Moldovába, ne reménykedjék abban, hogy valaha is állást kap Erdélyben, Maros megyében, Marosvásárhelyt. Ahol különben úgyszólván órák alatt jut egyetemi katedrához, orvosi kinevezéshez, lakáshoz – ha valaki pl. constanțai, avagy olténiai. (Kárpátokon-túli.)

Egy hónap múlva Melinda is állástalan marad. Kitűnő fogorvos, a világon – mármint Nyugaton – mindenütt ragyogóan élhetne, anyagi bőségben és erkölcsi megbecsülésben, itt pedig részeges és korrupt, magyarfaló állami hivatalnokok kapcáskodnak vele is.

Csak mi ketten, öregek – Éva meg jómagam – verhetünk gyökeret a székyely fővárosban, s építkezünk is – a holnapra gondolva – Sikaszóban. Mi lesz ott velünk?

Június 25–26.

Nfődíj átvétele ünnepélyes körülmények között a magyar nagykövetségen, Bukarestben. Vigasztaló, hogy valahol számon tartják az embert, munkáit becsülik valamire.

Csak futólag jegyzek föl néhány mozzanatot a díj átvételét megelőző mozzanatokról. 1. Engedélyt kellett volna kérni a pártközpont illetékeseitől a díj elfogadásához. (Nem kértem.) 2. Aggodalmas tanácsok hangzottak el: „Ne fogadd el! Nem éri meg a vele járó kockázatot. Vagy üzend meg, hogy várjanak még, talán javul a két ország viszonya.” (Hát nem vártuk meg.) 3. A követség emberét, aki az ügyben meglátogatott, a belügyiek a lakásunkig kísérték, beszélgetésünket a lehallgatók nyilván rögzítették. (Ez ellen mit tehet az ember?). 4. Bukarestben, mielőtt a követségre indultunk volna, így hangzott a baráti tanács: „Úgy vigyázz, hogy aki oda belép, azt lefényképezik, távozásakor a nyomába erednek, volt, akit a vonaton igazoltattak, a követségről vitt újságjait elkobozták, későbbben föl hívták a belügyhöz kihallgatás végett.” (Ha nincs jobb dolguk: fényképezzenek!)

*

Tanácskozás az írószövetségben.

Írói küldöttség élén, a Magyar Írószövetség elnökeként Hubay Miklós tartózkodik – két-három napig? – Bukarestben. Vele is találkoztam tehát. Hallgatván s elnézvéen őt, újból eszembe jutott: ha teszem azt, emberevőket kellene lecsillapítani, ártalmatlanná szelídíteni, akkor Hubayt magunk előtt taszigálva jutnánk eredményre. Az ő gyanútlan-sága, emberi tisztasága, toleráns szellemisége, rendkívüli műveltsége általános elismerést keltett román írókollégáink között.

Július 31.

Reményeink szőnyegbombázása. Öcsi fiamat „örök száműzetésre” Moldovába helyezték. A Maros megyei hatóságok minden támogatást megadtak. Feleségét, Melindát menesztették Marosvásárhelyt az állásából. (Amely persze csak ideiglenes volt.) Beszterce megyének egy helyi román falucskájába kellene költöznie. Így tehát ún. gyermeknevelési szabadságot kért három esztendőre. Az ilyesmit hamar megadják. Állására román orvosi körökben sokan lestek már. Így boldog valaki, hogy helyét menten elfoglalhatja. Jól sejtettem, hogy a Hargita megyei első titkár sem fog segíteni. A megígért támogatást – hogy valamelyik székyely faluban biztosítanak állást a fiamnak – „el-

segíteni fog, aztán ő is berezelt, eltűnt, ha kerestem, letagadtatta magát a titkárnővel.

Hivatalukban megbüntették azokat, akik Bukarestben részt vettek a magyar követségen tiszteletemre rendezett fogadáson. Az intézkedések szerint, ha valakit követségi fogadásra hívnak, előzetesen közvetlen főnökétől, majd a minisztériumtól (kultúra!) kell részvételi engedélyt kérnie. Mostanság a magyar követségre senkit sehol el nem eresztenek. (Írószövetség, szerkesztőségek stb.) De vannak „konok babok”, nem puhulnak, engedetlenkednek. Ezeket büntetik. Ilyen bátor költőnő a román Daniela C. is, aki jelen volt az említett fogadáson.

*

Sikaszó. Valamiért elindulok Sándorékhoz. Tehát megyek az úton lefelé. Velem szemben totyog egy fehér pulyka. Megáll, nyakát nyújtogatva néz rám, és pityeg. Mintha mondani akarna valamit. Mintha üzenetet hozott volna. Sietek, s mondom neki: eredj utadra! Visszafordulva látom, hogy a hídnál bekanyarodik a házunk irányába.

Később, amikor megtérek, látom, hogy a pulyka nagy társaságot szórakoztat. Lacika unokám születésnapjára készülünk. A pulyka fölszáll a nyitott erkélyre, amelyet két irányból lehet megközelíteni: ajtón át a dolgozóból, vagy nyaktörő mászkálással a külső lépcsőzet betonpárkányáról. Éva utánakiált a kacagást és piszkot termelő pulykának: gyere le onnan, hess az ördögbe, hagyjál már békén bennünket! A pulyka nem hajlandó lerepülni az erkélyről, amelynek magassága két méter lehet. Éva megpróbál utánamászni, aztán lezuhan a betonlépcsőkre, és lábát töri, bokából, morzsalékosra. Csak fekszik ott a földön és halkán, síri hangon jajgat. A pulyka piszkán csúszt meg.

Gyorsan kocsiba emeljük, Lacika átöleli, nézi őt némán, sápadtan, és nagy ritkán azt mondja:

– Ne félj, nagymama!

Az alattomos, tengelytörő gödrökkel teli úton úgy száguldok, akár egy részeg álmokfutó, vagy üldözött terrorista. Székelyudvarhelyre, a kórházba...

*

Hatvanéves korában, álmok, tervek alatt roskadozva meghalt Harag György, minden idők legnagyobb erdélyi-romániai magyar rendezője, s a nagyvilágnak is egyik jeles színházi művésze, akivel közös álmokat szőttünk az önkény elleni küzdelemlről, s aki mellett sosem féltem a színpadi bukástól. Nem tudnám okát adni ennek a biztonságérzetnek, amelyet egyedül ő sugárzott felém minden esetben, amikor közös munkába kezdtünk.

Csöndben, zsidó szertartás szerint temették el Marosvásárhelyt, megrendült, lelkefagyott híveinek gyászában, és belügyi tisztnek népes csapatának felügyeletével.

A bukaresti magyar követség gyászkoszorújának szalagját – piros-fehér-zöld lévén – temetés után menten leszaggatta valaki.

Amikor elmenőben az említett követség egyik küldöttével barátilag összeölelkeztem, annak válla fölött láttam a kettőnket vércsemód figyelő belügyi tiszt sötét, baljós képét, s alig titkolt vigyorát, amely azt mondta: *le vagy fűelve, barátom!*

*

H. T. keresett föl, hogy kiváló kartársunkkal, J.-vel szeretne találkozni, mivel névódjait adományoznak neki Budapesten játszott darabjáért. [...] Megadtam tehát a kért címet, telefonszámot, amely különben nem titok; a telefonkönyvben is megtalálható.

Ma reggel ezekkel a szavakkal hívott fel J.:

– Kit küldtél a nyakamra, te barátocskám? Most jelentést kell írnom az ügyről a belügynek. G. kapitány keresett föl, és követeli tőlem az írásos beszámolót a követségi ember látogatásának céljáról, meg isten tudja miről!

De honnan értesült a belügyér H. látogatásáról J.-nél? Csacsi kérdés, hiszen százféle módon is szemmel tarthatták. Autójával pl. ott parkolt le J. lakása előtt. Az én telefonomat lehallgatják, Harag Gyuri temetésén már minden gyanús magyar személyt lefényképeztek stb.

*

Már egy hete várjuk Svájcban N. Klárát és Gyurkát, barátainkat, mindenkori berni vendéglátóinkat. (Ez a „mindenkor” persze nem havi-heti látogatás, hanem nyolctízévenkénti.) Helyettük most csak képeslap-üzenet jön, miszerint: a román határon visszaküldték őket. Aztán Klára hívott Debrecenből, megerősítve élszóban is: gyanúsak a román belügy előtt, fekete listára kerültek.

Öcsi fiam és Melinda úgy döntött: kitelepednek Magyarországra.

Lehetséges, hogy valahol Veszprém megyében férj és feleség egyazon városban vagy faluban dolgozzon. Lehetséges, hogy két kicsi gyermekük családi nevelését hányódás, létbizonytalanság, mindennapi megaláztatás nélkül folytathatják.

Tervük hallatán Éva oly nagyon kétségbeesett lett, hogy az már-már idegösszeomlás. Múltkor ezt nem jegyeztem föl: sikaszói kábult állapotának egyik oka a bánat volt. Bánata – bánatunk – a szétszóródó gyermekekért. Amikor a törött lábával Székelyudvarhely felé száguldottam, a fájdalomtól sokkot kapott, síri hangon énekelni kezdett. Lacika merendülten az arcát simogatta, mondván: „Kicsi Nagymama! Drága kicsi nagymama.” Életem soha be nem gyógyuló sebe marad ez a mozzanat.

Attól is félünk, hogy ha fiam elhagyja az országot, tőlünk is végleg el fogják őt szakítani. Nem engedik be többé Romániába. S talán Ágneskét sem, Laci vejünket sem. Ez persze nem biztos, de az igen, hogy minden kitelik *írástól*.

*

Harag Gyuri nekrológiát Koppándi (bizonyára főnökének parancsa szerint) kidobta lapunkból. Indoklás: *ünnepi szakaszba lépett az ország*. Most húsz esztendeje, hogy Nicolae Ceaușescu elvtársat a párt főtitkárává választották. (1965–1985.)

Ilyen időben tehát a nagy örömeire való tekintettel nem lehet temetni, szomorkodni. Ilyenkor legföljebb verni, pofozni lehet azokat, akik botránys viselkedésükkel megzavarják a történelmi áhítat óráit, akár éjszaka is. M. Ildikó meséli, hogy Barkó Gyuri kolozsvári színész barátunkat a sepsiszentgyörgyi milicisták félholtra verték a napokban. Vétke, hogy éjszakai időben kapatosan Mihai Vitéz lovasszobra körül ódöngött, gyanús volt, terroristának vélték. Verés közben karját törték, majd azután elismervényt írtak alá vele, miszerint a rendőrök nem bántották, csak fölszóllították, hogy menjen haza lefeküdni. (A milicisták – humanisták.)

Augusztus 15.

Befejeztem *Kalandozások Ihajcsuhajdiában* című mesejátékomat.

Ki fogja közölni? Színpadra vinni? Kiadni? Nem érdekel már. Bizonyos, hogy „nem marad pártában”. Csak legyen elég mécsesünk a várakozáshoz.

Este megérkezett Ágneske, s vele Sári és Laci. Éva még a kórházban van. Ágnesék jövetele: akár a szivárvány az égen jégverés után.

Augusztus 19.

Akik újból elutaznak messze földre: Ágneske, Laci, Sárika és Lacika. Néhány perce, hogy elmentek. Istenem, be sivár a ház, be nagyon szorul a torkom! Elment a nyár. A gyermekek hangját fogom hallani megint éjjel és nappal. Távoli segítségkiáltások.

Augusztus 20.

Öcsi fiának hivatalosan is le kell mondania arról az igényéről, hogy orvosként működjék. A lemondáshoz indokát is kérik, mely így szól: nem áll módjában Moldovába költözni.

Azon törjük a fejünket: vajon sofferként alkalmaznák-e Marosvásárhelyt?

*

Nem bírom hallgatni a Lacikával közösen hallgatott zeneszámokat. Belefájdul a torkom.

*

Szeptember 4.

Holnap Éva születésnapja. Sajog bennem a lelkiismeret arra gondolva, hogy ha rólam van szó: névnap, születésnap aranyrámába kerül, mert Éva az ilyen alkalmat nem hagyja észrevétlenül tovasuhanni, ám ha róla van szó: legyint, nem fontos, potomság stb. Én pedig gyakorta belenyugszom az akaratába, s hagyom csöndben elmúlni a nevezetes napot. Viszont ha unoka van a közelben, velük győzni szoktunk: hej, Nagymama! Gyerünk ünnepelni!

*

Szegény *Jégmadár!* Itthon sehol sem fogják játszani. Pedig éget a kíváncsiság, hogy vajon megértik-e majd nézőim a színjáték alap gondolatát. Addig játsszuk, hogy felnőttek vagyunk és öregek vagyunk, míg azokká leszünk, és minden, ami örök s múlhatatlan, és cinkosunk is volt egy darabig az Idővel szemben: elhagy bennünket.

Vagyis nem jön tovább velünk.

Elmarad mögöttünk a színhely, álmaink és játékaink színhelye.

Kinek a kedvéért marad el vajon?

A lét vándoraiként Kicsi- és Nagyromlás tövében élünk, s majdan eltemet bennünket is a hó, az örök fehér veszedelem.

*

Sepsiszentgyörgyi értesítés Veress Dánieltől. „*A Jégmadár véglegesen visszautasítva! Dekonjunktúrában vagy, öregem*” – mondta Dániel. „*Amen!*”

*

Szeptember 13.

Hajnali három órától dolgozom a Vidám sirató végleges változatán. Fél kilenckor kezdődik a másik élet: Évát járni tanítom a törött lábával. Anyósomat nyolcvanadik születésnapján – mert eszméletét veszette – beszállítjuk mentővel a klinikára. Ezután Öcsi fiam ügyében kezdünk nyüszíteni. Őt várom, hogy elmenjünk valamerre – állást szerezni. Válogatni nemigen lehet. Egy vendéglős barátunk netán zenegépkezelőnek alkalmazná. Ám magyarul szót sem értő román tanárokat, akik törvényre, alkotmányra fütyülve önkényesen *csak románul* hajlandók tanítani az eddigelé magyar nyelven előadott tantárgyakat... Elképesztő, hogy állítólagosan kötelező törvényeket mily cinikus módon rúghatnak föl ezek a hittérítő, asszimiláló megbízatással Székelyföldre küldött személyek!

Bögözön iskolaigazgatót s tanárokat váltottak le, és büntettek meg szigorúan. Bűnük, hogy a székely himnuszt énekelték. A megyei főtanfelügyelő – Vrabie-Veréb elvtárs – így ordibált a tanügyiekre: „Horthysták, fasiszták vagytok!”

Október 15.

Hazamegyünk Sikaszózból. Tegnap eredménytelenül próbáltunk Sándorral pénzes pért fogni. (Lepényhal.) Horgász barátomnak két horogja beakadt-leszakadt. Mérgében a földre ült, úgy rázta öklét az ég felé, majd elmosolyodva azt mondta:

– Kicsi koromban, ha elszalasztottam egy halat, vertem földhöz magam.

Boldog lehet az ember, ha ennyire megfeledkezhet a világ bajairól.

November 14.

Tegnap óta újból Sikaszóban. Szemtanúk azzal fogadnak, hogy belügyi tisztek (szekuritációsok) kajtattak a házuk körül. Két autóval jöttek, kb. egy órát töltöttek a helyszínen. Mire a szemtanú közelebb jutott volna hozzájuk, hogy lássa, mit művelnek, eltakarodtak.

Alaposan körbevizsgáljuk a házat. Semmi gyanús nyom. A padlásszobában viszont biztos jeleit észleljük a *szekus* mesterkedésnek. Az ablakból kitörött üvegdarabot oly módon helyezték el a csapóajtó keretébe, hogy ha az nyitáskor lezuhan, szemet üt ki, koponyát szakít. Hogy miért csinálták ezt? Csak találgatni lehet.

Szürke már a táj. Az őszi eső olyan szomorú, hogy szinte fájdalmas. Öcsi fiamra gondolkodok, aki mély, szótlán bánatba esett, miután úgy döntöttek, hogy kénytelenek emigrálni. Ágneskére és családjára gondolkodok. Lacikára, Sáríkára. Be messzire vannak! Mintha ezer esztendeje múlt volna azóta, hogy elmentek innen. Végleg elhagyták a szülőföldet.

S most az idő is őket siratja.

*

T. Gábort, miután Budapestről megtért, föl hívták a belügyhöz, és arról faggatták: részt vett-e a „*kulturális kollokviumon*” (fórumon), és van-e tudomása arról, miként lehetséges az én új színdarabom ottani bemutatása? „*Hiszen ez törvénytelen!*” Ezt ismételtette fenyegető hangon B. és M. belügyér.

*

November 18.

Elkezdtem írni Auschwitz-drámámat. Hetekig hordoztam magamban a témát, mondandót, a rendre föl sorakozó szereplők csapatát. Némelykor úgy éreztem magam, mint az a madár, amelyet a kertünkben pillantottam meg az almafán. Méternyi zsinog volt a lábára kötve – rabságból szabadulhatott –, azzal röpködött, kínlódott, vergődött az ágak között, míg tovább szállhatott kínos terhével.

Most leülök én is, megszabadulni a rám telepedett dráma súlyától. [...]

Már hull a hó. Az ég bizonytalankodik: adjon-e jó telet? A hegyélen kegyetlen szél süvölt, házuk köré menekülnek a madarak.

Az álmok meglepetése újból. Az ismeretlen lányt már harmadszor látom. Visszavisszahozza őt az álom, holott soha nem láttam. Azon tűnődöm: hogyan jelenhet meg mindig tökéletesen azonos formában – ismeretlenként? Akár egy valóságos, tehát élő személy, akin nem lehet módosítani. Hogyan képes az álom ilyet alkotni? Hiszen ez nem az ébrenlét valóságából átlöpött arc, nem a valóságból ismert személy. Ez az álom önálló, tapasztalataimtól független műve. Erre talán csak Jung Gusztáv úr tudna válaszolni. Az álmokról szóló beszámolók roppant unalmasak. Még Dosztojevskijnél is. De annál izgalmasabb eltűnődni az álmoképek létrejövetelének folyamatán, okán,

indítékán. Sejtelmem szerint álom és individuum törvényszerű kapcsolatából következik az álom formájának, jellegének, értelmének *egyszerisége* is. Ha egyenként az ember titokzatos bolygója a mindenségnek, az álom annak titokzatos felhőzete.

November 23.

A román jogvédő iroda hivatalnokai fölháborodottan közli velem, hogy Budapesten bemutatásra kerülő drámámat (Jégmadár, vagyis Advent a Hargitán) a bukaresti hatóság betiltja, tiltakozik az előadás ellen. Indok? A drámát az országban *a)* nem cenzúrázták, *b)* nem mutatták be, *c)* nem közölték folyóiratban. Írószövetségünk magyar nyelvű irodalmi folyóirata, az Igaz Szó közölt ugyan belőle részletet, ám ez nem elegendő. Jómagam félrevezettem őket (a jogvédőt), mivel azt állítottam, hogy a színdarab megjelenik az Igaz Szóban. (Állításom idején valóban erről volt szó, de később módosult a szerkesztőség szándéka.)

Akkor tehát belevetem magam újból a reménytelen küzdelembe. Tiltakozó levelet írok az írószövetség elnökének. Üzenetet próbálok eljuttatni a budapesti Nemzeti Színháznak – Sík Ferinek, aki a rendezést vállalta –, hogy semmilyen bukaresti tiltakozást ne vegyenek figyelembe.

A darabot – ha tetszik nekik, ha fölpártolják – vigyék színre az én felelősségemre. Nem vagyok jobbágya senkinek, szolgálja sem a román jogvédő irodának!

*

Dr. Benedek Gézát, a kovásznai, tündérvölgyi szanatórium igazgatóját ún. román veteránok egy csoportja följelentette a pártközpontnál, hogy intézetében mellőzik a románokat, és rengeteg a *román nemzet érzékenységét sértő* jelenség.

A megyei pártbizottság hivatalos formában cáfolta a veteránok állításait. Ennek ellenére az egészségügyi minisztérium bizottságot küldött Benedek Géza nyakára, hogy az ügyet kivizsgálja. A „román nép érzékenységét sértő” jelenségek ilyenek voltak: a nemzeti eledelnek számító *csiorbaleves* mellett túl gyakran etettek ún. *magyar leveseket* is a néppel, mint pl.: borsóleves, laskaleves, gyümölcslevesek, amelyeket az óromániai veteránok nem ismernek. A *kantinban* az alkalmazottak egymás között magyarul beszéltek. Ez sértette a veteránok fülét, és nemzeti önérzetét is. A szanatóriumban a román mellett magyar feliratok is láthatók, mint pl.: *fumatul oprit – tilos a dohányzás*. A veteránok, akik hajdan bátran rontottak neki az ország ellenségeinek, elteltek félelemmel az antinikotinista magyar szavak láttán. Nyilván attól kellett tartaniuk, hogy e szavakban lakozik a Gonosz, amely megronthatja őket.

Dr. Benedek Gézát a veteránok vádja alól a vizsgálóbizottság fölmentette.

*

Az Auschwitz-dramát kellene folytatni, de nem megy a munka.

Az ember nyakán a Jelen, és annak minden disznósága. A baj az, hogy sorozatos fölháborodásaim mind-mind helyet kérnek a drámában. Néha sorba állítom őket, s azt mondom: no jól van, minden tizedik maradhat, aztán meglátjuk, jut-e hely neki.

*

Ágneske telefonhívása Budapestről. Abban egyezünk meg, hogy ha bennünket nem engednek külföldre utazni, akkor ők jönnek haza karácsonykor. Nagyon elszakadtunk már egymástól! S mi vár még ránk az elvadult időben!

Rémhírek terjednek arról, hogy ezután csak szervezett, csoportos kirándulás keretében lehet majd külföldre utazni. Vagyis Magyarországra, mert *ott a fő veszély*. Az erdélyi magyarok fecsegnek, rágalmazzák a román hazát, államtitkokat árulnak el – hogy pl. minálunk sorbanállás van az élelmiszerüzletek előtt, kevés a hús, a vaj, az

olaj, tiltott a terhességmegszakítás, tilos a karácsony megünneplése stb. Az ilyen bagázs utazzék csak csoportosan, felelős belügyi megbízott ellenőrzése alatt, román tolmáccsal, aki érti a hazafiatlan pofázást, nemzetárulást, *oszt itthon majd intézkedik*. Aki a száját jártatja, többé nem kap útlevelet.

Azt is rebesgetik, hogy Magyarországról csak annyi turistát fognak beengedni *ide*, ahányan tőlünk utaznak *oda*. Európa leszünk a javából!

November 27.

Nagy P. jön Parajdról, s mondja: az ottani tanárokat a belügyiek arról faggatják, hogy mi a véleményük *rólam*. Rólam? A parajdiaknak? Ezek a belügyérek! Nem elég, hogy közutálatnak örvendő szekusok, még meg is vannak háborodva.

*

A román Irodalmi Alap embere telefonba olvassa nekem színdarabom (Advent) budapesti előadásának betiltó szövegét. Bemutató előtt három héttel! Kíváncsian várom: a budapesti Nemzeti Színház vezetői miként fogadják majd ezt a bukaresti táviratot. Annyi bizonyos már: ha lesz is bemutató, azon mi nem leszünk ott, nem adnak útlevelet.

*

Az írószövetség, a kulturális ügyek minisztériuma, a pártközpont megbízható pártkáderektől kér frásos vélekedést arról, hogy valójában miről is szól ez az én botrányt keltő darabom, a *Jégmadár*, sőt isten őrizz, és horribile dictu! – új címe szerint *Advent a Hargitán*. Advent vagy *honvéd*? – kérdezte valamelyik magyar janicsár a mi nap, egy dalra célozva: „Honvéd áll a Hargitán.” Garanciát kérnek arról, hogy a budapesti előadás nem lesz támadás Románia ellen. Domokos Géza ez ügyben folytat tárgyalást D. R. Popescu írószövetségi elnökkel. A pártközpont illetékesei ui. őt – az elnököt – figyelmeztették, micsoda támadás készül Románia ellen a budapesti Nemzeti színpadán. A szerző nagy bünt követett el, amikor munkáját törvénytelenül külföldre juttatta, vagyis nem kérte ki a szükséges állami engedélyeket.

Leshetik, amíg én ilyet kérek tőlük! Akik e törvénytelen törvényt betartva engedélyekért folyamodtak – mint pl. J. kollégám is –, hosszadalmas kálvária után jutottak csak piros pecséthez. Én maholnap meghalhatok, nekem nincs időm szamarakhoz imádkozni.

Az Auschwitz-drámán dolgozom hajnalonta.

*

Vendégségben – Imoláék. Elmesélik, miként zajlott le náluk a házkutatás. Először náluk, azután a barátjuk lakásán. A szekusok eleinte nem akarták megmondani, elárulni, hogy valójában mit keresnek, mi után kutatnak? Imola türelmét veszítve rájuk ripakodott: de most aztán mondják meg... stb. A főpecér kinyögte végül, hogy az érdeklí őket: járt-e náluk a magyar követség embere? Akkor őt kutatták vajon a könyvek között, meg a szekrényekben?

*

December 4.

Hercehurca, lótás-futás, botrány a *Jégmadár* (Advent) körül a budapesti bemutató miatt. Második, tiltó távirat ment a román jogvédő irodától. Igazgatónk, aki bor mellett magyar operettfoszlányokat szokott énekelni, nagy bőszen ordibál, tiltakozik, táviratokat küldözget Budapestre – *Románia szuverenitásának védelmében*. A buzgalom csak részben az övé. Fölöttese naponta lehordják miattam, mint egy rossz agarat. Aztán a lehordóit is lehordják a pártközpontból, azokat pedig ugyanúgy a pártfőtítkár feleségének ún. *kettes kabinejéből*. (Elena.)

Malonyai Dezső igazgató és Sík Ferenc – darabom rendezője – hívott telefonon: most akkor mit tegyenek? A budapesti illetékesek is hajlamosak tudomásul venni a román tiltakozást. Én csak azt ismétlem nekik, hogy a színdarab bemutatásához elegendő a szerző beleegyezése. „Végül is én írtam a drámát, nem a román jogvédő iroda!” A dolog persze nem olyan egyszerű. A Kossuth klubban Sík Ferenc tájékoztatja hallgatóit a *Jégmadár* körüli bukaresti fölháborodásról. Arról is, hogy mire számíthatunk a magyar pártközpont illetékesekéről. (Ellentmondásos vélekedések.)

*

A kultúrbizottság megyei elnöknője hívat, hogy kifaggasson: legújabb színdarabom miként, milyen módon jutott ki az országból? Mondom: természetesen postán. Postán? A művelet részletei iránt érdeklődik. Kérdésére kérdéssel válaszolok: biztosítja-e a román posta a nemzetközi egyezmények alapján előírt levéltitkot? Természetesen, mondja a hölgy. Nos, ezért küldtem a színdarabomat postán. Elmosolyodik. És ha a román posta a levéltitkot nem garantálja? Akkor nem küldtem postán – mondom, jól tudván, hogy ő is tudja: a kézirat titkos úton jutott ki. Ezért közli velem, hogy ezután az országos fórumok mellett a helyiek engedélyét is ki kell kérnem, ha kéziratot óhajtok külföldre juttatni. Mert utóvégre magam is a megye területén élek, s ilyenformán alávetette vagyok a megyei hatóságoknak. Bukarest az elnöknő útján *referátumokat* kér a színdarabomról. Ezek megírását eddig Jánosházy György és Éltető József vállalta. Közben H. is értesít, hogy drámám ügyében „fölrendelték a pártközpontba”, ahol tájékoztatni fogja az elvtársakat annak mondandójáról. A párt központi bizottságának keretében működik egy ideológiai bizottság is, mely a nemzet sorsára nézve rendkívül fontos kérdésekben hoz megfelelő döntéseket. Ilyen volt pl. a román nemzet „több mint kétezer éves állami létének” tudományos, történeti földolgozása, a tíz kötetre tervezett munka vázlatának elfogadása. Most az én színdarabom van soron. Micsoda megtiszteltetés! H. szerint az ideológiai bizottságnak néhány kijelölt tagja is áttanulmányozza művem, majd jelentést készít róla a titkárságnak, amely az ügyet előterjeszti Elena Ceaușescu elvtársnőnek döntés végett: játszható, vagy nem játszható?

Nű? Mondja valaki, hogy a sokoldalúan fejlett szocializmusban nem tulajdonítanak jelentőséget a drámairodalomnak!

December 10.

Várunk, várakozunk, de még mindig nem jön válasz ama kérelmemre, hogy feleségemmel Budapestre utazhassunk. Az *Advent a Hargitán* bemutatójára szeretnénk eljutni, ezzel szemben mind több jel mutat arra, hogy nem lesz ebből utazás, hanem inkább büntetés. A román jogvédő iroda újabb és újabb tiltakozó táviratokat küld Budapestre – pontosan nem tudom, kinek. Már szavam sincs az ügyről, csak ennyi: meg vannak ezek háborodva? Mintha ágyúgyárat loptam volna át Magyarországnak.

December 13.

Egy-egy apró öröm is eltalál bennünket. A Tiszatáj (a szegedi irodalmi folyóirat) új számát hozza Á. Benne a színdarabom: *Advent a Hargitán*. Egyúttal műsorfüzetként fogják árusítani a bemutatón. Budapestről hívnak telefonon. A próbák haladnak szépen. Sík Ferivel úgy állapodunk meg, hogy minden tiltás ellenére, akár itteni, akár ottani legyen az: a darabot a Nemzeti bemutatja. A Magyar Televízió is beszámol az előkészületekről. Fekete Sándor a Kós Károly és Kemény János emlékére írott esszémek karácsonyi vezércikknek szánta az Új Tükörbe. Figyelme és szolidaritása jóleső érzéssel tölt el. Aki Kós Károlyt Ceaușescunál följelentette, s maga a főtitkár, aki úgy gondolja, hogy egy betiltott művész többé nem létezik, nyilván csalódni fog. Klasszikus értékein-

ket csak ideig-óráig vehetik anatómia alá. *Földi asztal, égi szék* című írásommal azt is jelezni kívántam, hogy Erdély magyar írói Kós Károly betiltását barbár eljárásnak tartják. Közügyiségén kívül személyes vonása a dolognak az, hogy részemről tán ez is jelenlét a magyar szellemi életben. Ha már itthon sehol sem vagyok, és maholnap elfelejtene az olvasóim...

Telefonszövege a szerkesztőségben. A megyei kultúrbizottság botrányt keltő színdarabom szövegét kéri sürgősen. Nocsak! Vajon miért akarják valakik újból elolvasni? Kerülni akarják a diplomáciai botrányt, s talán mégis engedélyezik a budapesti előadást? Felcsillanó remény és reménytelenség hullámvázában telik az idő. Valami azt súgja, hogy azért jobb, ha nem álattom magam. A román külpolitika önérzetes, jó nagy golyvát eresztett már nyugati kormányok dicséretétől. Naivitás lenne tehát azt gondolni, hogy épp az én színdarabom készítené rugalmasságra.

Alaposan le sem bírom számazni magam, máris szól újból a telefon. Budapesti barátaim közlik: a *Népszabadság* rövid közleménye szerint a Nemzeti Színház Advent-premierje *elmarad*. Későbbben egy csíkszeredai rádióhallgató értesít arról, hogy mit hallott a Szabad Európa hírei között. Valahogy így szól: *a román hatóságok nyomására Budapesten betiltották színdarabom előadását*. Eddig tehát eljutottunk. Fekete Sándor hív újból: mi legyen a Kós Károly-esszével? E parázs hangulatban hozza-e most, vagy halassa későbbre? A kérdést, vagyis a betiltás folytán támadt aggodalmát valamennyire indokoltnak érzem, ugyanis mindketten így okoskodunk: ha a darab *betiltása ellen* kell most fölvenni a harcot, ne lobogtassuk ellenfeleim szeme előtt vörös posztóként Kósnak az ügyét is, hogy aztán kétszeres kihágást ordibáljanak. Azoknak, akik egyébként is paranoiás indulattal félik meg a bemutatót, ne adjunk sípot a szájukba azzal, hogy egy tiltott darabon kívül még egy pártfőtítkári intézkedést támadó vezércikkéről is nyivákoljanak. *Koncentráljunk* a darabra! Ennyire futja tehát a harci művészetből, de egy hang azt mondja bennem: mindez falra hányt borsó. Nem segít itt semmiféle taktikai elgondolás!

Ami van: az maga a kudarc. Ha volt remény: dugába dőlt, szertefoszlott. Csak azt várjuk: Ágneske jöjjön már, jöhetne bár haza karácsonyra Lacival és a gyermekekkel. Rettegünk, hogy miután a darabot betiltották, őket meg kitiltják az országból.

*

F. P. és felesége látogatóban. Szomorú hírt hoznak: az 6 fiuk is úgy döntött, hogy kivándorol, elhagyja Erdélyt, Magyarországon akar megtelepedni. Mert magyarul, az anyanyelvén akar tanulni! Ennyi az egész! Vagyis mindennek a magja. Ragaszkodás a nemzeti nyelvhez. Ezt nem érti az amerikai, a francia, az angol. Ezt hiába magyarázod nyugatiaknak. Úgy fogják föl, hogy egy magyarnak itt csak románul tanulni ugyanaz, mint egy amerikai magyarnak, franciának, lengyelnek angolul tanulni.

Már egyébről sem ejtünk szót, csak politikai disznóságokról, fölháborító törvénytíprásról és iszonyatos megalkuvásokról. Mint például: X-et a belügyiek arra kötelezték, hogy saját kezűleg írott kérvényben szólítsa fel őket, hogy méltóztassanak nála házkutatást tartani. Kérte, megtették, elvittek néhány történelmi tárgyú könyvet.

Írom az Auschwitz-drámát. A faji üldöztetés tragédiáját. De ki fogja azt eljátszani?

December 20.

Ma este mutatták volna be a színdarabomat Budapesten. Azóta, hogy „*lefűjták*”, nem jött a sorsáról újabb hír. Azazhogy, jött az érte folyó küzdelemről. Úgy tudom: a Nemzeti színészei sztrájkba léptek, így tiltakoznak a bukaresti politikai nyomásnak

engedő magyar fórumok intézkedése ellen. Azon persze nincs mit csodálkozni, hogy Bukarestben, a minisztériumban és a pártközpontban föl vannak háborodva az én „*fegyelmeztelenségem, anarchizmusom és nacionalizmusom*” miatt.

Kollégáim közt van, aki összekacsint velem – ne hagyjuk magunk! –, s van, aki úgy néz rám, mint a lőtt medvére.

Advent, advent, az egész életünk egyetlen Advent. Várakozásban telnek napjaink: vajon eljönnek-e a gyerekek a karácsonyi ünnepekre? Akármelyik szereplőm bőrébe lopom be magam: velük mondom a magunk szomorúságát is.

Ma kedd van, tehát karácsony szombatja. Az időnek ily abszurd kezelését az ott-hon, a Mezőség hagyományos szemléletéből hoztam át magammal az időnek még abszurdabb, mert karácsony nélküli szakaszába. Bármely napra essék a szenteste: az karácsony szombatja. A betiltott karácsonyok periódusába. Ezt a tiltást persze sosem vettük tudomásul. Boldogságfelelőseink, akik váltig amiatt aggódnak, hogy pl. klerikális hatások sugárveszélye fenyeget bennünket, nemegyszer vetették felém is ilyenformán az ateizmus lassóját: „*A főszervezők ma délután öt óraker megbeszélés végett jelenjenek meg a megyei pártbizottság propagandatitkárságán.*” „*Sajnálom – mondtam az instruktornak (a lapunkkal foglalkozó felügyelő pártkádernek) –: ma péntek van, és akkor karácsony szombatja, más néven karácsony szentestéje, énnekem tehát kántálni kell anyám ablaka alatt Pusztakamaráson.*” Az is úgy nézett rám, mint tyúk az ültre. „*Ezt komolyan mondja?*”

Ma kedd van tehát, és szenteste. Európa karácsonyi dallamoktól hangos, ilyet sugároz minden rádióadó. Csak a „*mienk*” teszi magát, hogy nem tud semmiről: a pártfőtitkár zsenialitását, a termelés adatait, s a nemzet boldogságát zengi változatlanul.

*

Valaki, a SZER-nek szorgalmas hallgatója mondja, hogy lesztek a keresztvizet a magyar pártvezetésről, amiért engedett a román hatóság követeléseinek, és betiltotta darabom előadását. Aztán újabb hír: a Kossuth rádió bementa, hogy az *Advent a Hargitán* elhalasztott bemutatójának ideje: 1986. január 2.

Újabb remény tehát. Csakhogy amit nélkülünk halasztottak el, azt januárban is nélkülünk mutatják be. Bizonyos, hogy nem engednek el. Vasmarokkal fognak. Szorongásunk mélyül a bizonytalanságban és várakozásban: jönnek-e Ágnesék?

Éva könnye szivárog. „*Nincsenek már gyermekeink, unokáink!*” „*Eljönnek egyszer*” – vigasztalom, de szavam nem onnan jön, ahol a reménység virágzik. Fagyból, zúzmárás helyről jön az én szavam is. Nincs vigasztaló ereje. Éva így folytatja: „*Nem is érdemes már karácsonyfát állítani.*” Abbahagyja a sütést-főzést, kisántikál az udvarra sírni.

December 26.

Ma befejeztem az Auschwitz-dramát. Egyelőre ezt a címet akasztottam a nyakába: *Bocsáss meg, fiam!* Hogy ki fogja ezt eljátszani: nem tudom. Nem is nagyon nyugtalanít ez a kérdés. Lassan beletörődöm abba, hogy – miként a Németh Lászlóé volt egy időben – az én színházam is *papírszínház*.

Művészi aggodalmak baráti körben az új dráma „*tematikája*” hallatán. Csakhogy ez a dráma nem Auschwitz-dokumentum. Amiként *A szuzai menyegző* sem egy közismert történelmi esemény színpadra vitele.

Auschwitz poklát valójában képtelenség fölidézni, ám az emberi szenvedés, mit oly töményen mutatott föl évszázadoknak – s ha van még ilyen kilátásunk: évezredeknek –: tovább sajog a mi mindennapi szenvedéseinkben. S ugyanígy például Szuzá

erőszak-émléke is. A dráma azonban nem ilyen emlékek *rekonstruálása*. Történelmi – vagy annak látszó – keretbe léptem ugyan velük, de mondandójukat és atmoszférájukat nem a *história* élettelen, megkövesedett, muzeális tényeiből próbáltam „kicsalni”, hanem az eleven lélek, a személyes sors, az idegeimben garázdálkodó jelent próbáltam sodró árával szembehaladva nyomon követni a forrásvidék felé.

*

S. Levente jön, aki vargyasi rokonunk, olyanformán persze, hogy őseim az ő elődeitől jó háromszáz esztendeje váltak el, s telepedtek meg a Mezőségben. Szabad székelvekből – isten tudja, miként! – uradalmi cselédekké lettek a Mezőségen. Levente személyes sorsában is Advent-drámám bánatát hordozza. Vidám szavú volt régebben, most szomorú ember. „*Ha itthon maradhatok* – mondja –, *bizony jobb lett volna.*” El kellett mégis hagynia Erdélyt. Nem bírta tovább elviselni a sepsiszentgyörgyi belügyiek zaklatásait. Ma már törzsi szinten él, gyűjtögető életmódot folytató pigmeusok is az emberi ostobaságnak, négykézláb járó primitívségnek minősítenék, amit ezek a vállpántos pribékek művelnek a székelvekkel is. Leventét többek közt így vonták felelősségre: miért bántja folyvást az ártatlan román nemzetet, azaz: miért engedi szabadon sovén indulatait, vagyis: *miért fest piros tulipánt zöld levéllel a fehér fára?* Mert ugyebár festhetne sárga tulipánt is két levelelkel piros fára. Ők – a belügyiek – ilyennek látják a világot. Miért nem látja ilyennek Levente is? Mert gonosz és gyűlölködő!

Vargyason megszüntették a népművészeti faragó iskolát. Ötszáz éven át működött, mondja Levente. Most betiltották.

Szemünk előtt pusztul minden, amit évszázadok gyöngyöztek ki folyamatos alkotó munkában és szenvedésben. Levente egymagában egész szomorújáték.

*

Ha nem is karácsony estéjén; annak a végén Ágneséknek örvendezhettünk. Rövid időre bár, a családunk egyik fele összesereglett.

*

A hivatalos, tehát pártállami közlések határtalan cinizmusának példáján lehet újból szörnyülködni. Volt egy havi folyóiratunk, *Művelődésnek* hívták. A műkedvelőknek készült, színdarabokat is közölt a színjátszó csoportoknak. Úgy-ahogy, tartotta még a lelket a nemzeti értékeiben megnyomorított, kötelező programokkal meggyalázott, minden szavában agyoncenzúrázott falusi és városi műkedvelő mozgalom rajongóiban, névtelen apostolaiban. Elképesztő, hogy a nagynemzeti arrogancia, a nyílt asszimilációs szándék, a sovén gyűlölet hitvány kultúrórmesterei részéről mit kellett és kell nyelniük az erdélyi magyar műkedvelés napszamosainak! Erről például a jobbágytelkiek tudnának mesélni! Akik csak úgy vihették színpadra a táncaikat, ha kötelező román táncokat is betanultak. Akik csak úgy ölthették föl székelve népviselőtüket, ha román nemzeti népviselőtben is eltáncolták az oltyánok, a mócok táncaikat. Akik vegyes kórust alakítva csak úgy énekelhettek magyar népdalt, ha fele-fele arányban adtak elő román számokat is. Színmagyar közönségnek. Idegölő napokat töltöttem el ez ügyben is Jobbágytelkén – megyei aktivistákkal vitatkozva. Nos, a *Művelődés* némelykor vigasz volt a magyar műkedvelőknek. Klasszikus értékű szövegeket, Kodály- és Bartók-dallamokat juttatott el hozzájuk.

Most pedig a közlés úgy szól, hogy ez a folyóirat *átalakul*. Nem szűnik meg, hanem *profil*, *arcélt* módosít, korszerűsödik. Nem tudni, ki volt az a szerkesztő, és milyen lélekkel fogalmazhatta a szöveget, mely így szól: „1986 januárjától lapunk

Cintarea Românei címmel jelenik meg. Vagyis magyar kiadványként megszűnik, mert megszüntették, a jövő évben román nyelvű folyóiratként jelenik meg a helyében *valami*, ami száználmas módon, a megalkuvás minden lehetséges mértékét túlhaladva, azt a látszatot akarja kelteni, hogy továbbra is *lapunk*, a Művelődés módosított című mi-csodája.

Olyan ez a bejelentés, akár egy tréfás kedvű öngyilkosé, aki e szavakat hagyja hátra: *„Kérem üzletfeleimet, hogy mostantól kezdve néhai Kis János néven keressenek.”*

*

Marius Tabacu román barátunknál is házkutatást rendeztek. Asztalán Laci vejemnek hozzá intézett levelét találták. Agyukba tódult a vér. Borzalmas látvány tárult elébük. A fehér borítékon piros, nyomtatott betűk, meg egy zöld csfk. Hah! Atyaságos Úristen, ne hagyj el! Piros-fehér-zöld! A házkutatók egyike elfojtván iszonyatos nemzeti fájdalmát – rövid hörgés után e szavakat intézte *Marius* barátunkhoz: *„Mi ez az ocsmányság?!”* S mivel a házkutatott gazda nem mutatott kellő megrendülést, a nemzet vállpántos vitézei kifejtették neki, hogy magyarbarátsága miatt, a gaz magyarok iránt táplált nyilvánvaló rokonszenve miatt úgy fog járni, miként egy román elődje, Ivan Dragos, akit Avram Iancu emberei végeztek ki 1848-ban. Bizony!

December 31.

Lacikával és Zsolttal – öcsém fiával – Sikaszóban. Csöndben, lábujjhegyen hagyjuk el az óesztendőt. Harangzúgással jön szembe velünk az új év. A gyermekek már korábban elaludtak, felköltjük hát őket. Éjfél van, lelkesedjenek! A padlásszobából csillagszórókat dobálunk a hóba. Aztán ki a csillagos ég alá. Lacika a kerti asztalon táncol. Éjfél után újból ketten maradunk Évával. Szótlan merengés a jövendőbe.

PAPP GYÖRGY: SZÉKELY KESERVES

KRITIKA

„Időben élni”

SÁNDOR IVÁN HÁRMASKÖNYVÉRŐL

„Az évek persze mindig lepereregnek, de miközben halljuk az elmúlás folyamatos kísérdhangjait, megkérdezzük: mégis, hogyan?; miért »így«?”

E mottó Sándor Iván egy 1988-ban megjelent kötetéből való, annak első mondata. Azaz: nem a „hármaskönyv” (könyvek) szövegeiből emeltük ki, mégis idevalónak hisszük a megfogalmazott kérdést, két ok miatt is. Az első – Sándor Iván egyik sűrűn használt fogalmát kölcsönözve – „mentalitásbeli”, a másik metaforikus gyökerű. A szóban forgó hármaskönyv közvetlen előzménye ugyanis a *Lepereregnek a nyolcvanas évek, A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka* című esszékötet, amelyben Sándor Iván a közelmúlt történelmi, szellemi, társadalmi folyamatát a jelen (az akkori jelen) valóságának néhány igen eleven kérdésével szembeesítette. S hogy ez a jellegzetes esszéírói alapállás miatt „mentalitásbeli” értékű Sándor Ivánnal? Legfőképpen azért, mivel ő – most már több évtizede – úgy, oly módon szeretné megérteni a jelent – legalábbis többet tudni róla –, hogy történelmi léptékű *időmetszeteket* helyez maga elé, s az így már *tájjá* lényegült történelmi szöttekben keresi a kiindulópontokat.

S ezzel el is érkeztünk a második említett jellegzetességhez, a Sándor Iván-esszéket (a szóban forgó hármaskönyv egyes fejezeteit különösen nagy erővel uraló) szerves egységbe fogó, közös véráramát jelentő metaforájához: az idő (vagy inkább így: Idő) fogalmához. Ezeknek az esszéknek (valamennyi típusának, úgymint: történelmi, politológiai, bölcsészeti, poétikai stb.) óriási mozgásterük van az időben; s nagy erényük (és persze belső feszültségük egyik oka, magyarázata is az), hogy (az újabb regényeiben is markánsan jelen levő) filmszerűen gyors „vágásaik” mehökkentően új és érdekes megtörtént dolgokat és gondolkodásbeli reflexiókat tudnak egymás mellé vetíteni, illetőleg egymással ütköztetni.

A „tárgy” és a „módszer” fölillantása után elkerülhetetlen az „alany”-ról is szólni, legalább csak annyit, amennyi (vagy inkább: *ami*) szorosán kötődik a tárgyhöz és a módszerhez. Sándor Iván (esszé)írói etikájáról van szó. Kerülvén a nagy szavakat, de mégis a lényegét mutatva meg ennek az etikának (s egy kicsit Sándor Iván egyik – talán legtöbbször hivatkozott – szellemi mesterére is gondolva), annyit bizvást megállapíthatunk, megfogalmazhatunk, hogy Sándor Iván *rendíthetetlen demokrata*. Pontosan abban az értelemben, ahogyan azt Bibó nem egyszer kifejtette, pontosan azokkal az ismérvekkel, melyeket ő maga is számon kér a 80-as és 90-es évek emberein, hatalmain, politikáin. S miközben (erre Sándor Iván többször is utal) sorra elhallgatnak

Vízkeresztől Karácsonyig. A nyolcvankilences esztendő (Forrás-Gondolat, 1990), Félélem? Remény? A kilencvenes esztendő (Gondolat-Széphalom, 1991), A karnevál harmadik napja. A kilencvenegyes esztendő (Gondolat-Széphalom, 1992).

a 80-as évek vége forrongó-fortyogó közéletének leginkább számottevő, leginkább olvasni érdemes publicistái, politológusai, esszéistái; – ő (s ezt már én teszem hozzá) valami titokzatos erő birtokában, és valami feszített tempójú szellemi teljesítőképesség jóvoltából a legkockázatosabb dolgokra is vállalkozik: például a nyilvános naplóiírásra.

Mindez – azt hiszem – már nemcsak írói tehetség kérdése, de az írói etikáé is: a vele született kvalitások örökös továbbfejlesztése-csiszolása, majd a kivételesen jó szellemi kondíció végeredményeinek hitelesen tiszta szavú folyamatos közrebocsátása, ha úgy tetszik, *közügyé* tétele.

*

A szóban forgó három könyvet 1989 és 1991 között, tehát három év leforgása alatt írta Sándor Iván. Az első és a harmadik rész a *Forrásban* jelenet meg hónapról hónapra, a középső – a *Félelem? Remény?* című – némiképpen lazább szerkezetű esszéfűzér (benne a kivételesen szép kanadai és amerikai útinapló) a 90-es évek szellemi izgalmairól tudósít. Természetesen más és más (sőt egészen más) az egyes kötetek személyes-érzelmi tónusa, színe, hangulata – hite és hitetlensége.

Az igazi nagy év persze (s kicsoda jó érzékkel kezdte el éppen *akkor* a folyamatos, szinte napi penzumszerű „naplóiírást” Sándor Iván) a maga földcsuszamlásaival az 1989-es esztendő. Az ország majdnem lázas hevülete – „Mintha évtizedekig nem történt volna annyi, mint most hetek alatt;” – (az események középpontjában Nagy Imre és mártírtársai temetése), a kommunizmus végnapjainak valóban drámai feszültséget hozó izgalmi. Sándor Iván ekkor valósággal tapad az eseményekhez, az újság- és folyóiratcikkekhez, a rádió és a televízió hírműsoraihoz. Ő maga is folytonos feszültségben él, néha várakozó nyugalomban. Mint ekkor legtöbbször az országban, ő is a reményteli kibontakozást próbálja kibetűzni.

S minthogy oly erősen figyel, hamar fölfedezi a felemásságokat, a háttérmotívumokat, a lassan szétfoszló szép reményeket. A sorrendben második kötete már címében dobja elének a *félelem* és a *remény* egymást váltó, egymásba is játszó kettősségét – talán az ország közérzetét is közvetítve.

Nem meglepő, hogy *A karnevál harmadik napja* (a trilógia harmadik darabja) már erősen távolságtartó a napi (bel)politikai villongásoktól, látványosan nyomulnak viszont előtérbe a tágasabb kategóriákban való gondolkodás, az egyetemesebb érvényű – elsősorban az etika és az esztétika tárgykörébe tartozó eszmeifuttatások. S az utolsó oldalakon két történelmi alaphelyzet. Az egyik teoretikus, a másik keserű közhely; mégis, mélyen összefüggnek egymással. Az első így szól: „A történelmi világekorszakok változására nem lehet felkészülni. Azok egyszerűen: lesznek. Aki benne él, legfeljebb a változás sebességét és ritmusát érzékeli. Az irány: rejtett.” A második (egy Hamlet-előadás után fogalmazódik meg benne): „Ez a lényeg: kinél van a fegyver.”

Persze Sándor Iván azt is nagyon jól tudja, hogy „nincs VÉGE”; hogy semmi sem lezárt, semmi sem végleges.

A történelmi előzmények hatalmának máig (s holnapig, holnaputánig is) érő ereje soha nem tévesztendő szem elől – hangsúlyozza számos helyen Sándor Iván. Egyik legizgatóbb kérdése az, hogy „miért nem valósultak meg a század szellemi minőségprogramjai? miért nem valósulhattak meg?” Azaz: kérdésének finomításával arra is utal, hogy nem hárítható vissza a végzetre, a sorsra, de egyes személyekre sem az okok és magyarázatok, ennél jóval racionálisabb – és talán egyszerűbb is – a tényleges magyarázat. Mégpedig az évszázados szervesetlen fejlődés következménye: *a normatívák és szervesség* ellentéte, illetőleg örök dilemmája. Minden új jelenség ugyanis csak

folyamatba, szerves előzményhez tud igazában tapadni, gyökeret verni – nálunk azonban hiányoznak, vagy önmagukban is ellentmondást hordoznak ama szervesen élő előzmények.

Mindazon „sorskérdések”, melyeket „sem a Monarchia végóráiban, sem bukása után nem tudtunk megoldani, mindaz azóta is megoldatlan: a polgári szabadságjogok, a nemzeti függetlenség, a nemzeti-faji kisebbségek helyzete, Trianon óta a határokon túli magyarság sorsa, az Európához való viszony, az általános ipari fejlődésbe való integrálódás.” Természetesen ezeket a jelenségeket már régen fölismerte a magyar politikatudomány (elég, ha csak a Sándor Iván által – teljes joggal persze – a legjelentősebb magyar gondolkodók közé sorolt Bibó István szellemi teljesítményére gondolunk), mégsem működik a megszületett gondolat, mivel politikai életünkben mindig is hiányzott „az önvizsgálatra érett mentalitás.” Mindebből következik, hogy a rendszerváltozás utáni politikai gondolkodásnak nemcsak a '45 utáni történelemmel kell szembenéznie, hanem a magyar polgárosodás *kezdeteitől* eredő teljes folyamatok érvényességét kell szemügyre vennie.

Hasonló súlyú nyomatókkal van jelen Sándor Iván gondolkodásában az európaiság fogalma, kérdése, problematikája. Újra és újra visszatér a tágabb és a szűkebb „geopolitikai” érvényű európaiság gondjára; rendre itt is a legjobb hagyományokat idézvé. Am itt sem, most sem doktrinérizáló sablonokat akar számon kérni a történelmi valóságon; éppen ellenkezőleg: az örökké mozgó-változó valóság figyelembevételének kötelező erejére figyelmeztet. (Miközben józan logikával óv attól, nehogy azt higgye bárki is, hogy Budapest a világ közepe.)

Szellemi vergődéseink csomósodási pontjainak egyike – ki tudja, mióta? – az egyén és a nemzet, az individuum és kollektívum viszonya, kapcsolata, ellentmondásai, s az ellentmondást esetleg oldó (feloldó?) lehetőségei. Ahogyan Sándor Iván fogalmaz: „kultúránk okszerűen kialakult, a nyugatitól eltérő szerkezeti jellegzetessége, mely szerint a személyes autonómia a nemzeti függetlenség kifejeződésén át jut érvényre.” A szabadnak és a nemzetinek a normális, az egészséges demokráciában együtt, egyszerre kell érvényesülnie, pontosabban szólva már maga a szétválasztás is politikai érdek szülte ideológia. Ha valami, hát az efféle külön élő, kettős minősítés és kettős mérce aggasztja és ábrándítja ki Sándor Ivánt a magyarországi fordulat eddigi teljesítményéből, az *efféle* törzsi háborúskodás rendíti meg igazán.

Mint minden eredendően nyugtalan szellemet, Sándor Iván gondolkodásmódját is a *feloldás* lehetőségének, kísérleteinek a szüntelen keresése jellemzi. Az *új* mentalitás, a „mentalitásfordulat” szinte kulcsszavai a szóban forgó köteteknek.

Teljesen érthetően, logikusan persze, hiszen a történelmi alapozások, a magyarországi és a kelet-közép-európai régió történelmi tanulságai már-már az unalomig ismétlődően nyilvánvalók: Jászitól Bergyajevig, J. Bendától Mészöly Miklósig, Németh Lászlótól Bibó Istvánig, Babbitól Nemes Nagy Ágnesig csodálatos gazdagságú szellemi panoráma teszi, *tenné* lehetővé tudatlanságunk beismerését s a felelős *honpolgári* „mentalitás” kialakítását. Hát persze, hogy nem tesszük. Nem tesszük, mert a hatalmi harc, a kényelem, a szellemi restség és ezernyi más ok mindennek éppen az ellenkezőjét involválja.

Az új, a meghonosítandó mentalitás visszatérő elemei Sándor Ivánnál: a másság iránti tolerancia, a minőség, a szakszerűség, a szembenézés, az önkontroll, a kontra-szelekció megállítása. S mindennek az alapja mint „az értékhierarchia csúcsa”, „a prosperitás, az érdek, a siker; ennek vetületében a munka.” Kanadai és amerikai tapasztalatai is megerősítik értékhierarchiájának ésszerűségét és hatóképességét: „az anyagi

alapok, a gazdaság, a kereskedelem mint az élet stabilitása olyan értékfogalom, amely nemcsak a határokon belül alapvető, de a határokon túli magyarság számára is fogódzókot adhat kisugárzásával."

Természetes módon sorolódik be ennek az értékhierarchiának egyik kitüntetett helyére a *kultúra*. Sajátos vetületben esik róla szó Sándor Iván esszéiben, mégpedig a kultúra *védelmének* a szemszögéből. Árukodó jele a magyarországi átalakulásban való elemi csalódásainak az a tény, hogy a kultúra (ezen belül elsősorban az irodalom) lassú pusztulásának, sorvadásának a rémét éppen a kilencvenegyes esztendő folyamán vetíti elénk, abban a kötetében, amelyben a legélesebben fogalmazza meg fenntartásait és kritikai észrevételeit az átalakulás *egészével* szemben. Úgy érzi: minden egyes *remény* eltűnésével a *fenyegetettség*ek száma nő.

Vissza-visszatérő motívum Sándor Ivánnál „a konzekvens szembenezés” megkülönböztető szükségessége, sőt kényszere. Legfőképpen *gondolkodási hibáinkkal* kellene szembenéznünk. Hiszen enélkül egyaránt hatástalanok maradnak Széchenyi, Eötvös, Jászi és Bibó eszméi. Mert e nélkül nincs remény „helyretolni” a *„kizökent kelet-közép-európai időt.”* Miként az is vitathatatlan, hogy az *frástudók felelőssége* különösen megnőtt. E ponton a legkeményebb a bírálata azon frástudókkal szemben, akik „árulásmenedzser”-ként vagy „szereptévesztő”-ként vagy – számuk szerint ez a leggyakoribb változat – „a homály, az illúzió lovagja”-ként bukkantak föl az utóbbi egy-két évben. „Pedig volt egy megvilágosító esztendőnk: a nyolcvankilences év.” S ez a *„volt”* oly erős hangsúlyt kap ebben a mondatban, amitől a *van* holtponthoz sugall, patt-helyzetet.

Sándor Iván hármaskönyvének talán a legsodróbb erejű *gondolati vonulata a másság* elismerésének, a tolerancia életet szabályozó elvének és gyakorlatának a sürgetése, már-már könyörgésszerű újra- és újraismételgetése. Aligha vitatható ennek fontossága, jogossága, erkölcsi értéke és társadalmi-politikai súlya. Miként az sem, hogy e feltételek *hiánya* valóban történelmi kelepce, igazi zsákutca az egész kelet-közép-európai térség számára. Sándor Iván kristálytisztán fogalmaz, amikor azt fejtegeti, hogy „a demokrácia alapértékeinek érvényesülése nélkül” elképzelhetetlen az egyes itteni országok stabilizációja. „Ám a politikai, gondolkodásbeli *másság* elismerése nem valószínű, ha tovább él a nemzetiségi, etnikai faji, vallási *másság* iránti türelmetlenség.”

Ez persze így igaz. De vajon nem éppen politikai, hatalmi, egzisztenciális (stb.) *érdekek* gerjesztik-e a másság iránti intoleranciát? A hatalmon levők (egy) részéről éppen úgy, mint a hatalomra vágyók (egy) részéről? Az az érzésem, hogy a végül is kétpólusú magyarországi politikai tagolódás, a legalább másfél évszázados történelmi folytonosság továbbélése és a magyar szellemi progresszió objektíve, tehát racionális okok miatt létező megosztottsága és egymás *elleni* küzdelme újult fel és zajlik ma Magyarországon. A *másság* iránti intolerancia politikai, de nevezzük nevén a gyereket: *hatalmi* aspirációkat takar. Máskor meg ugyanennek az *eszközöként* kezd el működni. Rádásul a közvélemény előtt az ok és az okozat még össze is keveredik, így ezután még nehezebb körvonalazni, kibetűzni az esetleges megoldás, vagy szerényebben szólva: az e téren legalábbis elviselhető mindennapos állapot lehetséges lényegét.

Sándor Iván számára meggyőzőnek mutatkozik az észak-amerikai mindennapi gyakorlat: az ott élőknek az a fölismerése, hogy a *másság* oly számtalan formában mutatkozik meg, hogy a tolerancia hiánya „szétfeszítené a bizodalmat”, azaz a belátás, a ténylegesen létező másság eltűrése, a másságnak evidens jelenségként való tudomásulvétele, egzisztenciális *érdek* az állampolgárok számára. Amíg tehát – fűzhetjük

tovább (lehet, hogy önkényesen) Sándor Iván gondolatait – a fejlett, a tűrhetően működő demokráciákban a másság tolerálása felé szorítanak a mindennapos érdekek, addig a kelet-közép-európai régió országaiban (vagy éppen a volt szovjet birodalom utódállamaiban) éppenséggel az *intolerancia* hivatott leplezni (máskor meg serkenteni) a hatalmi érdekeket, a *különböző célú és gyökerű* politikai aspirációkat.

Szép és meggyőző Sándor Iván konklúziója: „az ezredvég civilizációs fejlődésének új kérdéseivel csak azok a nemzetek képesek szembenézni, amelyek saját nemzeti-népi hagyományaik tiszteletét, az ezzel összefüggő identitástudatot, erkölcsöt és stílust a más etnikai, vallási csoportok *természetszerű* egyenjogúságának elismerésével, az *összeműködés* mindennapos gyakorlatával párosítják.” Afelől sem hagy kétséget, hogy a másság eltűrésének az etikai parancsa *mindenkire* vonatkozik. Ugyanakkor a többség (vagy a hatalom) *felelőssége* elsősorban az, hogy ez az alapelv ésszerűen érvényesülhessen.

Szorosan kötődik mindehhez – hiszen annak része – a nemzeti kisebbségekkel, illetve a zsidósággal kapcsolatos ítéletek és előítéletek oda-vissza irányú kombinációja.

Sándor Iván már 1989 elején határozottan és valódi demokrataként foglal állást a zsidó–nem zsidó feszültség és a mindkét oldalról vállalható és követhető, sőt követendő magatartás kérdésében. Tornai Józsefet idézi, aki az MDF márciusi országos gyűlésén arra hívott fel, hogy „a magyar zsidóság egyszer és mindenkorra tapasztalja, élje át, hogy ez a nép, amelyhez tartozik, képes önvizsgálatra, és a sebek őszinte, és ha lehet, végleges begyógyítására”. Ennek érdekében sor kell hogy kerüljön „a magyar zsidóság ünnepélyes kiengesztelésére”. Sándor Iván válasza Tornai József „nemes kihívására” a dolog leglényegét ragadja meg: a *kölcsönös* följajánlás, a *kölcsönös* tisztelet és megbecsülés, a *kölcsönös tolerancia* elvét. Mert ha a Tornai-féle ajánlat kimondódott – írja – „végre negyvenöt év után, akkor a zsidó származású magyaroknak ugyanígy tudniuk kell, hogy azt a nemzetet, amelyhez tartozónak érzik magukat, mi sújtotta évszázadokon át; mi pusztította és pusztítja, milyen, a történelemben annyiszor, s próbál éppen most megint kiemelkedni (a zsidó származású magyarok részvételével is).” Az egész problémahalmaz egyik tágasabb vetülete pedig az a „zsidó neurózis”, melyet Németh László 1935 nyarán a *romániai magyarok* körében érzett át, élt meg és értett meg.

Hiszzen arról van szó végül is, hogy a fenyegetettség érzése, a végleges biztonsági garanciák hiánya újra és újra megszüli a kisebbségi *mátság* neurózisát. Zsidóét és nem zsidóét egyaránt. S fokozottan igaz mindez akkor és ott, amikor és ahol *ténylegesen* is hátrányos, vagy éppen nap mint nap igen komolyan veszélyeztetett helyzetben kénytelenek élni a *mátságukat* évszázadok óta viselő embermilliók.

Sándor Iván „ajánlata” – az *írástudói felelősség* mintaszerű megnyilvánulása – „a másik fájdalomra és veszélyeztetettségére érzékeny *közös* önvédelem.” „A zsidó magyar (vagy akár a nem magyar zsidó) eleget szenvedett ahhoz, hogy a legérzékenyebb legyen mindenki más szenvedésére. Éppen, mert átélte azt, amit átélt, a legélesebben kell szavát felemelnie azokkal az elszabaduló erőkkel szemben, amelyeknek a geneziséét, gyűlöletkeltő bűnbakképző mechanizmusát a saját sorsán át megismerte, elszenvedte.”

*

Az 1989-es év krónikájában még arra intett Sándor Iván, hogy a majdani „új kormányzat és új ellenzéke között a demokratikus Magyarország megteremtéséért még sokáig ne az legyen a kérdés, hogy ki kit buktat meg; a nemzet közös vállalkozás – ezt

volna jó vezérlőelvnek tekinteni." Az 1991-es év tapasztalatai azonban egészen más-milyenek. Az író, a krónikás, az esszéista egyre kevesebb javaslattal áll elő, egyre komorabb és kiábrándultabb. Nem látja a *zsákutcás* helyzetünkben való kikászálódás *jeleit*, fél attól, hogy újra – hányadszor már másfél (vagy talán jóval több) évszázad óta? – nagy történelmi esélyt szalasztunk el. Mitévő lehet? „A költő hasztalan vonít?”

Válaszként másoljuk ide a *Vigilia* 1990-es karácsonyi számának körkérdésére adott gondolatainak záró tételét. „Én attól félek, hogy tapasztalatainkból sem tudunk eleget tanulni, hibáinkat újra elkövetjük, bűneinket újakkal tetézzük. Álcásan, akár jóakarattal, kiskaliberűen, mohón, önsorsrontóan, kihívóan, ártatlanul. Nem kívánok ebbe bele-nyugodni. Számomra ennyi a remény.”

„Félelem? Remény?”

Igen: félelem, remény!

Monostori Imre

A regényíró látásmódja

LENGYEL PÉTER: HOLNAPELŐTT (NEM-REGÉNY) 89–90–91

Pár évvel ezelőtt valószínűleg úgy fogalmaztam volna: a könyvhét csendes szenzációja Lengyel Péter köteté. Ám mostanság már nincsenek hangos szenzációk, s így a csöndeseket is nélkülöznünk kell. Maradnak tehát a befelé megélt ünnepek: ezek közé sorolódnak be az élményt adó kötetek is. Az író manapság már aligha kaphatja vissza érdeklődésben, az olvasók figyelmében munkája ellenértékét: valószínűleg ő is befelé fordul, s saját magában helyezi mérlegre önnön munkáját. Úgy gondolom, Lengyel Péternek mindez különösképpen nem okoz gondot, befelé élt eddig is, s saját törvényeihez ragaszkodott, amikor üdvözítőbb volt mások törvényeit iránymutatóként elfogadni. Éppen a mostani kötet egyetlen interjújában, a Csordás Gábornak adottban meséli el, hogy első kötete megjelenésekor hogyan ragaszkodott Ottlik Géza nevének kinyomtatásához. De hát egész eddigi pályája az öntörvényűségre példa. Ez az öntörvényűség vezette – számomra legalábbis – a *Cseréptöréstől* a *Macskakövig*, életútjában pedig – az irodalmi munka feltételeinek megteremtésében – a „szellemi segédmunka” elfogadásában. Tulajdonképpen ezért is meglepetés ez a mostani kötet. Lengyel Péter ugyanis mindig teljes – más formában nem létező – művet adott ki a kezéből, a *Holnapelőtt* pedig – első megközelítésben legalábbis – elegendő írások gyűjteményének látszik. De csak első megközelítésben. A „csöndes szenzációt”, az olvasó által megélhető belső örömtől ugyanis éppen a különböző írásokból összeálló belső egység és teljesség jelenti. Ehhez természetesen az írói világ öntörvényűsége szükségeltetik: csak így egészíthetik ki egymást a különböző időszakban keletkezett írások. Az egységes szerkezetnek természetes elemei a különböző lapokban megjelent írások. Lengyel Péter azonban „bele is segített” abba, hogy ezekből a cikkekből, jegyzetekből egységes kötet szülessen. Az írásokat ugyanis egy külön cím nélküli, csak az évszámok (1989–1990–1991) által megszákított, címszavakból, rövid mondatokból álló napló kapcsolja egybe. Ez a napló az író körüli történeteket rögzíti, s ezzel a többi írás személyességét emeli ki. A személyesség Lengyel Péternél mindig a regényíró személyessége. Meditációi, írásai középpontjában ugyanis a regény, a regényírás problematikája áll. Helyenként egy-egy

mondat, bekezdés utal erre, másutt hosszabb vallomás: például az *ars prosaica* című írás, vagy a Csordás Gábornak adott interjú jó néhány részlete. „Úgy vélem, a regényíró a leghatékonyabban azzal teljesíti állampolgári kötelezettségét is, hogyha a legjobb könyvet írja meg, amire képes – mindenképpen, minden áron és szemben minden sodrással” – mondja, és a történelmi jelentőségű változásokat hozó három évről adott látélete valójában azzal válik sajátossá, hogy magatartásában ezt az elvet teszi mércévé, s a világot ezen a szűrőn keresztül ítéli meg. A magyarországi átmenetnek – reméljük, történelmi távlatból is használhatjuk majd ezt a kifejezést – gazdag irodalma van. A szaktanulmányok, politológiai, gazdasági elemzések mellett az írók is jelentős munkákat tettek az asztalra: Sándor Iván három kötetben az átmenetnek a civilizációs folyamatokhoz való kapcsolódását vizsgálta, Lengyel László a gazdasági, politikai folyamatokat elemezte, erős kritikát alkalmazva az átmenetet végrehajtó politikus mezőnyrel szemben. Esterházy Péter a hatalommániát állította pellengérré. Vekardi László – talán egyedüliként – az átalakulás kiszolgáltatottjaiért, a szegényekért és újszegényekért emelt szót... Lengyel Péter kötetét ebben a „mezőnyben” az teszi sajátossá, hogy a regényíró szerepét vállalva a személyességet is vállalja, s így tulajdonképpen azt mutatja meg, miképpen is élte meg ezt a három esztendőt a regényíró távolságtartó figyelmével...

Nos, válaszoljunk is a kérdésre: miképpen élte meg ezt a három esztendőt a regényíró? Talán kevesebb eufóriával, s tán éppen ezért kevesebb csalódással is, mint a magyar állampolgárok többsége. Az eufória hiánya valószínűleg abból fakadt, hogy Lengyel – szemben sok mai melldőngetővel – ismerte az *akkori* rendszert. A csalódás hiánya pedig feltehetően onnét ered, hogy ismeri az emberi társadalmakat. Ezért is válaszolhatta Csordás Gábor „akkor és most” kérdésére a következőket: „Kimentek, választás volt, nincs cenzúra. Még. Ezt akartuk negyven éven át. Volt másfél év, amíg minden lehetett volna az országból, egy ideje ebben már nem reménykedem. Amúgy semmivel sem nehezebb visszautasítani, amikor az induló *Új Magyarország* szerkesztője kér kéziratot, mint amikor hetvenegynéhányban a hatalma virágában levő *Népszabadság*-é. A munkám ugyanaz. Amennyire emberileg lehetséges volt, akkor is úgy írtam, mintha ezek nem léteznének...” A „volt másfél év, amíg minden lehetett volna az országból” kijelentés némi csalódottságot, kiábrándultságot mutat. Éppen az a másfél év az, amely a szemlélődés mellett a cselekvéssel – a regényíráson kívüli cselekvéssel – is együtt járt Lengyel Péter életében. A Magyar Napló időszaka ez, a Magyar Naplóé, melynek fejlécén – valószínűleg ilyen sem lesz már többet – *Csalog Zsolt, Ilia Mihály, Konrád György, Mészöly Miklós* és *Szőcs Géza* neve volt olvasható, s amelynek egyik állandó szerzője Lengyel Péter volt. Ebből az időszakból, az akkor még forradalomnak hitt romániai változások időszakából származik Lengyel Péter felhívása az erdélyi magyar kultúra megsegítésére: „Felajánlom minden munkámat gyors, egyszerű szövegkiadásra, a magyar betűtől megfosztott romániai olvasóknak. A honoráriumról lemondok. Felhívom író társaimat, akik a céllal egyetértenek, csatlakozzanak. Kérem az írószövetséget, a Kultuszminisztériumot, bármely arra képes intézményt, hogy keressen kiadót, nyomdát, papírt, szervező szakembert, és a könyvek gyors és folyamatos elkészítését és eljuttatását fogja össze. Javaslom a könyvterjesztő vállalatoknak, hogy raktárfeleslegük *szellemi* értékét jelentő részét ugyane célra ajánlják föl. Most lehet. Áthidaló megoldásként, amíg a dolgok a maguk természetes állapotában kialakulnak. Ne az itthoni könyvpiac betegségei terjedjenek át. Az írott magyar kultúra kincs odaát, sürgős, mint a kenyér, a lehetőséggel élnünk kell. Saját érdekünkben.” Azóta az írott magyar kultúra már odaát sem fontos, idehaza pedig összeomlott a kulturális élet min-

den eleme, a könyvpiacnak már betegségei sincsenek, mert maga a könyvpiac is megszűnt. Mindez persze tágabb összefüggésben értelmezendő: eltűnt az átalakulás hite, mámore, s valószínűleg a tisztasága is. Meglehet, kitérő a könyvismertetés kapcsán, de mégiscsak fel kell tennünk a kérdést: miért történt ez így? S ha kérdezzük, nem elégedhetünk meg a látszat-magyarázatokkal, például azzal a demagógiába hajló nézettel, hogy még mindig jobban élünk, mint a szomszédaink, mert ha ezt az elvet fogadnánk el, akkor a szomszédok közállapotát tennénk meg mércének; s azzal a magyarázattal sem, hogy Magyarországon minden újtó szándék eleve bukásra van ítélve. Alighanem e kérdés kapcsán is a meghatározottságokkal, az azokban megmutakozó lehetőségekkel és korlátokkal kell számot vetnünk. Ebbe az irányba mutat Lengyel Péter válasza is. „Amíg itt voltak a katonák, el sem tudtam képzelni, hogy rajtuk kívül más akadály is lehet annak, hogy a hazám teljes értékű nyugat-európai, amerikai mintájú szabadelvű demokrácia legyen. Ha egyszer erővel nem kényszerítenek másra... Hogy micsoda klinikai sötétségek vannak itt... Nem szeretek többes szám első személyben beszélni, ha olyan emberekkel és tettekkel kapcsol össze a ragozás, akikért nincs okom felelősséget vállalni. Mégis, amint kívülről nézi valaki, elnagyolva: ezt választják a magyarok, akkor *mi csináljuk* rosszul, szemben az épelméjű világ és a kor győzedelmes fentebb eszméivel. Ha más nem, hát azért, mert túrjuk. Jobbat hittem magunkról, vagy jobb arányokat. S hogy bonyolultabb legyen: nem engedtem, hogy a megszállás határozza meg a létemet. Még abban sem telhetett, hogy ellenük kapálózom. Hát nem határozhatják meg Feketeország erői sem. Akárhogyan élnek vissza jóhiszemű emberek érzelmeivel, akármilyen szennyes atavizmusokat élesztgetnek, bármi magánérdekeket ondoálnak közóhajjává – változatlan életemben a *mondani sem kell* súlya a hazámnak, nem sajátíthatják ki.” Igen, erről van szó: a magánérdek közérdekké emeléséről, a hitekkkel, gondolatokkal, ideákkal való visszaélésről, a hatalmi érdekek érvényesítéséről. Lengyel Péter aligha tudhatta, mert csak mostanság, a kimaradt naplórészleteket tartalmazó kötetben jelent meg, hogy Márai Sándor hasonló szellemben szólt a magyarságról, évtizedekkel ezelőtt: „Magyarországnak az volt a híre a világban, hogy »az urak országa«. Ez nem igaz: Magyarország már régen nem az urak országa, hanem az úrhatnám bugrisok hazája. S az igazi urak éppen úgy kimentek ebből az országból, mint a műveltség. Maradt a nyegle és kapzsi dzsentri, a megtollasodott bugris, aki felelőségérzet és erkölcsi igény nélkül követelt osztálya számára érdemtelenül előjogokat.”

A két általánosításból annyit őrizünk meg, amennyi a tisztánlátáshoz kell. Az általánosításoknak és az indulatoknak ugyanis éppen az a szerepük, hogy a változtatáshoz hozzájáruljanak. A magyar társadalomban az egyik oldalon valóban az úrhatnám szándék, a kizárólagosság uralkodik, a másikon azonban az egyének, családok csöndes polgárosodása zajlik. Lengyel Péter erről a folyamatról is szól: *Jelek* a címe annak az írásának, amelyik egy nagykörúti séta tapasztalatait rögzíti – itt már egy új, természetes világ kialakulását mutatja be.

Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a kötetből Lengyel Péter politikával, társadalommal kapcsolatos részleteit emeltem ki. Meglehet, így történt... Ám bármennyire egyet is értek ezekkel a gondolatokkal, magát a kötetet nem ezekért a gondolatokért szerettem meg. A fentebb kiemelt gondolatokat ugyanis egyszerűen a tisztánlátás megnyilvánulásainak tartom, a kötetet azonban nem ezek a gondolatok teszik *egyedivé*, hanem Lengyel Péter következetes ragaszkodása a regényíró látásmódjához. Valószínűleg nem más ez a kötet, mint az új regény keresése. A *Cseréptörés* után – ahogy Lengyel Péter mondja – „a cserepek illesztésének” keresése. Törekvés a tények megismerésére, s az *elbeszélő* hangjának megtalálására. Néhány év múlva talán egy új

regény előmunkálatának látjuk. Dokumentumként, „valóságirodalomként”, naplóként, politikai credók megfogalmazásaként és a regényíró vallomásaként egészen kiváló ez a kötet, feltételezhetően „előmunkálatként” sem lesz ez utolsó. *(Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1992.)*

Füzi László

Pokoljárás Kínában

KRASZNAHORKAI LÁSZLÓ: AZ URGAI FOGOLY

Amikor kisgyerek voltam, el kellett utaznom az Óperenciás-tengeren túlra ahhoz, hogy megbizonyítsam a magam igazát. Ott aztán találkoztam banyákkal, óriásokkal, törpékkel, kutyákkal és csodatevő öreganyákkal, de talán még az Istennel is. Attól függetlenül, hogy nekem mire volt szükségem, segítettek vagy gátoltak, szerettek vagy nem akartak szeretni. Vagy elfogadták a tekintetemet, amely azonos volt a szeretetem fölajánlásával, vagy elfordították a szemüket tőlem. Ez az emlék oldja föl mindig azt az idegenséget bennem, amit akkor érzek, ha olyan tájak és emberek világában játszódó életek részese leszek egy-egy könyvben vagy filmben, amelyekhez nincs közöm, esetleg nem is akarom, hogy közöm legyen. Hiszen az élmény szempontjából ezek a távoli életek, különös létezők csak ürügyek. Magukban nem lényegesek, csak rajtam, rajtunk keresztül kapnak jelentést. A távoli világot bemutató történet metonímia, olyan helyettesítési lehetőség, amely alkalmat ad nekem arra, hogy saját életemet benne éljem az olvasás ideje alatt. A távoli dolgok arra is jók, hogy magamat, az enyéimet valamelyest távolabbról nézhessem meg, s így jobban láthassam őket.

Krasznahorkai László *Az urgai fogoly* című könyve olyan utazási regény, amely Mongóliába és Kínába viszi el az olvasót. Olyan ismeretlen terekbe és szokások közé, amelyek teljességgel idegenek az Európa keleti szegletén megérett tudatok számára. Az *oszthatatlan tér* és a *végtelen egyhangúság* ellenáll a vizslató kelet-európai szemnek, nem árulja el az így felfoghatatlan jelentésének az elemeit. Egyben marad rejtelemként az utazó számára. Holott nyilván nem rejtelem, hanem élet, azaz az élet története van benne annak, aki ott van, és nem csak oda utazik. Az első két fejezet egy nagyon jelentéktelen utazás gondos leírása. Erősen dolgozik az olvasóban a kérdés, van-e itt lehetősége egyáltalán a történetnek? Persze bennünket nem lehet könnyen elijeszteni, hiszen számos olyan „alaptörténetünk” van, amelyekkel könnyen helyettesíthetjük a könyv számunkra nem megélhető kalandját. Amikor letesszük a könyvet, majd vagy azt mondjuk, hogy Szindbád, esetleg a bolond spanyol lovag – nehezebb olvasmány esetén Jézus, Odüsszeusz, Dante, netán Leopold Bloom valójában az, aki utazik, utazott, és ezzel már meg is menekültünk attól a veszélytől, hogy megfoghatatlan maradt volna egy történet a számunkra. De ebben a könyvben több utalás is van arra, hogy nem fenyeget bennünket a rejtelem csele: a sivatagi vonatút alatt a beszélő arra jön rá, hogy *egy hajdani tenger fenekén*, azaz a valaha kezdődött életek egyik valaha volt anyaméhében kezdődik az utazás elmondása képileg. Rengeteg lehetséges történet és élet apropójául szolgálhat ez a megoldás: másrészt amikor a 33. oldalon a harmadik fejezetben azt olvassuk, hogy „(az ember) ... életének dantei fordulatához ért...”, még a meg szokottnál is alaposabban figyelmeztet az elbeszélő, hogy a történet, amit mond, nem

fecsegés, hanem az élet megértéséhez fölhasználható allegorikus történet. Olyan játék szavakkal, eseményekkel, szokásokkal és elvárásokkal, amely alkalmas arra, hogy belőle elvonatkoztatván az élményt, az életet mint olyat illető meg/belátásaink szülessenek. Az elbeszélő *Az istennő írt* fejezetet kivéve azonos az utazóval, így az olvasó egyes szám első személyben azonosulhat az életet egy másik világban is meglátott, megtapasztalt személyiséggel, és szinte észrevétlenül veszi át annak a közvetlen élménytől, lélettől elvonatkoztatott gondolatait is, amelyek főleg, úgy gondolom, Istenre vonatkoznak.

Az utazót a *létezésben tanúsított sóvárgás* sarkallta a *kutatásra*, amely maga az utazás, és amely átvezet majd az idegen világ számunkra könyörtelen rendjébe, amelyet sem a beszélő, sem az olvasó *sohasem fog megérteni*. Persze akkor minek a könyv, ha már a 37. oldalon közlik velünk, hogy ez a világ nem a miénk? De ez a közlés igazából csak figyelmeztetés, amely arra utal vissza, amit a 33. oldalon a szöveg dantei voltáról már megtudtunk. Innentől a történet egyfajta alászállás a Pokolba. Ennek képi párhuzama a déli irány, teológiai párhuzama pedig a halál mint eshetőség fölmerülése. A pokoljárás során a „hős” találkozik a régmúlt öregjeivel, azokkal a „töprengőkkel”, akiknek az volt a dolguk, hogy „megállapítsák a világ rendjét” azért, hogy „minden maradjon ott, ahová rendeltetett.” (52. o.) Találkozik a halállal, mikor is majdnem megfullad tüdőbetegsége miatt. És találkozik az istennel, valamint az istennővel. Az istennel aközben, hogy visszakozna a halálból, és belátja, hogy az Isten ott az idegenségben „nem a valóságból, hanem a Bibliából következik.” (73. o.) Ez a sokaknak talán döbbenetes megállapítás igazából azért fontos, mert megnyitja ez előtt a könyv előtt is annak a lehetőségét, hogy belőle mintegy „kiolvassuk” Istent, megsejtsük, miként adja meg magát számunkra a világok és a szövegek jeleiben. Már a töprengőkről szóló résznél is föltűnt, és itt megerősödött ez a gyanú a kritikusban, hogy a szövegben beszélő prófétai babérokra pályázik.

De vajon a prófétának szabad-e az Istennel viccelnie? Vajon nem istenkáromlás-e az a fordulat, amikor is a 73. oldalon fölemlített „ama bizonyos hajszálat az életemnek”, amely nyilván Isten kezében van, az elbeszélő a saját szájában találta volna meg a fejezet végén. Vezethet-e Isten lényegének a belátásához egy ilyen, a lényegtelenességében ostoba esemény?

Az események tekintetében diétára fogott olvasó majd csak az utazás végén kaphatja meg azt, amire mindig is várt, a szerelmet és az Istent. A Kínából, netán a Pokolból való távozás utolsó eseménye egy kínai operában játszódik, ahol – végre – szerelmes lesz a hős. Az utazás utolsó, még elmesélt eseménye pedig az a természetesen váratlan találkozás, amelyben az elbeszélő Mönhtembrel lámával találkozik a hazatérést készletető három nap harmadnapján. Ez a találkozás teszi egyértelművé, hogy Istenhez közel jártunk, de ezzel a könyvvel közelebb nem kerültünk hozzá. A lámával való találkozás zárja le szerkezetileg a könyvet, amely három találkozásra épül: az első egy háromszor ismételt esemény, amikor is a „hős” elhalad mellett az őr mellett, aki azt a házat őrzi, ahol ő Pekingben lakik. A harmadik találkozáskor ez az ismeretlen fiatal őr rámosolyog az utazóra, s ezáltal a mosoly által elfogadja annak ottlétét, és az olvasó ottlétét is. A második szerkezeti pont a már előbb említett *hajszál*, a halról is szól a vicc. A harmadik pedig az idegen isten papjával való találkozás, ahol a harmincas éveit kezdő fiatal láma, aki amúgy gyógyító erővel rendelkezik, meggyógyítani ugyan nem tudja a hőst, ám tekintete lényegi élményévé lesz az egész utazásnak. A vele való találkozás nemcsak azt mondja el, hogy a saját istenünk elhagyott, meg hogy az idegen istennek

sincs hatalma fölöttem, hanem azt is, hogy az *idegenkedve* fogadott *ember* tekintetében meglelhető volt az a más, amely ha elfogadja az embert, akkor bizony ezt az elfogadást mi isteni kegyelemként éljük meg.

Először lényegtelen olvasmánynak tűnt Krasznahorkai László könyve. Később zavart a sok, nagyon sok „metaszöveg”, amely azt volt hivatott megmagyarázni, hogyan és miért úgy beszél az elbeszélő, ahogy. A végén pedig úgy tettem le a könyvet, hogy megjártam egy fontos utat, amit Dantéval, Jézussal szoktak, de ebben a könyvben is meg lehet járni. A mondatok sokszor gátját jelentették a történetnek, ugyanakkor szépek is voltak. Valamiféle barokk kacifántosság az alapja ennek a szépségnek. S ugyanez az oka annak is, hogy a könyv rövidegsége ellenére is huzamos olvasmányélmény rejlik benne. Talán az egyetlen kevésbé sikerült megoldás az elbeszélő jelen idejének a megmutatása, de az is lehet, hogy az a háborúra való utalás, ami itt történik, avatja a szöveget még fontosabbá, még istenibben emberi megnyilatkozássá. (*Széphalom Könyvműhely, 1992.*)

Zsélyi Ferenc

Kabdebó Lóránt új Szabó Lőrinc-könyve

Saját szavainak tanúsága szerint korábbi, háromkötetes monográfiájában azt követte nyomon irodalomtörténészként a szerző, ami Szabó Lőrincnek „személyesen jellemző volt életútjára”, a *Vers és valóság* címmel megjelent könyv pedig még szorosabbra vont összefüggéshálózatban mutatta meg az egyes költői művek kötöttségeit a lírikus egyes életmozzanataihoz. „Jelen dolgozatomban azt kerestem – fogalmazza meg visszatekintve –, hogy lép túl költészetében személyes adottságain, élethelyzetein, csapdáin, hogyan emelkedik a Nyugat-líra paradigmaalkotó nagyjává és összegezőjévé”.

Úgy látja, hogy a magyar költészet egészében jelentős változásokra kerül sor 1926 után. Egy erőteljes indíttatású tehetségeket magában hordozó nemzedék emberi-művészi beérésének lehetünk tanúi, a társadalom mind súlyosabb válságba jutásának ellentmondásos helyzetében. Szabó Lőrincben éppenséggel az expresszionista hevület és a költészet társadalmi hasznosításának szándéka ellentéteződik: létrejönnek a „Te meg a Világ” viszonylatrendszer kettősében fogant, kiemelkedő teljesítményt nyújtó versek. A kialakuló leíró-elbeszélő verstípusból megformálódnak azután a drámaibb arculatú művek: a monológyszerű megnyilatkozásokat kezdik fölvaltani a nyílt vagy rejtett többszólamúságra, a párbeszédre vagy esetleg az önmegszólításra épülő alkotások. A tények regisztrálása növekvő mértékben telítődik gondolati elemekkel, az erősödő létbölcsélet pedig az Egy – a helyzetét világában fölmérni kényszerülő, mind kiszolgáltatottabbá váló egyén – alakját veszi vállalóira. Immár nem valamilyen valós vagy vélt közösségnek, hanem az egyes ember önvédelmének szolgálatára vállalkozva.

A költő racionálisan keresi az igazságot, de a látás-tapintás-érzékelés kiindulópontjainak talaján építkező gondolatok már nem bizonyulnak számára kielégítőeknek: a sejtések érvényre engedése – hol „tündér”, hol félelmetes titkokra vonatkozóan – a korábbiaknál összetettebb nyelvi struktúrákat teremt. Az egyértelmű kijelentéseket ún. létverseiben fölvaltják az érzelmileg ambivalensek vagy éppen ellenpontozottak. Eleven

és élet nélküli létezés kontrasztjának, vagy a férfi-nő viszony alapszerkezetének kérdései egyaránt foglalkoztatják a költőt – elszáradó bokrok és lecsupaszkodó csontvázak mutatkoznak meg egyetemes jelentések hordozóiként, évezredek sivatagi kőszobrok „fogalmaznak meg” számára létbölcseleti ítéleteket. Társával szembesülve sem az egyéni arculat személyes varázsának engedti át magát, sokkal inkább az interszjektív mozzanatokat elemzi, küzdelmek és önfeladások általános lehetőségeivel szembesülve.

De akár egy víztükör fölé hajló fűzfa megpillantása is remekmű frására tudja indítani.

Az új Szabó Lőrinc-monográfia olyan gócpontoknak a körültaogatására vállalkozik, melyek a lépésről lépésre előrejutó leírásokban nem nyerhettek fontosságuknak megfelelő tárgyalást. Főként egyes alkotások vizsgálatára összpontosít: kiemelkedő esztétikai értékek filozófiai „mögöttesének” megvilágítására, egyszeresmind fejlődéstörténeti szerepük tisztázására. Körvonalazható *verstípusok* mibenlétére rákérdezve, az adott típusba sorolható más műveket – akár fordításokat – sem veszítve szem elől. Az *Egy álmai*, a *Sivatagban*, az *Egy téli bodzabokorhoz*, a *Fűz a tóparton* és „az élet töredékeiből a nem töredékes személyiség” összeállítására törekvő *Tücsökzene* (illetőleg ennek néhány fontos részlete) kerül így középpontba. Jórészt indokoltan.

Különösen a szerkezeti tényezők szerepét vizsgálja Kabdebó Lóránt kifinomult érzékkel és elmélyülten, nem szentel azonban kevés figyelmet a kifejeződő emberi magatartások megértésének sem, joggal idézve ennek során magának a költőnek a szavait: „az író ... sok életet él egyszerre és egymás mellett, nem pedig egy elvet”. Az említettekén kívül a közismert, jelentésében azonban nem teljesen egyértelmű remekmű: a *Semmiért Egészen* jobb megértéséhez is hozzásegít.

Érdekes, hasznos könyvvel egészítette tehát ki Szabó Lőrinc-re vonatkozó munkásságát Kabdebó Lóránt. Hiányérzetet csak keveset hagy maga után. Vitára, fenntartások megfogalmazására valamivel többször ösztönöz.

Néha az a – kissé prózai – kérdés is megfogalmazódhat az olvasóban, hogy vajon nem nyúlik-e egy-egy versnek a tárgyalása már túlságosan is hosszú. (Természetesen nem a *Tücsökzene* esetében jön ez számításba.) Helyenként a részletek sokaságának szentelt kimerítő figyelem is túlzásnak mutatkozhat; vajon nem aránytévésztés-e az is, hogy az *Egy téli bodzabokorra* értékeinek számbavétele során Haydn Évszakok című oratóriumának és a közelítő télhez írt Berzsenyi-versnek a tárgyalása is sorra kerül, egyenesen arról szólván, hogy itt Szabó Lőrinc „az emberiség egy-egy nagy korszakát, vagy valamely vissza-visszatérő átfogó stílusformációját” tudta „versbe szőni”, megteremtve „a változásnak kitett, sokformájú, és egyedeiben egy-egy méretarányos ciklusidőbe zárt élet teljes képletét”? Másrészt, a – más típust képviselő – *Sivatagban* részleteinek a tárgyalása közben nem lehetett volna-e bizonyos teatralitás (másutt a didaktikusság) problematikájának a tárgyalása számára is valamennyi helyet szorítani? Néhol talán a *Fűz a tóparton* egyébként kitűnően – a tükörkép-motívumot világíró irodalmi rokonságokra is kitekintve – szemrevételező fejtegetések is már-már túlságosan messzire vezetnek el, miközben nem marad tér annak a kérdésnek a megfogalmazásához, hogy vajon ez a vizsgált verstípus mennyire mondható jellemzőnek Szabó Lőrinc egész költészetére vonatkozóan. (Hiszen hasonlókkal gyakrabban lehet Weöres Sándor életművében találkozni – talán nem függetlenül az általa intenzíven tanulmányozott régi kínaiaktól. Azok a versek, amelyeket ezen a tájon Kabdebó könyve említ, csak távolabbról és csak más vonatkozásokban kapcsolhatók a *Fűz a tópartonhoz*.) Alighanem az „önmagában vett” túlértékelés esetével is találkozunk (pl. az *Operáció után* tárgyalásakor), máskor egyes viszonyítások engednek elfogultságra következtetni.

A *Tücsökzene* többszemponú, elmélyült elemzése meggyőzően mutatja ki a ciklusban „az idill, az *epopeia* és a jelen ihletére keletkező *életmagyarázat*” hármasának egybeszővődését, a fejlődésregény imitációjával egyidejűen (érdemes lett volna itt a verses regényekkel rokon sajátságokat: illúziószületek és -vesztések hullámmozgásait is figyelembe venni), és van igazság abban a kijelentésben is, mely szerint ez a mű „a Nyugat költői hagyományainak összefoglalója”, „saját költői gyakorlatának és a Nyugat eredményeinek felhasználásával összegezővé válik, egy irodalomtörténeti korszak összefoglalója”. De azért jó, ha közben nem felejtjük el, hogy hasonló „összegezők” egy-egy késői Kosztolányi-remekben is kimutathatók – illetve: hogy nincs egyetlen olyan mű sem, amely képes lenne „a Nyugat költői hagyományai”-nak minden fontosabb értékét magában egyesíteni.

Még egy probléma kíván az eddigieken túl említést. A filozófiai és poétikai igényesség – melyet Kabdebó Lóránt egészében véve elismerést érdemlően vállal – szinte elkerülhetetlenül terheket ró a szövegre, nehezítve az olvasói befogadás menetét. Bonyolult összefüggések szálainak kirajzolása erőfeszítéseket kíván, s ennek nem könnyű eltüntetni a nyomait. Viszont kívánatos – csak a teljes megértés érdekében is. „Költészetében éppen a ciklikusság irányában mozduló beszédforma biztosítja az alkotásfolyamat tartósságát, amely az önmagát meghatározni akaró ember állandó kérdésállapotban létezését a dolgokra nyitott érdeklődés vizsgáló tevékenységében ragadja meg és alakítja állandóan kiegészülő poétikai információvá”, „Nem a vers elemeinek elkülönböző formáltságával vagy hangoltságával kapcsolódik a dialektikus poétikai paradigmához, hanem önelvű felépítettségének grammatikai megosztottság-formáltsága révén”, „az általa megvalósított költői paradigma éppen esztétikai konvencióira merőlegesen alakul” – az ilyesfajta – nem gyakori, de azért nem is egyedien véletlenszerű – megfogalmazások sajnálatosan kárára vannak Kabdebó Lóránt más-különböző színvonalas értekező prózájának.

„*A magyar költészet az én nyelvemen beszél*” – ezt az idézetet írta föl könyvének címlapjára a monográfia szerzője. Végül is igazat adhatunk neki? A bibliai Jónás történetének újraírásában bizonyára éppoly kevésbé ismerhető föl Szabó Lőrinc nyelvére jellemző sajátságok, mint Weöres *Háromrészes énekében* vagy Pilinszky *Négy-sorosában*. De hát a lírikusoknak meg szoktuk engedni, hogy kivételes helyzetekben némiképp fölébe rugaszkodjanak a tapasztalati tények laposabb domborzati rendszerének, s az idézőjelek korrekt módon jelzik itt a fenntartások lehetőségét. S hogy Szabó Lőrincnek nagy szerepe van századunk magyar költői nyelvének kialakításában, az eddig sem lehetett kétséges, Kabdebó Lóránt új könyve pedig komoly segítséget nyújt ahhoz, hogy a korábbiaknál jobban megértsük ennek a szerepnek a mibenlétét. (*Argumentum Kiadó, 1992.*)

Tamás Attila

Umberto Eco: A Foucault-inga

Úgy tűnt annak idején, hogy *A rózsza* nevének sikere túlszámolhatatlan. Ez a vélemény annál inkább jogosultnak látszott, mivel a regényt „egyetlen regény”-ként könyvelte el a kritika. Ennek ellenére – tudatos vagy véletlen indiszkréción folytán – 1987-ben felröppent a hír egy újabb Eco-regény születéséről. A hír igaznak bizonyult: részletek jelentek meg a műből, méltatták, interjúkban elemezték, úgyhogy 1988-ban már egy nagyjából mindenki által ismert alkotás jelent meg a könyvpiacra.

Míg *A rózsza* nevének megírására saját bevallása szerint az a belső kényszer vezette Ecót, hogy megmérgezzen egy szerzetest, addig *A Foucault-inga* születésének körülményeiről azt nyilatkozta a Spiegelnek, hogy két, látszólag egymástól távol eső élményét akarta összekapcsolni egy műben. Az egyik emlék egy tizenhárom éves gyerek látványa, aki egy temetőben trombitál, a másik pedig az inga, amellyel Léon Foucault 1851-ben bebizonyította a Föld forgását, s amely ma Párizsban, a Conservatoire des Arts et Metiers-ben függ. Minden regény ilyesfajta futó ötletekből születik – így Eco –, a többi, a mű teste már menet közben rakódik rá a vázra. Nos, e hasonlaton belül maradván, *A Foucault-inga* vázának meglehetősen nagy „testet” kell a hátán megtartania, az ezoterikus tanok csaknem teljes története bennfoglaltatik a regényben, mely haszonnal forgatható így akár az okkultizmus kisenciklopédiájaként is. Varrógép és esernyő véletlen találkozása a boncasztalon ma már nem különösebben meglepő esemény, viszont enciklopédia és thriller szándékos találkozása Eco regényében még újdonságot ígér szellemi izgalmak terén.

A modern regény megpróbálta háttérbe szorítani a cselekmény általi szóráskoztatást, ám Eco, az arisztotelészi poétika bevallottan nagy csodálója szerint egy regénynek elsősorban a cselekmény révén kell érdeklődést keltenie. Ebben a szellemben íródott *A Foucault-inga* is, melynek története a legfinnyásabb thriller-rajongókat is kielégítheti. Az események elindítója Ardeni ezredes, aki a templomos lovagok titkárnak kutatása közben döntő fontosságú bizonyítékokra bukkan, melyeket könyv formájában óhajtana közzétenni, s e célból fölkeresi a Garamond kiadónál dolgozó három szerkesztőt. Bizonyítékai, melyek a későbbi kutatásának alapját képezik, s amelyek a regény cselekményének kiindulópontját is jelentik egyben, meglehetősen közvetettek: egy állítólagos eredetiről készített bizonytalan másolat kópiái. (Hasonló ez a fogás ahhoz, ahogy *A rózsza* neve már bevezetőjében tudatosan hangsúlyozza fikcionalitását, illetve fenntartja a tévedés lehetőségét, mely az eredeti alapszövegtől való távolság következménye, hisz a mű egy „XVI. század végi német szerzetes latin nyelven írott művének XVII. századi latin kiadása alapján készített bizonytalan, neogótikus változathól született olasz változat”. Ardeni ezredes mindenképpen kétes illetőségű irománya felkelti a szerkesztők – Belbo, Diotallevi és Casaubon – érdeklődését, és ők fokozatosan, szinte észrevétlenül elmerülnek a misztikum feneketlen tengerében.

Okkultizmussal foglalkozni ma: divat. Eco persze tudja ezt, erre utal a műben a hatvanas, hetvenes és a nyolcvanas évek változó szellemi hőbortjainak (ön)ironikus összevetése. Lemérhető e változás a regénybeli Pilade kocsmá törzsközségén: a hatvanas évek újbalos egyetemistái ma transzcendentális meditációra járnak, tünetek helyett asztrológiával foglalkoznak, és Marx helyett a Zodiákust értelmezik. A könyvesboltok, melyek ma már a régi lázadók birtokában vannak, alternatív forradalmi stratégiákat tárgyaló és ajánló brosrák helyett hermetikus könyveket kínálnak.

Eco szerényen úgy tesz, mint aki fejet hajt a Zeitgeist parancsa előtt, és élénk tár egy nagyszabású, mindent átfogó okkultista világtérlemezést, mely azonban önmaga paródiájaként működik, s lehetetlenné teszi a hermetikus összeesküvés-szindróma további komolyanvételét. A három szerkesztő egyre jobban belebonyolódik az okkult kombinációkba, úrrá lesz rajtuk az a képzet – mely minden ezoterikus gondolkodás alapszólama –, hogy valamilyen Titoknak lennie kell, hisz mi értelme volna az életnek, ha minden olyan lenne, mint amilyennek látszik. Ahogy a kabalisták a Talmud titkait kutatják különböző kombinatorikus módszerekkel, ők a történelmet rendezik át egy új, sajátos logika szerint, valamiféle rejtett értelem megismerésének reményében. Konceptiójuk szerint egy spirituális lovagrend, egy kiválasztott kevesekből álló csoport vonul végig az emberiség történetén, saját szándéka szerint irányítva azt. Céljuk egy olyan nagyszabású Terv megvalósítása, melynek révén a beavatottak kicsiny csoportja a világ urává válhat. Belbo még egy személyi számítógép segítségét is igénybe veszi a mind szerteágazóbb kombinációk előállításához. A számítógép egyébként, igen jellemző módon, egy kora középkori, héberül író spanyol talmudkommentátorról, Abulafiáról kapta a nevét. Casaubon – aki valamiféle végkifejlet küszöbéről visszatekintve rekonstruálja a történeteket – Abulafián keresztül ismeri meg Belbo magánmitológiáját is, ugyanis barátja számítógépre vitte meghatározó kamaszkori emlékeit. A regénynek ez a lélektani szála lenne hivatott igazolni, illetve magyarázni Belbo fanatikus hitét, mellyel a Terv létébe kapaszkodott.

A képzelet és a valóság határai akkor mosódnak véglegesen össze a szerkesztők számára, mikor kiadjuk egy mágiatörténeti sorozat kibocsátását veszi tervbe. Ekkor ugyanis életük állandó szereplőivé válnak az „ördögösök”, azaz a különböző beavatott szekták tagjai, akik szinte már pusztán létükkel igazolni látszanak a legvadabb okkult elméleteket is. A dolgok kauzalitása ekkor összezavarodik, hisz Belbóék már nem tudják, vajon csak az ő képzeletük szüleménye a „Terv”, vagy olyan létező valami, melynek titkát ők vannak hivatva megfejteni. Életük egyetlen realitásává saját fiktív Tervük válik, minden dolog nyomnak tűnik számukra, és minden jelegyűttest megfejtendő szöveggéként értelmeznek, hisz az okkultisták valójában szemiotikusok, akik rosszul dekódnak, s így hamis következtetésekre jutnak. Így járnak Casaubonék is, mikor logikusnak tűnő kapcsolatot mutatnak ki az atlantisziak, a kelták, a kabalisták, a templomosok, a rózsakeresztesek és napjaink kiválasztottjai közt. S miután a puzzle minden darabja illeszkedni látszik – minden összefügg mindennel! –, Belbo előtt világossá válik a Titok mibenléte; e szerint a megfelelő térkép segítségével meghatározható az a hely, ahol egy nagy teljesítményű állomás felállításával a Föld összes „tellurikus áramát” uralni lehet. Ezt a pontot pedig a misztikus Foucault-féle inga jelöli ki annak, aki az egyetlen alkalmas térré birtokában van. Ahogy a Rózsakereszt Johann Valentin Andreae által felröppentett legendája valósággá vált, hisz kitalációja nyomán rózsakeresztespáholyok alakultak, magukat rózsakeresztesnek valló „testvérek” jelentek meg Európa színpadán, úgy teremtette meg a szerkesztők fiktív terve a maga népes statisztériáját. A szerkesztőség körül ólálkodó „beavatottak” szintén a titokkeresés bűvöletében élnek. Ők is „Tervet” keresnek – hisz a Titok ismerete hatalmat jelent –, s most végre a célhoz közel érzik magukat. Azt hiszik, Belbo a Titok birtokában van, ezért hát csapdába ejtik, hogy akár élete árán is kikényszerítsék belőle.

A kitaláció maga alá gyűri a valóságot, illetve valósággá válik: így lehet rátalálni az igazságra egy hamis szöveg rekonstruálása által. Belbo és Casaubon sorsának alakulása már rég független saját akaratuktól, mindketten az általuk kitalált Terv bábjaivá válnak. A Szent Iván napja előtti éjjelen Belbót az ördögösök elhurcolják a

Conservatoire-ba, és véres szeánsz közepette próbálják tőle megtudni a Titkot. A borzalmas színjátéknak Belbo paradox módon nemcsak áldozata, de rendezője is. A beavatottak végül megölik Belbót, így a térkép elveszik ugyan számukra, de megmarad a Titok, mely újabb hosszú évszázadokra ad ismét munkát nekik. Az *Irracionalizmus tegnap és ma* című tanulmányában erről írja Eco, hogy a leleplezett titok nyomban érdektelenné válik, és új „titok” feltételezését követeli meg. A titok így mindig tovasiklik, létének lényege: a keresése.

Belbo halála jelképes; az inga kötele fojtja meg, azaz saját rögeszméje válik gyilkosává, ám holtában, a kötélen lengve, ő lesz a Sarkpont, a „Világ boltívéét megtartó Hely”. Casaubon, aki egy rejtekhelyről nézi végig a szörnyű szertartást, rádöbben, a titok az, hogy nincs titok. A regény utolsó pillanataiban Casaubon – üldözőit várva – az ablakban ül, és a dombokat nézi. A történet folyamán ekkor először – túl későn! – látja szépnak a „lenti” világ helyett a felszínt, mely nem rejt titkokat. Eco le akar számolni azzal a történelmi pszichózissal, mely a természetet, társadalmat, a bizonytalan világot ezoterikus, összeesküvő módon magyarázza. Egy „szellemi rák” történetét írta meg, mely alattomosan támadja meg és gyűri le az egészséges gondolkodást. E metaforikus betegség áldozata Diotallevi, aki valóban rákban pusztul el. Halála azt példázza, hogy büntetlenül nem lehet felforgatni a mindenséget, mert a világ összezavarásának eredményeképp a sejtek működése is végzetesen összezavarodik. A felszín alatti titokkeresés egy piszkos daganattá változtatja a földet.

A valóság interpretálásának két különböző következtetéshez vezető módozatait a műben a Foucault-féle inga jelképezi. Az inga léte egyrészt azt a misztikus lehetőséget rejt magában, hogy általa lokalizálható a mindenség egyetlen szilárd pontja: a Titok tehát tettenérhető, és – ahogy Belbo fogalmazza meg – „Istenhez találhat vissza így az, aki nem hisz”. Az inga szimbolikájának ilyen értelmezése azt igazolja, hogy van mi után kutatni, hogy a rejtélyes világmindenség még hatalmas titkokat tartogat az okkult technikák mestereinek. A titokkeresés rögeszméjéből kiábrándult Casaubon azonban rádöbben az Inga szimbolikájának másik, érvényesebbnek látszó megfejtésére, arra, hogy az Inga is hamis próféta. Bárhová függesztik föl, mindenütt egyformán működik: tehát a mindenség minden pontja „szilárd pont”, csak rá kell akasztani az Ingát. Ez a felismerés azt jelenti, hogy az ember lemond arról a lehetőségről, hogy a világmindenség kitüntetett, titkos pontjait kutassa, s ezáltal az okkult gondolkodás csapdáját kerüli el.

A történelem folyamán a mágia folyamatosan ösztönözte az emberi gondolkodást, megszabadította az embert félelmeitől, és felruházta azzal az érzéssel, hogy irányítani tudja a világot. Tudomány és okkult gondolkodás szoros, máig tartó kapcsolatára utal Eco is, mikor a regénybeli Garamond kiadó a technika és a mágia történetét párhuzamosan együtt szerkeszti, mert a két diszciplína egymásba fonódása ezt szükségessé teszi. A „szellemi rák” elhatalmasodása és egyeduralmódóvá válása azonban rendkívüli veszélyeket rejthet magában – figyelmeztet Eco.

Összeesküvés és Terv tehát nincs, állítja a regény, talányosan demisztifikálva és megtagadva saját szefirotikus szerkezetét, mely a teremtés mély értelmű példázata és modellje volt a Kabbalista hagyományban. *Contradictio in adiecto?* Inkább egy elavultnak ítélt fogalmi apparátus ironikus használata, mely úgy tagadja meg a hagyományt, hogy közben gátlástalanul merít is belőle. A szerző álláspontja tehát látszólag nem explicit, lebeg a szélsőségek elfogultsága közt, de hát épp ez Eco szerint a modernsége adott posztmodern válasz lényege. (*Európa, 1992.*)

Szabó Gábor

Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai

Napjainkra megsokasodtak a Kelet-Közép-Európáról szóló politikai elemzések, esszék, könyvek. Ezek nemcsak azt bizonyítják, hogy az utóbbi negyven év legfontosabb történései a közelmúltban zajlottak le a térségben, hanem azt is, létezik, ha másként nem – virtuálisan Milan Kundera, Vaclav Havel, Czesław Miłosz és Konrád György Közép-Európája.

A könyv angol szerzője tizenhárom – 1981-től 1990-ig írt – esszéjét gyűjtötte össze. Timothy Garton Ash napjaink első számú Kelet-Közép-Európa-szakértője, akinek írásai ugyanúgy jelentették a volt NDK területéről való kiutasítását, mint a Somerset Maugham-díjat. Ash oxfordi germanista, aki egyszerre munkatársa a Time magazinnak, a New York Review of Booksnak és az Independentnek.

Száraz, szikár esszéi négy országról tudósítanak, melyek közül a Német Demokratikus Köztársaság időközben megszűnt. Írásaiban erős a lengyel, cseh és német túlsúly. Szlovákokról alig esik szó, Magyarországról valamivel több. Ez nem csupán T. G. A. érdeklődésének, hanem a nyolcvanas évek hangsúlyos történéseinek köszönhető. Erre bizonyíték a Szolidaritás hőskorszaka, többmillió tagssággal, a lengyel szamizdat irodalom minden képzeletet felülmúló sikeressége. Varsóban 1600 tételtől álló újság-címlistát nyomnak a szerző kezébe, a krakkói egyetemi tanár arról beszél, diákjai könnyebben jutnak szamizdat kiadványhoz, mint államihoz –, mert ez utóbbiért el kellene menniük a boltba. A Kelet-Berlinben ösztöndíjas politológus érthető érdeklődéssel fordul a német történelem félmúltjához és jelenéhez. Ash szemében Havel alakja kiemelkedik. A megfigyelő – ez nagyon szimpatikus – a megtörtént politikai fordulat után sem tagadja le, hogy „...nem a favoritokra tettem – nem és nem”. Az ő szemében 1981-ben vagy 1984-ben „nyeretlen kétévesek” még a majdani rendszerváltás főszereplői. Úgyesen ezveze kerüli ki az utólagos, mindent tudó kényelmes pózát. Emlékeinek, tapasztalatainak sokaságát írja le, melyek nem vetítették előre a kommunizmus gyors és látványos bukását.

Külön figyelemre méltó Brecht elvtárs című esszéje, amely egyszerre több fátylat ránt le a hol zseniális újítónak, hol az Ulbrichtnak odamondó fróról. Kiderül, Brecht az 1935-ös moszkvai pertől tudja, hogy Sztálin tömeggyilkos, de még további húsz évig támogatja a sztálinizmust. Az 1953. június 17-i berlini munkásfelkeléskor előbb hűségnyilatkozatot tesz a pártnak, magánemberként pedig megírja dühödt epigrammáját *A megoldás* címmel. „Nem volna ezúttal / Egyszerűbb, ha a kormány / Feloszlatná a népet / És újat választana?” Megtudjuk, a Verfremdung-effekt (az elidegenítési effektus) még csak nem is tőle származik, hanem az orosz avantgárd színházról vette át. „Egy egész szakadék tátong életének és műveinek minősége között, ugyanígy szándékai és teljesítménye, műveinek tényleges és saját interpretációja között” – összegzi a drámaíró életének kettősségét a könyv szerzője.

A kötet Reform vagy forradalom (1988) című írásában új metaforával áll elő Kelet-Közép-Európa meghatározásakor. Ez szembenáll a nyolcvanas évek elején, közepén kívánatosnak tartott finnlandizációs modellel, amely teljes önállóságot élvezne belső társadalmi és gazdasági életében – közben külügyekben, honvédelemben szükségképpen alkalmazkodna a Szovjetunióhoz. Ezzel szegzi szembe az *oszmanizálódás* lehetőségét. Az analógiával az Oszmán Birodalom hosszadalmas és lassú hanyatlására utal,

melyben spontán módon, apró szakaszokban válik egyenjogúvá a tagállam a birodalmi központtal. Mindez nem átfogó reformelképzelések következménye, hanem a fokozatos gazdasági lemaradásra adott válasz. Az esetleges felzárkózás a hanyatlás idején. A párhuzam eredete történetileg is visszagörgethető: az Oszmán Birodalom is ideológiai alapon szerveződött, a meghódított terület uralkodó osztályát kiirtották, az oszmánoknak is megvolt a saját nyelve, az oszmáli, ahogy a kommunista nomenklatúrának az újbeszéd, a kommunista és oszmán funkcionáriusok, az ügy szolgálói nem szorultak kistűlű fékek közé, amelyek hatalmukat ellensúlyozhatták volna. De Ash mindvégig – szükségszerűen – pontatlan metaforáról beszél.

A politikai és gazdasági fordulat előtt és alatt készült helyzetjelentések legfeljebb csak a pillanatnyi állapotokat rögzíthetik, és kérdéseket tehetnek fel a jövőre nézvést. Timothy Garton Ash aggasztó problémákra keres feleletet. Vajon mennyibe kerül a térség felzárkóztatása, ha csupán az öt, új német tartomány helyreállítási költségeit tíz évre előre kerekén egytrillió (10^{12}) márkára taksálják. Milyen lesz Németország szerepe ebben az új Európában? A szerző szerint – sokakkal ellentétben – nem egy kifelé forduló, agresszív hatalomtól kell tartani, hanem a magába zárkózó, önvédelemből és önsajnálattól az egyesülés okozta gondokon rágódó országgal lehet számolni. Kész-e a Nyugat megfelelni a pártfogó szerepének? Vagy csak dr. Johnson elhíresült definícióját juttatja eszünkbe a pártfogó mibenlétéről: „Nemde bár azt hívjuk pártfogónak, uram, akinek a szeme se rebben, ha látja, hogy valaki fuldokolva rúgkapál a vízben, azután amikor szilárd talajt ér a lába, segítőkészen a keblére vonja.” Sikerül-e kiiktatni a hol voltatok ti '56-ban, '68-ban, '89 augusztusában vagy novemberében számonkéréseit? Hol vonható határ? Mára persze könnyedén elfelejtjük, tegnapelőtt még szinte mindenki kettős életet élt. Mást mondott a munkahelyen, és mást otthon. A „kritikus frontvonal – mutat rá Ash – nem a nép és az állam között húzódott, sokkal inkább minden ember bensőjében, mert a maga módján mindenki egyszerre áldozata és támogatója volt a rendszernek [...] Én vagyok Káin és Ábel”.

És ha „Édes hasznokkal is szolgál a balsors / Mely mint a mérges és undok varangy / Gyönyörű ékszert visel fejében.” (Shakespeare: Ahogy tetszik.) Azaz át-evickélve a közelmúltból a mába, komoly figyelmeztetésként hangzik a szerző szava, hol is, mai illúzióinkat osztatja el: „A parlamentáris demokrácia, legmélyebb lényege szerint, egymást szembeállításuk révén kölcsönösen korlátozó hazugságok rendszere, melyen belül mindegyik párt arra törekszik, hogy egy részigazságot úgy állítson be, mintha az valaminő teljes igazság volna.”

Újabb balsorsaink előtt ezt érdemes megjegyezni. (*Századvég–Európa, 1991.*)

Bod Tamás